

DIPLOMAMUNKA

Góczon Tamás
Történelem MA
(Ókortörténet)

2022

EÖTVÖS LORÁND TUDOMÁNYEGYETEM

Bölcsészettudományi Kar

DIPLOMAMUNKA

Vallás és politika metszéspontján:

A kiszolgáltatás Cato és Caesar ellentétének fényében

Témavezető:

Hegyí W. György

Egyetemi adjunktus

Készítette:

Góczon Tamás

Történelem MA
(Ókortörténet)

2022

A HKR 76. § (2) pontja értelmében:

„... A szakdolgozat a hallgató önálló munkája, melyben be kell tartani a jelen Szabályzat 74/A–74/C. §-okban foglalt rendelkezéseket. A szakdolgozat feltöltésekor a hallgatónak nyilatkozatot kell tennie, amelyben kijelenti, hogy ez az önálló szellemi alkotása megfelel a jelen Szabályzat 74/A–74/C. §-okban, valamint a (3) bekezdésben foglalt rendelkezéseknek...”

SZERZŐSÉGI NYILATKOZAT

Alulírott **Góczon Tamás** (név) **FJOUSO** (Neptun-kód) ezennel kijelentem és aláírásommal megerősítem, hogy az ELTE BTK **Történelem** mesterszakján **Ókortörténet** specializáción írt jelen szakdolgozatom saját szellemi termékem, amelyet korábban más szakon még nem nyújtottam be szakdolgozatként, és amelybe mások munkáját (könyv, tanulmány, kézirat, internetes forrás, személyes közlés stb.) idézőjel és pontos hivatkozások nélkül nem építettem be.

Budapest, 2022.04.08.

Góczon Tamás s.k.
a szakdolgozat szerzőjének neve

Tartalomjegyzék

Bevezetés.....	6
<i>A dolgozat szerkezete</i>	7

I. Kiszolgáltatás a köztársaság történetében

A kiszolgáltatás (<i>deditio</i>) Róma történelmében	10
Szerződésszegéssel összefüggő kiszolgáltatások	13
<i>A caudiumi vereség (Kr.e. 321.)</i>	13
<i>Caius Hostilius Mancinus veresége (Kr.e. 137.)</i>	17
A szerződés ellenzői	17
A szerződés támogatói	18
Gracchusok és Scipiók	21
<i>M. Claudius Clineas esete (Kr.e. 236.)</i>	25
A <i>ius gentium</i> megsértésével kapcsolatos kiszolgáltatások.....	27
<i>Az alliai katasztrófa előzményei (Kr.e. 391.)</i>	27
<i>Q. Fabius és Cn. Apronius esete (Kr.e. 266.)</i>	31
<i>L. Minucius Myrtilus és L. Manlius esete (Kr.e. 188.)</i>	33
<i>Saturninus esete (Kr.e. 101.)</i>	35
Kiszolgáltatás Rómán kívül	37
<i>A samnis példa (Kr.e. 322.)</i>	37
<i>Hannibál kiszolgáltatásának követelése (Kr.e. 218.)</i>	40
Livius verziója	41
Polybios verziója	43
Az eltérésekből levonható következtetések	43
Elmaradt kiszolgáltatás?	49

II. Caesar és Cato: kiszolgáltatás a két politikus ellentétének fényében

Politikai háttér, Caesar és Cato ellentéte.....	51
<i>A Catilina-összeesküvés és a nép káros befolyása</i>	51
<i>További összeütközések</i>	54

A Cato-kép változatai.....	56
<i>A hagyományos kép elemei</i>	57
<i>A kritikus, Cato-ellenes álláspont nyomai a forrásokban</i>	62
Cato 55-ös támadása a forrásokban	66
Caesar közvetett „válasza”	70
Cato taktikája a Catilina-összeesküvés kapcsán	76
<i>Cato és Caesar taktikája Sallustius beszédpárjának fényében (Sall.Cat.51–52.)</i> ..	76
<i>Sallustius hatása és a hitelesség kérdése</i>	83
<i>Cato az optimata oldal élén</i>	88
Cato 55-ös támadásának párhuzamai	92
Caesar kiszolgáltatásának kérdése, Cato támadásának lehetséges okai.....	99
Összegzés	104
 A felhasznált források jegyzéke	111
A felhasznált szakirodalom jegyzéke	115
Mellékletek.....	125
Caesar és Cato ellentétének vázlata	125
A kiszolgáltatás megjelenése a forrásokban	128
Egy <i>fetialis</i> papot (talán egy <i>pater patratus</i>) és egy eskütételt ábrázoló aranystatér hátlapja (Kr.e. III. század vége)	131
A <i>supplicatio</i> időtartamának növekedése.....	132
Tiberius Veturius szerződés kötést ábrázoló érméje	132
Iugurtha elleni hadjáratok Kr.e. 111–110 között (Sampson 2010.)	133

Bevezetés¹

A római köztársaság utolsó évszázada a birodalom történetének talán az egyik legsűrűbb időszaka volt, a folyamatos növekedés mellett számos területen gyökeres változásoknak lehetünk szemtanúi, amire már az ókorban is reagáltak. A vallás és politika viszonylatában különösen igaz ez az állítás, a vallás politikai célú alkalmazhatósága mind elméleti, mind gyakorlati szinten élénk reakciókat váltott ki, ez gyakran a konfliktusok középpontjában álló kérdéskör volt a köztársaság utolsó évtizedeiben.² Caesar 55-ös galliai győzelmeinek kapcsán Plutarchos és Appianos is megörökítette Cato radikálisnak tűnő támadását, melyben a hadvezér kiszolgáltatását (*deditio*) és engesztelő áldozatok megtartását követelte a germán követek jogainak (*ius gentium*) megsértésére hivatkozva. Cato támadása a gyakorlati alkalmazhatóság határait feszegette, hiszen Iulius Caesar kiszolgáltatását javasolta, valamint a galliai győzelmeket ünneplő *supplicatio* helyett engesztelő áldozatot követelt.³ Dolgozatomban ebből a konfliktusból indul ki két fő irányban: elsőként a római történelem forrásainak kiszolgáltatással kapcsolatos korábbi példáit tekintem át vallástörténeti és politikai szempontból; a második részben pedig a köztársaság végének válságban lévő politikai színterét vizsgálom, Cato és Caesar konfliktusára fókuszálva, ahol részben a vallás is megjelent a politika eszközei között. Ennek a két szorosan összefüggő iránynak az elemzésével kölcsönösen érthetőbbé válhat mind az 50-es évek politikai közege, Cato alakja és politikai tevékenysége, mind a kiszolgáltatás intézménye, melynek történeti ábrázolását nagyban befolyásolták a Kr.e. II-I. századi aktuális érdekek és események. Ezeknek a politikai motivációknak az ismeretében a korábbi kiszolgáltatási példák forrásaiban felfedezhetünk utólag hozzáadott vagy szándékosan torzított elemeket, de fordított irányban is eredményeket kaphatunk: a kiszolgáltatást, mint vallástörténeti jelenséget megértve a múltból vallási elemeket felhasználó és kiemelő catói politika gyökereit is megismerhetjük. A kutatásomnak így kettős, de összefüggő célja van: egyrészt egy átfogó és pontos képet kaphatunk a *deditio* intézményéről a hagyomány kialakulását is befolyásoló politikai tényezők feltárásával, másrészt Cato alakját, vallást felhasználó politizálását is jobban érthetjük az 55-ös támadás alapját képező *deditio* történeti

¹ A dolgozatban minden évszám Krisztus születése előtti időpontot jelöl. A DOLGOZAT RÉSZBEN AZ INNOVÁCIÓS ÉS TECHNOLÓGIAI MINISZTERIUM ÚNKP-21-2 KÓDSZÁMÚ ÚJ NEMZETI KIVÁLÓSÁG PROGRAMJÁNAK A NEMZETI KUTATÁSI, FEJLESZTÉSI ÉS INNOVÁCIÓS ALAPBÓL FINANSZÍROZOTT SZAKMAI TÁMOGATÁSÁVAL KÉSZÜLT.”

² Itt például Cicero műveit említhetjük (*De Divinatione*, *De Natura Deorum*, *De Haruspicum Responsis*), utóbbi mindenképpen összefüggött a mindennapi politikával, Cicero és Clodius politikai ellentétével is. További példát is szolgáltat Clodius: a *lex Aelia et Fufia* eltörlésével ekkoriban tette lehetetlenné, hogy népgyűlés működését (törvényhozás, választás) égi jelekre hivatkozva akadályozzák meg.

³ Plut. Cat.Min.51.; App. Celt.18.

vizsgálatával. Ennek a kétirányú megközelítésnek eredményeképpen pedig mind a vallástörténet, mind a politikatörténet terén eredményekre számíthatunk.

Bár születtek összefoglaló tanulmányok a *deditio* ismert eseteivel kapcsolatban, az összes ide vonható példát áttekintő, és azokat együtt elemző munkára eddig nem találtam példát. A korszak kutatásában általában nem kap figyelmet az általam vizsgált 55-ös epizód, legtöbbször röviden Cato egyik sikertelen, eleve kudarcra ítélt politikai akciójaként jellemzik az esetet. Ugyanakkor ez a fellépés Cato politikájára nézve nagyon is paradigmaticus, ennek fontos elemére, imázsépítésének tudatosságára világíthat rá. Ezt a párhuzamos példák bemutatásával, például a Catilina-összeesküvés vitájának elemzésével is megpróbálom alátámasztani. A politikai támadás értékelése emellett elengedhetetlenné teszi a korábbi párhuzamok vizsgálatát, így kiszolgáltatási esetek részletes elemzését is elvégeztem a kutatás során.

A dolgozat szerkezete

Cato alakjának, politizálásának értékeléséhez és értelmezéséhez, illetve az 55-ös kiszolgáltatási követelés kontextusának felvázolásához több tényezőt is érdemes figyelembe vennünk. A támadás realitásának kérdéséből kiindulva hogyan határozható meg a korabeli hozzáállás ezekhez a kérdésekhez, mi lehetett az általános vélekedés, például a követi jogokkal vagy a *deditio*val kapcsolatban? Illetve viszonyítási pontként fontos azt is megvizsgálni, hogy milyen tényezők tették lehetővé a korábbi sikeres kiszolgáltatások megvalósulását, mi volt ennek a rituálénak a vallási, illetve azon túlmutató funkciója? Dolgozatom első részében így a kiszolgáltatás vallástörténeti jellegű bemutatását végzem el, az első fejezetben ([A kiszolgáltatás \(*deditio*\) Róma történelmében](#)) kitérek a *deditio* köztársaságkori szerepére és jelentőségére, a kiszolgáltatást végző *fetialis* papság történetére is.

Az általános jellegű bemutatás után egyfajta tematikus csoportosítás szerint mutatom be a római történelem kiszolgáltatáshoz kapcsolódó eseményeit, a *deditio* alapját jelentő jogsértések szerint elemzem az ismert példákat. Elsőként a szerződésszegéssel összefüggő *deditio*k elemzését végzem el ([Szerződésszegéssel összefüggő kiszolgáltatások](#)), majd a követek megsértésével kapcsolatos esetekre térek rá ([A *ius gentium* megsértésével kapcsolatos kiszolgáltatások](#)), hiszen ezek a jogsértések követelhetők meg a felelős kiszolgáltatását. Fontos hangsúlyozni, hogy a megvalósult *deditio*k mellett a felvetés szintjén maradt javaslatokat is bemutatom, hiszen a jelenség megértésénél ezek is megkerülhetetlenek. Az említett példák vallási és politikai háttérének bemutatására is törekszem, hiszen a *deditio* felvetése szorosan összefügg az adott korszak politikai viszonyaival, így ennek elemzése központi cél a kutatás során. Itt példaként a 136-os esetet említhetjük, ahol a Scipio *factio* kiszolgáltatási

kezdeményezése utólag a 321-es caudiumi vereséggel kapcsolatos hagyományt is az aktuális politikai érdekeknek megfelelően alakíthatta.

A kiszolgáltatás gyakorlata azonban nem csak a római *magistratus*okkal kapcsolatban tűnik fel a forrásokban, így ezeknek a szöveghelyeknek az elemzése is elengedhetetlen. Livius például a samnisok esetében hasonló szokás meglétét feltételezi, de a pun belpolitikai küzdelmek összefüggésében Hannibál kiszolgáltatását követelő hangokról is hallunk. Itt mennyiben lehet szó a római történetírás befolyásáról, a római vallás fogalmainak kivetítéséről, egy hasonló samnis vagy pun szokás római fogalmak szerinti interpretációjáról? A [Kiszolgáltatás Rómán kívül](#) c. fejezetben ennek a két példának az elemzésére kerítünk sort. A jelenség pontos megértésének érdekében végül olyan esetet is vizsgálunk, ahol a körülmények és az ismert példák alapján a római hadvezér kiszolgáltatását várhatnánk, ugyanakkor erre mégsem kerül sor ([Elmaradt kiszolgáltatás?](#)). 110-ben, a Iugurtha elleni háborúban például a bekerített római sereg szégyenletes békekötésre kényszerült, ugyanakkor *deditió*ról még említés szintjén sem hallhatunk.

A kronológiai felosztásnál ezt alkalmasabbnak tartottam, hiszen a kiszolgáltatás többféle jogsértésen, elven és logikán alapulhatott, így érdemes egyes példákat egy fejezetben kezelni és elemezni. Cato felvetésével azonban kivételt tettem (ami egyébként a *ius gentium* megsértésén alapuló csoportba lenne sorolható), hiszen az ő 55-ös támadását a korszak párhuzamos példáival és politikai viszonyaival összhangban érdemes elemezni, ami már a dolgozatom második részének témája. Az első rész eredményei pedig egyfajta alapot is jelenthetnek Cato politizálásának megértéséhez, hiszen a korábbi kiszolgáltatási döntések a háttérét ismerve Cato céljait, vádjait is megfelelően értékelhetjük. Így remélhetőleg túlléphetünk azon az értelmezésen is, ami ezt a követelést Cato radikalizmusának példaként emlegeti, a kiszolgáltatást pedig komplex jelenségként láthatjuk, ahol az összefonódó vallási-politikai viszonyok egyaránt meghatározó szerepet játszottak.

Kutatásom másik központi célja Cato alakjának, politizálásának reális értékelése és értelmezése, valós motivációinak felvázolása, többek között az 55-ös kiszolgáltatási követelés esetében is. A dolgozat második részében a tágabb összefüggések tárgyalása után ([Politikai háttér, Caesar és Cato ellentéte](#)) a forrásokkal kapcsolatos megfontolásoknak is helyet kellett kapniuk ([A Cato-kép változatai](#)), hiszen a Cato halála után megjelenő ábrázolások, a személye köré épült képzetek a későbbi forrásokat is befolyásolták valamilyen módon. Az 55-ös konfliktust megörökítő szöveghelyek elemzése előtt így a forrásokban domináns, idealizált Cato-képet is vizsgálom, hiszen ez a későbbi értelmezéseket is nagyban befolyásolta. Emellett a kritikus véleményt megfogalmazó hagyomány nyomaira is utalok dolgozatomban, ezáltal is

közelebb kerülhetünk Cato valós alakjához, a róla kialakult hagyományos képet is finomíthatjuk. Ezt követően térek rá az 55-ös galliai események bemutatására és Cato kiszolgáltatási követelésének elemzésére ([Cato 55-ös támadása a forrásokban](#)). Az esethez kapcsolódó források részletes elemzése után Caesar lehetséges reakciójára is következtethetünk ([Caesar közvetett „válasza”](#)), ami az 55-ös támadás mögött rejlő motivációkra is rávilágíthat. Az 55-ös események mellett más párhuzamba állítható példákat is megvizsgállok, melyek Cato követelését a római politika kontextusába helyezhetik, ahol hasonló vallási elemek jelennek meg politikai célokkal karöltve, illetve ahol Cato hagyományokat kisajátító radikális politizálása kikristályosodni látszik. A 55-ös konfliktus elemzése mellett így tágabb összefüggések keretében is elhelyezném a gall háború mögött látható optimata-populares ellentétet, Cato és Caesar konfliktusát, a vallási elemek politikai célú felhasználását, így értelmezve végül Cato 55-ös kiszolgáltatási követelésének lehetséges okait, céljait. Ennek megfelelően a két politikus közötti ellentét egy kulcspontjának, a Catilina-összeesküvés körüli vita elemzésének is szentelek egy fejezetet ([Cato taktikája a Catilina-összeesküvés kapcsán](#)). S bár 63 esetén nem konkrétan a vallási hagyományok felhasználásáról volt szó, mint 55-ben, de az összeesküvés kapcsán Cato taktikájának egy magasabb szintjét, a *mos maiorum* általános képviselődését azonosíthatjuk, melynek részeleme a vallási szokások képviselődése is. Az adott politikai szituációban alkalmazott taktika pedig nagyon hasonló a hagyomány természetétől függetlenül. A két típust pedig nem is kell feltétlen élesen megkülönböztetnünk, hiszen Róma vallási szokásait és rítusait is gyakorlatilag a *mos maiorum* szabályozta, a vallási rendszer felépítése is az ősöknek volt köszönhető.⁴ A Catilina-összeesküvés vitájának elemzése mellett egy fejezetben további releváns eseteket gyűjtöttem össze ([Cato 55-ös támadásának párhuzamai](#)). Ezeknek a párhuzamba állítható politikai küzdelmeknek a tükrében pedig egy valóságosabb Cato-kép megrajzolására tehetünk kísérletet a források meglehetősen tendenciózus képével szemben, ahol legtöbbször a köztársasági ethosz képviselőjének legendává vált, idealizált alakját láthatjuk. Ennek kiigazítása a már csak forráskritikai szempontból is elengedhetetlen, ha Cato és Caesar politikai ellentétét és a kiszolgáltatás követelését kivanjuk bemutatni. A kiszolgáltatási példák áttekintése, összehasonlítása pedig remélhetőleg nemcsak Cato alakjának az értelmezését teszi majd lehetővé, hanem a támadást vizsgálva magának a *deditió*nak a funkcióját is pontosabban meghatározhatjuk.

⁴ Scheid 2015. 80.

I.

Kiszolgáltatás a köztársaság történetében

A kiszolgáltatás (*deditio*) Róma történelmében

A fejezetet érdemes a kulcsfogalmak tisztázásával kezdeni, hiszen a kiszolgáltatás talán a római történelem kevésbé ismert jelenségei közé tartozik, illetve már az ókorban is több mindent érthettek a *deditio* fogalma alatt. Egyrészt a római polgárjogban is ismert fogalomról van szó, ahol a felelősség vállalását el lehetett kerülni, például egy *paterfamilias* és egy jogsértő fiú viszonyában a fiú sértettek számára történő átadásával.⁵ Másrészt az államközi kapcsolatokban is többféle értelemben használatos fogalomról van szó, jelenthette az ellenfél feltétel nélküli megadását (*deditio in potestatem* vagy *deditio in fidem*). Ezzel a kapituláló államok vagy népek lemondtak szuverenitásukról Róma javára, akik dönthettek a további sorsukról.⁶ Békeidőben pedig a római támogatás megerősítését szolgálhatta a *deditio*.⁷ Másfelől bizonyos, szakrális szférában is gyökerező alapelvek megsértőit sújthatták *deditio*val, ezáltal az isteni büntetés negatív következményeit kerülhették el. Ilyen jogsértés lehetett például a sérthetetlennek számító követek ellen elkövetett erőszak, vagy egy szerződés megszegése. Mindkettő a *fides* és az istenek megsértésével volt egyenértékű, talán a *sacrilegium* kategóriába is beletartozhatott.⁸ A jogsértő így az egész közösségre nézve veszélyt jelenthetett, hiszen az istenei harag következményeit egész Róma is elszenvedhette.⁹ A kiszolgáltatással azonban helyreálhatott a harmonikus kapcsolat az istenekkel (*pax deorum*). A gyakorlatban ez azt jelentette, hogy a jogsértőt megkötözve és meztelenül átadták az ellenfélnek az istenek kiengesztelésére, ezáltal a jogsértés negatív követelményit elháríthatták a városról a felelős átadásával.¹⁰ Ezzel az eszközzel Róma az isteni haragon túl megszabadulhatott a kedvezőtlen és előnytelen szerződések kötelme alól is, amennyiben a megállapodás megkötése felelős személy(ek)hez volt köthető. A továbbiakban ebben az értelemben használom a kiszolgáltatás és a *deditio* szót,

⁵ Lawrence 2016.: lásd *The Legal Principle of Noxal Liability* c. fejezetet.

⁶ Libero 2012. 34–35.; Mindez pontos szertartás alapján történhetett, lásd: Livius I.38.; Lásd még: García Riaza 2002.

⁷ Sastre–Plácido 2005. 502.; Badian 2006.

⁸ Leraczyk 2018. 36.; A *fides*ről: Lancel 2005. 314–315.

⁹ Leraczyk 2018. 28–29.

¹⁰ Egyesek önálló kategória helyett a civil jogi elvek államközi alkalmazását látják ebben az esetben, lásd: Lawrence 2016. 1–5.

olyan példákat vizsgálva, ahol a valamilyen összefüggésben felmerült a jogsértők kiadása. Dolgozatomban főként a római személyek *deditió*jára fókuszálok majd, de Hannibál esetén keresztül arra is mutatok példát, hogy a kiszolgáltatás a római külpolitika eszköztárába tartozott az ellenfelek jogsértései esetén is.

A kiszolgáltatás okai – legalább formálisan – mindig vallási jellegűek voltak. Ennek megfelelően a végrehajtás is egy papi *collegium*nak, a *fetialisok*nak volt a feladata. Velük kapcsolatban Liviusnál találhatunk legbővebben adatokat, ugyanakkor a korai időszakokra vonatkozó írott források jórészt kitalált vagy módosított hagyományok lehetnek.¹¹ A húsztagú testület élén a *pater patratus* állt, az életre szóló tisztséget a legjobb családok tagjai tölthették be Dionysios tudósítása szerint.¹² Néhány érméből a viseletükre is lehet következtetni (lásd [3. melléklet](#)).¹³ Servius, Vergilius Kr.u. IV–V. századi kommentátora is tett említést ezzel kapcsolatban: a *fetialisok* nem viselhettek lenből készült ruhát, illetve egy Iuppitert megjelenítő jogart is magukkal vihetek.¹⁴ Az intézmény létrehozása valószínűleg a királyság korára vezethető vissza, amikor a terjeszkedő Róma kidolgozta a háború indításával, lezárásával kapcsolatos alapvető szabályokat.¹⁵ Ugyanakkor konkrét időpontot nem lehet megállapítani, a források ellentmondanak egymásnak.¹⁶ A hagyomány kezdetben gyakran említi a *fetialisok*at, de később epizódyszerű a jelenlétük, csak bizonyos esetekben tűnnek fel. Ez az egyenetlenség annak is köszönhető, hogy Livius egyes könyvei (például a XI–XX. könyvek) elvesztek.¹⁷

Eredeti feladatuk lehetett a hadüzenetek átadása; békét kötöttek; követként dolgoztak, ha egy szövetséges felbontotta megállapodását Rómával; a követekkel való bánásmódot és a hadvezérek helyes viselkedését is számon kérték;¹⁸ így a kiszolgáltatás szertartásait is ők végezték. A *fetialisok* feladata lehetett a hadüzenet előtt Róma feltételeinek átadása is, ami általában elfogadhatatlan volt az ellenfelek számára, így rendszerint háború következett.¹⁹ Az így létrejött testület már a kezdetektől politikai szerepet is kapott, hiszen a tárgyalások,

¹¹ Santangelo 2008. 65.

¹² Dion. II.72.

¹³ A kérdéshez lásd: Richardson 2008. 422–423.

¹⁴ Servius XII.120.; Takács 2013. 74–75.

¹⁵ Santangelo 2008. 64–66.

¹⁶ Cicero például Tullus Hostiliusnak tulajdonította a papság létrehozását, Plutarchos és Dionysios pedig Numának. (Cicero *De re publica* II.31.; Plut. Numa 12., Cam.18.; Dion. II.72.; A kérdéshez lásd: Penella 1987.) Livius pedig Ancus Martiusához köti az alapítást. (Lásd: Takács 2013. 73.)

¹⁷ Santangelo 2008. 72.

¹⁸ Beard–North–Price 1998. 26–27.; Santangelo 2008. 85.; A követsérségekkel kapcsolatos feladataikat több forrás is említi (Varro, Dionysius, Cicero), lásd Broughton 1987. 56–57.

¹⁹ Santangelo 2008. 80.

hadüzenetek, békekötések megkerülhetetlen szereplői lettek.²⁰ Dionysios megkísérelte felsorolni feladataikat, véleménye szerint a követek jogainak megsértését is megállapították.²¹ Ilyen testülettel az itáliai népek is rendelkezhettek, a samnisoknál a kiszolgáltatáshoz hasonló példát Livius is megörökít. 322-ben a rómaiak elleni háborút támogató samnis Brutulus Papius holttestét öngyilkossága után a *fetialisok* Rómába vitték a zsákmánnyal és a foglyokkal együtt.²² Egyesek anakronisztikusnak tekintik Livius feltételezését a samnisok *fetialis* papjaival kapcsolatban, hiszen művében ez az egyetlen utalás a papi testület Latiumon kívüli jelenlétére.²³ A *fetialisok* pánitáliai jellegére (Wiedemann állításával ellentétben)²⁴ azonban más forrás is utal, Halicarnassosi Dionysios a faliscusokkal kapcsolatban említ hasonló testületet, de a római *collegium* mintájaként az ardeai vagy *aequus* példa is felmerül.²⁵

Valószínűleg a tengerentúli terjeszkedéssel a *fetialisok* hagyományos szerepe megszűnt, ezeket a feladatokat a *legatus*, a *senatus* és a népgyűlés vehette át, ugyanakkor a véleményüket továbbra is kikérték a háború indításának törvényességét illetően.²⁶ A városállami keretből kilépő birodalomban hagyományos feladataik egy része már nem volt megvalósítható, ilyen volt például a lándzsa áthajtásával történő hadüzenet a szomszédos államoknak.²⁷ *Collegiumuk* továbbra is létezett, a háború helyes előkészítését és befejezését továbbra is felügyelték, tanácsokat adtak a *ius fetiale* betartása érdekében, de a cselekvés és politikai döntés nem az ő feladatuk volt, diplomáciai jellegű teendőik is csak a korai időszakokban lehettek.²⁸ A *rerum repetitio*,²⁹ a háború kihirdetése, jogosságának ellenőrzése háttérbe szorult a feladataik között. A II. századból elvértve hallunk a *fetialisokról*, esetleg a kiszolgáltatással, követi jogokkal összefüggésben.³⁰ A köztársaság végén a *fetialisok* valószínűleg már nem játszottak szerepet a kiszolgáltatásoknál, de 55-ben többek között a *ius fetiale*³¹ betartásának igénye jelent meg Cato

²⁰ Santangelo 2008. 66.; Ezeket pontos szertartások szerint hajtották végre, lásd Livius I.24.

²¹ Dion. II.72.5.

²² Livius VIII.39.; Santangelo 2008. 68–69.

²³ Armstrong 2016. 236–237. 21. jegyzet; Wiedemann 1986. 486.

²⁴ Wiedemann 1986. 486.: Wiedemann a samnis *fetialisok* liviusi említését tekinti egyetlen Latiumon kívüli példának az irodalmi forrásokban.

²⁵ Michel 1980. 677.; Dionysios I.21., II.72.: Az ardeai eredet lehetőségét Gelliusra hivatkozva közli. Salmon hitelt ad Liviusnak a samnis *fetialisok*at illetően. (Salmon 1967. 145.) A hadüzenet szertartásának leírásánál Livius is átvett szokásra utal: Livius I.32.; lásd még: Servius X.14.

²⁶ Santangelo 2008. 72–75.; A változás folyamata és oka azonban vitatott, sőt a lándzsával elvégzett hadüzeneti rítus Augustus-kori bevezetése is felmerült. (Wiedemann 1986. 482.)

²⁷ Beard 2006. 773.

²⁸ Santangelo 2008. 77–78.

²⁹ A *fetialisok* által kihirdetett hadüzenetet megelőző lépés volt, az ellenfélnek meghatározott módon átadott követeléseket, jóvátételi igényeket jelentette. Ezek általában elfogadhatatlan feltételek voltak, így legtöbbször elutasításra találtak és kitört a háború. (lásd Rich 2013. 859–862.)

³⁰ Santangelo 2008. 80.; Sőt, Appianusnál Mancinus kiszolgáltatását a *fetialisok* helyett már Furius *consul* hajtotta végre. (App. Ib.83.) Astin azonban a *fetialisok* jelenlétét is feltételezi. (Astin 1967. 133.)

³¹ A külpolitikát, államok közötti érintkezést, szerződést szabályozó vallási szabályokat nevezték így, melynek felügyelete, végrehajtása a *fetialisok* feladata volt.

támadásában is.³² Cicero is hivatkozott a *fetialisok* feladataira *De legibus* c. művében: „A szerződések és fegyverszünetek hivatalos megkötésének ügyében a *fetialisok* legyenek a bírák és a követek, és ők döntsenek a háború kérdésében.”³³ Az is lehetséges, hogy nem történt hosszabb törés a működésükben, Varro például élő szokásként utalt a *fetialisok* által végzett feladatokra.³⁴ Lehetséges, hogy 39-ben is szerepet kaptak egy szerződés megújításában, majd 32-ben a Kleopátrának küldött hadüzenet előtt már maga Augustus végezte el a háború előtti rítusokat *fetialis* papként.³⁵ Valószínű, hogy a római köztársaság korában kisebb-nagyobb megszakításokkal szerepet játszottak, alkalmazkodva a terjeszkedő állam viszonyaihoz; jelentőségük súlypontja is ennek megfelelően változhatott, a feladatköreikkel együtt.³⁶

A továbbiakban a bevezetésben megfogalmazott gondolatoknak megfelelően csoportosítva mutatom be a római történelem kiszolgáltatáshoz kapcsolódó eseményeit. Elsőként a kiszolgáltatás alapját jelentő jogsértések szerint elemzem az ismert példákat (*foedus* vagy *ius gentium* megsértése), majd a Rómán kívüli eseteket tekintem át, legvégül pedig olyan eseményeket mutatok be, ahol a kiszolgáltatásról felvetés szintjén sem hallhatunk, de a körülmények indokolnák a *deditio* végrehajtását. Az elemzések során láthatjuk, hogy a bemutatott példák egy része valószínűleg fikció, ugyanakkor ez nem menthet fel a vizsgálat alól, hiszen ezek a történetek hitelességtől függetlenül képesek kölcsönhatásba lépni akár későbbi, valóban megtörtént eseményekkel. Például ha a caudiumi vereséget követő kiszolgáltatás megtörténte nem is bizonyítható, akkor sem hagyhatjuk ki az összehasonlításból, a *deditió*król kialakult mindenkori elképzelések ugyanúgy relevánsak lehetnek Cato támadásának megítélésénél.³⁷

Szerződésszegéssel összefüggő kiszolgáltatások

A caudiumi vereség (Kr.e. 321.)

A római történelemben elsőként a 321-es caudiumi vereség következményeként találkozhatunk a kiszolgáltatás példájával. Livius említi az esetet viszonylag részletesen: a római sereget a caudiumi szorosba csalták a samnisok, ahol a rómaiak készleteikből kifogyva

³² Santangelo 2008. 80–81.

³³ Cicero *De legibus* II.21.; Fontos hangsúlyozni, hogy itt nem megvalósult törvényekről, csupán Cicero elképzeléseiről van szó az ideális római államot illetően. (Hahn 1975.: Törvénytervezet a vallás védelméről)

³⁴ Varro *De Lingua Latina* V.86.; Broughton 1987. 61.

³⁵ Broughton 1987. 61.; Dio L.4.

³⁶ Broughton 1987. 62.

³⁷ Wiedemann 1986. 489.

kénytelenek voltak egy szégyenletes békeszerződést kötni. Azonban hangsúlyozza, hogy formailag nem lehetett békeszerződésnek nevezni: „[a consulo] kijelentették, hogy a nép felhatalmazása, a *fetialis* papok közreműködése és bizonyos vallási szertartások nélkül a szerződés (*foedus*) megkötése lehetetlen. Ezért a *caudiumi* megállapodás formája nem békeszerződés volt (mint általában hiszik, és mint *Claudius* is írja), hanem kezességvállalás (*sponsio*em).”³⁸ Tehát a *consulo*, *legatusok*, *quaestorok*, katonai *tribunusok* hatáskör hiányában személyesen vállaltak kezességet az egyezmény megtartásáért, sőt 600 római lovas is átadtak túsznak, majd a szégyenteljes elvonulás következett egy iga alatt, a fegyverektől megfosztva.³⁹ Később *Postumius consul* a *senatus* előtt a saját kiadását javasolta, hiszen így a rómaiak a *ius fetiale*vel összhangban újabb háborút indíthattak: „Ezzel mi feloldjuk a népet - ha ugyan valaha is leköteltük - esküvel tett ígérete alól, és így sem isten, sem ember nem fogja megakadályozni, hogy égi és földi törvény szerint egyaránt igazságos, új háborút indítsatok.”⁴⁰ A néptribunusok azonban tiltakoztak, és azzal érveltek, hogy *sacrosanctus* voltuk miatt a kiszolgáltatásuk az istenek megsértéséhez vezetne. *Postumius* szerint a *tribunusok* csupán a kiszolgáltatást akarták elkerülni ezzel az érveléssel,⁴¹ így a *consul* hatásos beszéde után letették tisztségüket és az ő kiadásukra is sor kerülhetett.

Ezen a példán is kiválóan látszik a rómaiak gondolkodásmódja és viszonya a valláshoz: az egyetlen követelmény a szabályok pontos betartása volt,⁴² ami a legapróbb részletekig terjedhetett, hogy megfeleljenek a *bellum iustum et pium* elvének, illetve jelen esetben a *ius fetiale* követelményeinek.⁴³ *Livius* értelmezése szerint a *deditio* után a *consul* formailag *samnis* polgárrá vált, így római polgárjogát elveszítve már ellenséges *samnisként* lökte meg az őt is kiszolgáltató *fetialis* papot, háborús ürügyet teremtve egy római követ megtámadásával.⁴⁴ A *samnisok* természetesen nem fogadták el az átadott személyeket, az egész eljárást

³⁸ *Livius IX.5.*: „...nagarum iniussu populi foedus fieri posse nec sine fetialibus caerimoniaque alia sollemni. Itaque non, ut volgo credunt Claudiusque etiam scribit, foedere pax Caudina, sed per sponsionem facta est.”

³⁹ *Livius IX.5.*; A *consulo*kra vonatkozó forrásokhoz lásd: *MRR I.* 150–151.

⁴⁰ *Livius IX.8.*: „...exsolvamus religione populum, si qua obligavimus, ne quid divini humanive obstet quo minus iustum piumque de integro ineatur bellum.”

⁴¹ *Livius IX.9.*; A kiszolgáltatásra ítélt felelősök köre vita tárgya lehetett, *Cicero*nál a szerződéskötés rituáléjában segédkező személy kiadása is felmerült. (Lásd: [60.](#) jegyzet; *Cicero Inv.Rhet.*91–92.)

⁴² *Köves-Zulauf 1995.*: Lásd a *Dedicatio* c. fejezet példáját.

⁴³ *Livius IX.10.*: A kiszolgáltatásnak szigorú szabályai lehettek: a *fetialisok* a városkapuig vonultak, ott levették a kezesek ruháit és hátrakötötték kezeiket, majd az elmondott formulával átadták őket az ellenfélnek. A *consul* például a kötélt szorosra kötését kérte, nehogy emiatt legyen szabálytalan a kiadás.

⁴⁴ Itt fontos megjegyezni, hogy *Cicero* szerint a kiadott személy csak akkor veszítette el római polgárjogát, ha az ellenfél elfogadta őt. Ez alapján a *fetialis* pap megölése sem lehetett valódi ürügy, hiszen a *samnisok* elutasították az eljárást, a *consul* pedig visszatérhetett Rómába. Mindenesetre a kiszolgáltatás és a polgárjog elvesztésének kérdése vitatott volt. (*Cicero Caec.*98.; *Dig.*50.7.18.; *Ando 2008.* 495.; *Michel 1980.* 681.; *San Vicente 2012b.* 328–329.)

nevetségesnek, az istenek, a *fetialisok* és a szertartás megcsúfolásának tekintették.⁴⁵ Ugyanakkor római szemszögből a *pax deorum* és a *ius fetiale* sértetlen maradt, a seregek időt nyertek, valamint újabb háborút indíthattak meg úgy, hogy a caudiumi csata résztvevői is életben maradtak.⁴⁶ Sőt, Postumius bátorsága lelket öntött a katonákba, feltüzeltte bennük a bosszúvágyat, már-már Decius Mushoz kezdték hasonlítani.⁴⁷

A történetben azonban számos hasonlóságot megfigyelhetünk a későbbi, 136-os eseménnyel párhuzamosan, ahol C. Hostilius Mancinus *consult* szolgáltatott ki.⁴⁸ Emiatt Crawford a liviusi leírást egy utólag konstruált, Mancinus esetéhez igazodó, tudatosan megalkotott előzménynek tekinti.⁴⁹ Egy ilyen korai példa esetében valószínűbb a liviusi leírás igazítása 137/136 történéseihez, amit nem feltétlen kell elfogadni és minden elemében hitelesnek tekinteni.⁵⁰ Már a vereség helyszínének kérdése is vitákra adott okot, hiszen a liviusi leírás pontossága és hitelessége is megkérdőjelezhető, a katasztrófa enyhítésének szándékát feltételezve.⁵¹ Ennek megfelelően a caudiumi szoros helyét illetően több elmélet is született. Illetve az azonnali római bosszú története is kérdéseket vet fel, valószínűleg nem került sor a caudiumi szerződés elutasítására és a *consulok deditiójára* sem, inkább a későbbi események igényeinek megfelelően születhettek ezek a történetek.⁵² Egy sikeres bosszúhadjárat beillesztéséhez azonban az ellenségeskedés felújításának és a béke megszegésének jogosságát is magyarázni kellett valamilyen módon, erre a *deditio* pedig kiválóan alkalmas volt.

Ugyanakkor a caudiumi történet hitelessége sem vethető el teljes mértékben, egy szerződés (*foedus*) megkötése (amit nem feltétlen követett szerződésszegés és római bosszú) valóban megtörténhetett,⁵³ amit a hagyomány utólag *sponsioként* próbált meg enyhíteni, tagadva egy esetleges szerződés megkötését.⁵⁴ A *sponsio* (ígéret, fogadalom, kezességvállalás) ugyanis csak azokat egyéneket kötelezte, akik az egyezményt megkötötték és saját ígéretükkel

⁴⁵ Livius IX.11.: Liviusnál az alábbi idézetek is jól jellemzik a rómaiak megítélését az eset kapcsán: „*S álnokságokat mindig a jogszerűség valamilyen látszatába burkoljátok. [...] Hogy nem szégyelltetek nyilvánosan ilyen gúnyt űzni a szent dolgokból, s aggastyánok és volt consul létekre ilyen, gyermekekhez is alig illő cselfogásokat kiagyalni, csak azért, hogy az adott szót megszeghessétek!*”

⁴⁶ Santangelo 2008. 70.; A csata szó használatánál azonban fontos hangsúlyozni, hogy valódi küzdelemre nem feltétlen kerülhetett sor.

⁴⁷ Livius IX.10.

⁴⁸ A két eseményt már az ókori szerzők is összehasonlították, lásd [65.](#) jegyzet

⁴⁹ Crawford 1973.

⁵⁰ Rich 2013. 858–859.; Hayne 1981. 62.; Lintott szerint is a caudiumi események újraírásához vezethetett a II. századi eset. (Lintott 2006. 61.)

⁵¹ Horsfall 1982. 49–50.; Horsfall a történet helyszínéként az Arienzo-Arpaia közötti völgyet azonosította. (Horsfall 1982. 45.)

⁵² San Vicente 2012b. 326.; Forsythe 2005. 298–299.

⁵³ Rich 2011. 196–197.; Salmon 1929. 18.

⁵⁴ Santangelo 2008. 71. 23. jegyzet; Forsythe 1999. 71.

megegyeztetették.⁵⁵ Ezzel az értelmezéssel lehetett konkrét személyekre hárítani a felelősséget, így a béke megszegéséhez csupán a felelősök kiadása elegendőnek bizonyult. Ellenben egy *foedus* felbontása esetén már nem lehetett volna kiszolgáltatással helyreállítani a *pax deorumot*, hiszen az a *sponsio*val ellentétben az egész római népet kötelezte, így nem véletlen hangsúlyozta Livius az esetleges *foedus* lehetetlenségét, a nép beleegyezésének és a *fetialisok*nak a hiányát.⁵⁶ A megállapodás körüli *senatusi vita* részletes leírásával is ezt az álláspontot erősítette meg,⁵⁷ hiszen *foedus* megkötése esetén felesleges lett volna az utólagos tárgyalás, annak előfeltétele a római állam beleegyezése.

Ugyanakkor Livius tett utalást egy már meglévő alternatív hagyományra, amely egy *foedus* megkötését tartotta valószínűnek: „*Ezért a caudiumi megállapodás formája nem békeszerződés volt (mint általában hiszik, és mint Claudius is írja), hanem kezességvállalás.*”⁵⁸ Továbbá megemlítette, hogy egyik forrása, Claudius Quadrigarius C. Acilius 142-ben kiadott történeti művét is felhasználta.⁵⁹ Acilius itt egy olyan verziót őrizhetett meg, ahol a rómaiak megegyezésre jutottak a samnisokkal és így szó sem esett kiszolgáltatásról.⁶⁰ A háború újrakezdésére igazából csak később, 316 környékén kerülhetett sor, a Caudium utáni békeidőszakot pedig a római bosszú történeteivel tölthette ki Livius.⁶¹ Valószínűleg a *foedus* és *sponsio* különbségének liviusi hangsúlyozása is a visszavetítés melletti érv lehet, a két kategória

⁵⁵ Crawford 1973. 3.

⁵⁶ Livius IX.5.; San Vicente 2012b. 326.

⁵⁷ Forsythe 1999. 71.

⁵⁸ Forsythe 2005. 299.; Livius IX.5.: „*Itaque non, ut volgo credunt Claudiusque etiam scribit, foedere pax Caudina, sed per sponsionem facta est.*” Livius Q. Claudius Quadrigariuszal szemben foglal állást és határozottan elutasítja a *foedus* lehetőségét, hiszen ehhez a *fetialisok* részvételére lett volna szükség, illetve a római nép beleegyezésének hiányát hangsúlyozza. Livius érvei azonban áthidalhatók, lehetséges, hogy Claudius Quadrigarius már a Caudiumnál megkötött megállapodás utólagos római szentesítésére gondolt, ami akár *foedus* is lehetett, már a *fetialisok* jelenlétében. Sajnos Claudius Quadrigarius művének tartalmára csupán töredékekből következtethetünk. (Lásd HRR 285–304.) Továbbá Livius említi, hogy a kezesek neve saját korában is olvasható volt, ugyanakkor ez sem zárja ki a caudiumi megállapodás *foedusként* való szentesítésének lehetőségét.

⁵⁹ „*Claudius, aki Acilius évkönyveit görögből latin nyelvre ültette át...*” (Livius XXV.39.) „*Claudius, aki Acilius Görög történetét követi...*” (Livius XXXV.14.) „*Acilius senator görög nyelven megírta Róma történetét.*” (Livius LIII.)

⁶⁰ Forsythe 2005. 299.; Cicero is *foedusként* utalt a samnisokkal kötött egyezményre, de a kiszolgáltatás eszközével a *foedus* visszautasítását is elképzelhetőnek tartotta: „*Annál a szerződésnél, amelyet egykor a samniszokkal kötöttek, egy előkelő fiatalember a főparancsnok utasítására visszatartotta az áldozathoz szükséges disznót. Miután a szenátus a szerződés érvénytelenségét kimondta, a főparancsnokot pedig kiszolgáltatta a samniszoknak, az egyik szenátor indítványozta, hogy azt a fiatalembert is szolgáltatassák ki, aki a disznót visszatartotta. A vád: »Ki kell szolgáltatni.« Elhárítása: »Nem kell.« A vitás kérdés az, hogy kell-e. Indoklása: »Ez nem az én tisztességem és hatáskörömön múlt, hiszen hivatalt már csak életkoromnál fogva sem viselhettem, másrészt jelen volt a teljhatalommal fölruházott főparancsnok, és a szerződés annak és módja szerint való megkötését ő fölügyelte.« Cáfolata: »Csakhogy részese voltál a legszigorúbb vallási előírásokat gyalázatos módon megsértő szerződéskötésnek, ezért úgy helyes, ha kiszolgáltatunk.« Az ítéleti tárgy az, hogy ki kell-e szolgáltatni vagy sem azt a személyt, aki bármiféle hatáskör nélkül, a főparancsnok utasítására részese volt a legszigorúbb vallási előírásokat megsértő szerződéskötésnek.*” (Cicero Inv.Rhet. II.91–92. – Simon L. Zoltán fordítása)

⁶¹ Forsythe 2005. 300.; San Vicente 2012b. 326.; Hasonló sikeres bosszúhadjárat a trebiai vereség után is megtalálható Liviusnál. (Livius XXI.59.)

éles megkülönböztetését a numantiaiakkal kötött 137-es szerződés körüli vita is befolyásolhatta (lásd lentebb), ahol a szerződés elutasításának (ezáltal a kiszolgáltatásnak) és elfogadásának is voltak hívei.

Caius Hostilius Mancinus veresége (Kr.e. 137.)

A leghíresebb kiszolgáltatási eset talán C. Hostilius Mancinusé, a 137-es év *consul*jáé volt, aki a numantiai háborúban szenvedett vereséget. A caudiumi történethez hasonlóan, a teljes megsemmisülés elkerülése érdekében esküvel megerősített békét kötött az ellenféllel, így a római hadsereg el tudott vonulni.⁶² A források többsége szégyenletes, vereséget súlyosbító körülményeket is említ: a többszörös túlerő ellenére szenvedtek vereséget a numantiaiaktól, a bekerítés visszavonulás közben történt, a rómaiaknak fegyverek nélkül kellett elvonulniuk, egyes változatok szerint egy iga alatt, sőt a tisztek esküt is tettek a béke megtartására.⁶³ Mancinust súlyos kudarca után hazarendelték a hadszíntérről, ahol *consult*ársá, M. Aemilius Lepidus Porcina vette át a helyét. A szégyenletes ügy tárgyalására csupán 136-ban, az új *consul*ok megválasztása után került sor a *senatus*ban, ahol a vesztes hadvezér kiszolgáltatása mellett döntöttek.⁶⁴ Mancinus esetében is az esküvel megerősített megegyezés érvénytelenítése volt a cél, a *fides* és az istenek megsértése nélkül. A kiszolgáltatás így arra volt alkalmas, hogy Róma elhatárolódjon az eseménytől, a számára kedvezőtlen békekötést vallási következmények nélkül figyelmen kívül hagyhassa. Érdekes, hogy a két esemény összehasonlítását már az ókori szerzők is szinte kivétel nélkül megtették,⁶⁵ tehát a hasonlóság nyilvánvaló volt számukra, sőt akár szándékosan vetíthették vissza a numantiai viszonyokat a caudiumi példára.

A szerződés ellenzői

136-ban valószínűleg a szerződéskötést ellenző és támogató oldal is *precedens*t keresett vagy teremtett a caudiumi vereség történetében. Az önfeláldozó Postumius *consul* kiszolgáltatásának példája valószínűleg a szerződés megszegését pártoló politikusoknak felelhetett meg (például

⁶² App.Ib.80.; A *consul*ra vonatkozó forrásokhoz lásd: MRR I. 484.

⁶³ Livius LV.; Florus szerint a numantiaiak megelégedtek azzal, hogy megfosztották a rómaiakat a fegyvereiktől. (Florus I.34.) Az iga említése: Vegetius I.15.; Eutropius X.17.2.

⁶⁴ San Vicente 2012b. 321.

⁶⁵ A két esetet mind összekapcsolják, egyesek pedig 136 *precedens*eként tekintenek a caudiumi eseményekre: Cicero *De Officiis* III.109.; Velleius II.1.; Florus I.34.; App.Ib.83.; Plut.Tib.Gracchus 7.; Orosius V.7.1.; Eutropius X.17.2. – Ő a caudiumi mellett egy numidiai példát is említ. Livius vonatkozó könyve elveszett, de Mancinus esetét biztosan tartalmazta. (Livius LV.) Valószínűleg Valerius Antias is a caudiumi eset kapcsán tért ki Mancinus és Gracchus esetére. (Gellius VI.9.; Forsythe 2005. 299–300.) Lehetséges, hogy ő volt az első, aki összekapcsolta a két történetet. (San Vicente 2012b. 327.)

P. Cornelius Scipiónak, aki később győztesként fejezte be ezt a háborút),⁶⁶ a *consul* és a tisztársak egyedüli felelősségvállalását hangsúlyozva. A caudiumi vereség szégyenét egykor a hadvezérek kiszolgáltatása tudta lemosni, így ennek mintájára követelhatték Mancinus kiadását és a háború folytatását. A *foedus* és *sponsio* szembeállítása is a békét tető alá hozó tisztek egyedüli felelősségét hangsúlyozhatta, hiszen a *sponsio* megkötése a római állam helyett csupán egyéneket terhelt felelősséggel. A két fogalom ilyen határozott szembeállítása is a történetírói érvrendszer részét képezte, így lehetett az egyéni felelősségre hivatkozva beilleszteni a szerződés megszegésének történetét. Valójában nem kell egymást kizáró fogalmakra gondolnunk, a *sponsio* egyfajta megerősítésként a később megkötendő *foedus* előzménye is lehetett.⁶⁷

A szerződést ellenző oldal hatása a 320-as római bosszú történeténél is megfigyelhető, ahol a források bizonytalanok a győztes hadvezér személyét illetően. Livius itt is utalt a hagyomány kettősségére, állásfoglalása azonban már kevésbé határozott, mint a caudiumi *foedus-sponsio* kérdésében: „...számomra sokkal meglepőbb a vélemények a tekintetben való megoszlása, hogy Lucius Cornelius mint dictator L. Papirius Cursorral, mint a lovasság főparancsnokával együtt vezette-e a sereget Caudiumnál, majd Luceránál, s bizonyult a rómaiakat ért megszállás oly páratlan megtorlójának, [...] vagy pedig consulként szerezték meg - s elsősorban Papirius - ezt a dicsőséget.” Valószínűleg ebben az esetben is visszamenőleg alakulhatott a hagyomány a II. századi érdekeknek megfelelően, egyes történetírók a caudiumi kudarc után a Cornelius család egy tagjának tulajdonították a római bosszút és a végső győzelem elérését.⁶⁸ Így mindez párhuzamba állítható P. Cornelius Scipio 133-as numantiai győzelmével, ahol hasonló forгатókönyv szerint egy kedvezőtlen békeszerződés megszegését követte a Corneliusok döntő győzelme.

A szerződés támogatói

Caudium példája ugyanakkor az ellenkező oldálnak, a szerződés ratifikálása mellett érvelő politikusoknak is ugyanúgy precedenst jelenthetett 136-ban. Plutarchos némileg árnyalja a képet, Tiberius Gracchus személyének és a numantiaiakkal ápolt jó kapcsolatának tulajdonítja a szerződés megkötését és húszezer római polgár megmentését: „...[Gracchus] békét kötött a numantiaiakkal, s vigyázott rá, hogy a római nép mindvégig tisztességgel és igazságosan

⁶⁶ Hayne 1981. 62.

⁶⁷ Crawford 1973. 3.

⁶⁸ Forsythe 1999. 73.

*megtartsa a békefeltételeket.*⁶⁹ Ők a caudiumi békét egy betartott *foedusként* értelmezhatték, amit így egy kiszolgáltatással sem lehetett volna felbontani. Ennek mintájára a numantiai béke elfogadásával Gracchus és Mancinus is mentesülhetett volna a *deditio* alól. Így a *senatusban* is a szerződés ratifikálása mellett érveltek, Mancinus *consul* a békekötés elkerülhetetlenségét hangsúlyozta, valamint elődjére, Quintus Pompeiusra hivatkozott, aki fegyelmezetlen és használhatatlan egységeket adott át neki.⁷⁰ Továbbá Pompeiusnak a numantiaiakkal 141-ben kötött békéjét hozta fel ellenpéldaként, ami korábban súlyosabb következmény nélkül maradt.⁷¹ Mancinus itt a *senatus* jellemző gyakorlatára építhetett, miszerint hajlamosak voltak – akár ennél súlyosabb vereségek esetében is – a katonák minőségére, teljesítményére helyezni a felelősséget a saját rendjükből származó hadvezérek helyett.⁷² Továbbá már Mancinus érvelésében megjelentek a vallási elemek, saját vereségének okát a korábbi, Pompeius-féle szerződés megszegésében jelölte meg, hiszen az ebből fakadó isteni harag miatt nem is lehetett volna más a hadjáratának kimenetele.⁷³ Vereség esetén ez alkalmas lehetett a vádak elhárítására és a politikai következmények elkerülésére. Más esetekben, például pár évvel korábban, 143-ban, amikor nem kellett a *senatusnak* szakrális kötelezettséget is jelentő szerződésre tekintettel lennie, akkor a Mancinuséhoz hasonló, a vereséget magyarázó vallási érvek elegendőnek bizonyultak a vesztes hadvezért felmentő határozathoz.⁷⁴ Alapesetben a vallás és az isteni támogatás hiánya a felelősség áthárításának alapeszköze volt az arisztokrácia körében, a vereség utáni felelősségre vonás mellőzésével pedig az elit konszenzusa is fenntartható volt.⁷⁵ Így a vereség kérdését részben vallási síkra terelve kevesebb tér juthatott a politikai támadások számára.⁷⁶ Ebben az esetben a felelősségre vonás azonban nem maradt el, Mancinus

⁶⁹ Tiberius Gracchus quaestor volt ebben az évben, ekkor Caius Mancinus alatt szolgált a numantiai háborúban. (Plut. Tib. Gracchus 5.)

⁷⁰ Mancinus itt a szégyenletes vereség kezdőpontjaként a katonák teljesítményére és állapotára hivatkozik, ezáltal a katonáknak nagyobb szerepet tulajdonít a csaták eldöntésében, mint a hadvezérnek. Illetve a hadvezér felelősségét illetően elődjét, Pompeiust hibáztatja. (Rosenstein 1986. 237.) Valószínűleg a felelősség elhárításának egy eszközéről van szó, egy győztes csata esetében valószínűleg a hadvezéri teljesítmény is jelentősebb szerepet kapna.

⁷¹ Rosenstein 1986. 236.; Scullard 2006. 135.

⁷² Példa a *senatus* ilyen jellegű döntésére: Rosenstein 1986. 238. – Mancinus ebben az esetben nem véletlen érvelt így, hiszen a numantiai hadjárat nagyon népszerűtlen volt, veszélyes és nem kifizetődő, a katonák motiválatlansága valóban jó érv lehetett volna a *senatus* előtt.

⁷³ Rosenstein 1986. 239–240.; Mancinus érvei alapján itt is egy elmaradt *deditiőről* lehetett szó, hiszen a Pompeius által kötött szerződés megszegése előtt nem került sor kiszolgáltatásra, így ennek következménye lehetett a Mancinus által is említett isteni harag. Pompeius azonban Mancinussal ellentétben sosem adta meg magát, illetve semmiféle egyezmény megtartására sem esküdött meg. (Libero 2012. 33.) Mancinus ügyének tárgyalásánál újra felmerült Pompeius kiszolgáltatásának kérdése: ekkor tagadta bármiféle szerződés megkötését, így elkerülte a kiadatást. (Astin 1967. 128., 133., 149.)

⁷⁴ Rosenstein 1986. 240.: lásd például Appianus Claudius Pulcher esetét. 140-ben Q. Fabius Maximus Servilianus seregét kerítették be, az általa kötött egyezményt később Rómában megerősítették. (Astin 1967. 125–126.)

⁷⁵ Rosenstein 1986. 231–232.

⁷⁶ Rosenstein 1990. 55.

kiszolgáltatásával kellett a szerződés elutasítása után helyreállítani a *pax deorumot*, hiszen a *fides* által megerősített békeszerződés a szégyenteljes körülmények mellett a további terjeszkedést akadályozta, ami akár az elit korábban említett konszenzusát is felülírhatta.

Crawford szerint a szerződés utólagos elfogadása melletti érvek egy 137-ben vert pénzen is megjelenhettek (lásd [5. melléklet](#)): a pénzverő, Tiberius Veturius egy szerződés megkötését ábrázolta *exemplumként*,⁷⁷ visszautalva ezzel a 321-es *foedus*ra, amit a rómaiak betartottak a *samnisokkal* szemben.⁷⁸ Mint láthattuk, a sikeres római bosszúhadjárat történeténél ez a változat a valósághoz is közelebb állhat.⁷⁹ Az érmén a *foedus* megerősítéséhez szükséges áldozati malac is szerepel,⁸⁰ aligha jelent volna meg ilyen érme 137-ben, ha a caudiumi szerződés visszautasításának hagyománya lett volna uralkodó.⁸¹ A pénzverő a caudiumi csatában résztvevő *consul*, Tiberius Veturius leszármazottja volt, valamint a Gracchusokkal is rokonságban állt, így érthető, hogy a Gracchus által (is) kötött szerződés megerősítését támogatta.⁸² Mindez pedig a caudiumi esettel kapcsolatban is érdekes lehet, hiszen az érme alapján a család nemzetségi emlékezetében még a II. században is a szerződés betartása lehetett a középpontban, nem pedig az egykori *consulok* önfeláldozó tulajdonsága, ami talán még nagyobb dicsőséget jelenthetett volna a leszármazottak számára. Ezek a körülmények pedig a caudiumi vereséget követő kiszolgáltatás és római bosszú fiktív jellegét erősíthetik, hiszen részben a 137-es események viszonyait tükrözik az olykor ellentmondó források.⁸³

Azonban egy jelentős különbségre is fel kell hívni a figyelmet a két eset kapcsán: 137-ben egyedül Mancinus *consul* kiszolgáltatására került sor, tisztársai (köztük Gracchus) pedig elkerülték a *deditiót*. Ezzel szemben 321-ben Postumius *consul* mellett tisztjei is felelősséget vállaltak az egyezmény betartásáért és ők is átadásra kerültek a *deditiót* feltételező verzió szerint,⁸⁴ így a caudiumi párhuzam Gracchus kiszolgáltatásának lehetőségét is felvethette. Gelliusnál is található egy töredék Valerius Antias művéből, ami Caudiummal kapcsolatban szintén a tisztek közös felelősségvállalására utal a *spoponderunt* szóval.⁸⁵ Gracchus hívei

⁷⁷ Crawford 1974. 266.

⁷⁸ Rosenstein 1986. 241–242.

⁷⁹ Crawford 1973. 4–6.

⁸⁰ A malac feláldozása a *foedus* megkötését megerősítő szertartás része volt: „...a szerződéskötésnél az egész eljárás nem más, mint a Iuppiterhez intézett könyörgés, hogy arra a népre, amely a megállapodás feltételeit vétkez módon megsérti, sújtsa le úgy, ahogy a papok szoktak az áldozati állatra.” (Livius IX.5.)

⁸¹ Crawford 1973. 6.

⁸² San Vicente 2012b. 322.

⁸³ Forsythe 1999. 71.

⁸⁴ Gracchus, illetve a *consul*on kívüli tisztek felelősségvállalását említi: Gellius VI.9.: „Tiberius Gracchus, qui quaestor C. Mancino in Hispania fuerat, et ceteri qui pacem speponderant.”

⁸⁵ Gellius VI.9.; Vö.: Cornell 2013. II. 559. (*speponderant*)

viszont egyedül Mancinus *consulra* hárították volna a felelősséget⁸⁶ és a rómaiak megmentését hangsúlyozták, míg a szerződéssel elégedetlen ellenfelek a *sanctis* példára hivatkozva nem csak a *consul*-t, hanem a megegyezést szorgalmazó *quaestorokra* és *tribunusokra* is hárították volna a szerződéskötéssel járó felelősséget, tehát Gracchusra is.⁸⁷ Így a vallás szabályai szerint az összes felelős *deditió*jával lehetett volna helyreállítani a *pax deorum*-ot. Mint említettem, végül a *deditio* és a szerződés elutasítása mellett döntöttek, Gracchus kiadására azonban nem került sor. Ennek magyarázatához pedig a korabeli politikai viszonyokat kell megvizsgálnunk.

Gracchusok és Scipiók

Ebben a döntésben vallási szabályok mellett a politikai erőviszonyok és a személyes kapcsolatok is kulcsszerepet játszottak. Az ügyet tárgyaló *consiliumban* ugyanis a Scipio *factio* befolyása érvényesült, P. Cornelius Scipio Aemilianus Africanus Minor pedig a szerződés elutasítása és a hadjárat folytatása mellett szállt síkra, talán a nép véleményét és az esetben rejlő lehetőségeket is figyelembe véve.⁸⁸ Több szempontból is előnyös pozícióból dönthetett ebben a részben politikai kérdésben: az istenekkel ápoltság szoros kapcsolatának korabeli képzete különleges befolyást jelenthetett, illetve vallási tisztségviselőként, *augur*ként vett részt a tárgyaláson.⁸⁹ A 136-os döntéssel így Scipio érdeke érvényesült, a *deditio* után lehetőség nyílt a hadjárat folytatására, melyet ő maga zárt le Numantia híres ostromával. Scipio döntésében akár a rivális hadvezér eltávolításának szándékát is láthatjuk a 3. pun háború mintájára, hiszen mindkét híres győzelmét (Karthágó, Numantia) a Mancinusok leváltása után érte el. C. Mancinus rokona, L. Hostilius Mancinus ugyanis egykor az afrikai hadszíntéren elsőként törhetett be Karthágóba, amivel Scipio érdemeit csökkenthette a város elfoglalását illetően.⁹⁰ L. Mancinust ezt követően eltávolították a hadszínterről, majd ennek okáról később ellentétes álláspontok jelentek meg a hagyomány szintjén is.⁹¹ C. Mancinus esetében pedig a béke megszegésének álláspontja győzött 136-ban, így a caudiumi történettel kapcsolatban is ez az

⁸⁶ Astin 1967. 133.

⁸⁷ Plut. Tib. Gracchus 7.

⁸⁸ L. Furius Philus *consul*ként vizsgálta ki az ügyet, Scipio és C. Laelius, a baráti hármak másik két tagja pedig a *consiliumban* foglalhatott helyet tanácsadóként. (Rawson 1973. 166.; Lintott 2006. 61.; Astin 1967. 181–182.) A másik *consul*, Sextus Atilius Serranus szintén Scipio körébe tartozott, akit a személyes ellentét is vezérelhetett a döntés során. (San Vicente 2012b. 321–322., valamint a 3. jegyzet; Cicero *De re publica* III.28; *De Officiis* III.109.) Azt nem lehet egyértelműen eldönteni, hogy a közhangulat valóban döntő befolyással bírt-e az ügy során, vagy csupán a Scipio-oldal propagandájának tükröződését láthatjuk a forrásokban.

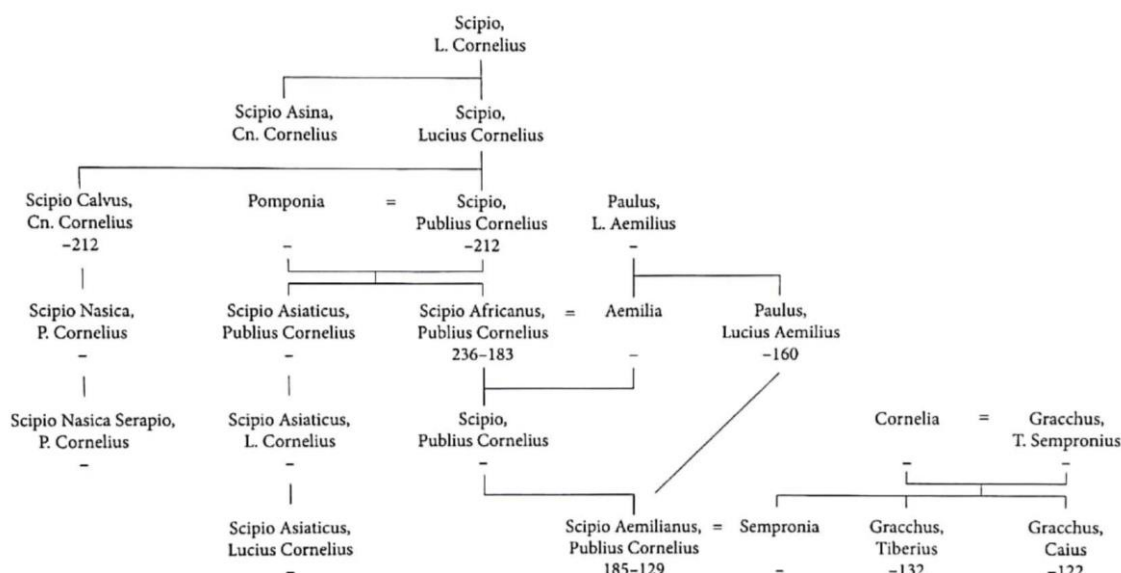
⁸⁹ Rawson 1973. 166.; Az istenekkel ápoltság kapcsolatához lásd: Walbank 1967.

⁹⁰ Mancinust itt Numantiától eltérően azonnal Scipio váltotta a hadszíntéren: App. Lib. VIII.113–114.; Zonaras IX.29.

⁹¹ Astin 1967. 70–71.

értelmezés válhatott uralkodóvá, miszerint a rómaiak a *deditio* segítségével semmissé tették a békét és bosszút álltak a szégyenletes vereségért.

A szerződés elutasításának azonban ára is volt: az ügy törést jelenthetett a Scipiók és a Gracchusok korábbi jó viszonyában. A két család között ugyanis a politikai szövetség mellett a rokoni szálak is kapcsolatot jelentettek, Sempronia (Gracchus testvére) például Scipio felesége volt.⁹²

A Gracchusok családfája⁹³

(Forrás: Hegyi–Németh 2011. 437.)

Így Gracchus bár elkerülhette a kiszolgáltatást Scipio befolyásának köszönhetően,⁹⁴ a numantiai béke elutasítása súlyosan sérthette érdekeit. Kezesként a *deditio* lehetősége vele kapcsolatban is felmerült, valamint a numantiaiakkal ápolt kedvező viszonyának sem tehetett jót az általa kieszközölt szerződés felrúgása. Így a Mancinus kiszolgáltatását követő években a két család eltávolodásának lehetünk szemtanúi.⁹⁵ T. Gracchus halála után pedig egyenesen a

⁹² Rawson 1973. 166. A rokoni szálakat Plutarchos is említi: Plut.Tib.Gracchus 4.

⁹³ Hegyi–Németh 2011. 437.

⁹⁴ Rawson 1973. 166.; San Vicente 2012b. 323.; Astin 1967. 151.: Először a *senatus* utasította el a szerződés ratifikálását, majd a népgyűlés elé került az ügy, ahol talán Scipio befolyásának is köszönhetően hasonlóképp döntöttek. Az esetről Plutarchos is tudósít: „Úgy látszik, ebben segítségére volt Scipio is, aki akkor igen hatalmas ember volt Rómában; de azért rossz néven vették tőle, hogy nem mentette meg Mancinust, és nem fejtett ki nagyobb buzgóságot annak érdekében, hogy jóváhagyják azt a békeszerződést a numantiaiakkal, amely rokonának és barátjának, Tiberiusnak volt köszönhető.” (Plut.Tib.Gracchus 7.)

⁹⁵ Az ellentét kialakulásában természetesen más is szerepet játszhatott (lásd Plut. Tib.Gracchus 21.; Astin 1967. 199., 231.), de szerződés elfogadása körül kialakult vita kétségtelenül feszültséget okozhatott már 136-ban.

két család szembenállásáról hallhatunk Liviusnál, sőt Scipio 129-es halálával kapcsolatban már feleségére, Semproníára terelődött a gyanú.⁹⁶

Mancinus sorsa eltérően alakult, hiszen a békekötés kezdeményezésével, a csatavesztés szégyenletes – politikai ellenfelek által is eltúlzott – körülményeivel a *consul* megvetés tárgya lett, a politikai támadásokkal szemben is védtelenné vált,⁹⁷ míg Gracchusnál Scipio és a nép támogatása védelmet jelentett a vereség politikai visszahatásaival szemben.⁹⁸ Ez az eset is jelzi, hogy nem minden vereségnek lehetett sikeres politikai támadás a következménye, itt is kulcskérdés volt Róma becsülete, a vádlott személye és politikai pozíciója. Más példákkal ellentétben Mancinus seregét itt menekülés közben kerítették be, ő kezdeményezte a tárgyalásokat a megadásról, talán a sereg málhája és fegyverei is elvesztek, mindez egyenlő volt a teljes megaláztatással, ami elégedetlenséget és politikai támadást vonhatott maga után.⁹⁹ A *consul* látva az elkerülhetetlent és a *senatus* álláspontját, megváltoztatta stratégiáját és a saját kiszolgáltatását javasolta, hogy önfeláldozásával a saját előnyére fordítsa a helyzetet.¹⁰⁰ Plutarchos szerint „*Mancinus nem volt rossz ember, de a legszerencsétlenebb sorsú római hadvezér.*”¹⁰¹ Ez a jellemzés azonban nem feltétlen felel meg a valóságnak, hiszen Mancinus a hazatérés után aktívan próbált javítani saját helyzetén, végül pedig maga javasolta kiszolgáltatását. A szerződés megerősítése már nem jöhetett számításba, hiszen az szégyent jelentett volna Rómára nézve, valamint jelentős ellenállásba ütközött volna a nép és a politikai ellenfelek részéről is, de a *fides* megsértése nélkül a már esküvel megerősített szerződést sem lehetett semmissé tenni. Így a *consult* gyakorlatilag a két lehetőség szorításában kiszolgáltatatták, ezzel biztosítva az istenek jóindulatát (és Scipio akaratát). A *senatus*nak a szerződés elutasítását kellett összeegyeztetnie a vallásos skrupulusokkal, ez a *deditió*val jóval egyszerűbbnek és kivitelezhetőbbnek tűnt, mint a Mancinus érvelésében említett nehéz katonai helyzet megoldása.¹⁰² A *senatus*ban alapvetően az egész kérdést vallási síkra próbálták terelni, ezáltal a problémára is vallási jellegű megoldást kellett találni.¹⁰³ Ezzel a *senato*rok az egyszerűbb utat választhatták, hiszen a kritikus katonai helyzet mellett Mancinus kiszolgáltatása és a vallás került az elégedetlenkedők figyelmének középpontjába. Ezt a támadási felületet ellenfelei pedig

⁹⁶ Livius LIX.

⁹⁷ Rosenstein 1986. 235–236.

⁹⁸ „*A jelen esetben azonban a nép nagyobb mértékben kimutatta Tiberius iránti jóindulatát és lelkesedését...*” (Plut. Tib. Gracchus 7.)

⁹⁹ Rosenstein 1986. 234.; Ugyanakkor a Mancinussal ellenséges Scipio *facti*ónak is nagy szerepe lehetett ennek a hagyománynak a kialakításában. (San Vicente 2012b. 319–320.)

¹⁰⁰ Rosenstein 1986. 232., 251.; Cicero *De Officiis* III.109.

¹⁰¹ Plut. Tib. Gracchus 5.

¹⁰² Rosenstein 1986. 245.

¹⁰³ Rosenstein 1986. 251.

kihasználták, így a *pater patratus* és az új *consul* meztelenül és megkötözve átadta Mancinust a numantiaiaknak.¹⁰⁴ A kiszolgáltatás megfelelő végrehajtására egy bizottságot választottak, *Furius Filus consul* elnökletével.¹⁰⁵ Esetleg feltámaszthatták – vagy igénybe vehették¹⁰⁶ – a *fetialisok* intézményét is, hogy végrehajtsák a régi szokásnak megfelelően a kiszolgáltatást, ugyanakkor arra is gondot fordíthattak, hogy az elutasítás után a hadvezér visszakerüljön.¹⁰⁷ A vallási cél, az istenek kiengesztelése így is teljesülhetett, sőt az sem zárható ki, hogy a hadvezérek előre biztosították az ellenfél visszautasító magatartását (lásd Mancinus és a numantiaiak jó viszonyát).¹⁰⁸ Így akár saját céljaikra is felhasználhatták a *deditiót*, a súlyos következményeket elkerülve.

A következmények között a polgárjog elvesztésének kérdése is döntő lehet, hogy a *deditio* súlyát megítélhessük. A *Digesta* ennek kapcsán többféle véleményt megemlít, egyesek szerint a kiszolgáltatás elrendelése, az államból való kizárással volt egyenértékű.¹⁰⁹ Valószínűleg a polgárjog kérdését illetően is Mancinus példáját tekinthetjük a legfontosabbnak a hagyomány formálódásának szempontjából, hiszen kiszolgáltatása után a visszatérésének kérdése is vitatott lehetett. Így a *caudiumi* történetet nem csak a szerződés elfogadásának vagy elutasításának vitája módosíthatta, hanem a római polgárjog elvesztésének precedenseként is befolyásolhatták a későbbiekben.¹¹⁰ Mancinus polgárjogának visszaadása például kulcskérdés lehetett a későbbi tisztségviselés szempontjából.¹¹¹ Az ismert példák alapján azonban az lehet a valószínűbb, hogy a polgárjog területén sem jelentett radikális büntetést a *deditio*. Cicero véleménye is azt támasztja alá, hogy a kiszolgáltatás ellenfél általi elutasítása esetén a római polgárjog nem veszett el, valamint Livius leírásában is azt látjuk, hogy a *consul* a visszautasítás után római polgárként térhetett vissza a városba.¹¹² Cicero a másik oldal véleményét is közvetíti, amikor leírja, hogy Mancinust hazatérése után kivezették a *senatusból* a polgárjog elvesztésére hivatkozva.¹¹³ Mancinus azonban az eset dacára visszaszerezhetette polgárjogát, sőt tisztséget is

¹⁰⁴ Cicero említi a *pater patratusok* jelenlétét: Cicero *De oratore* I. 181., II.137.

¹⁰⁵ San Vicente 2012b. 324.; App. Ib.83.

¹⁰⁶ Ez a kérdés, illetve a *fetialisok* szerepének változása vitatott, lásd Broughton 1987. 58–62.; Zollschan 2012.; Rich 2011. 199.; San Vicente 2012b. 326–327.; Rawson 1973. 166–167.; Lehetséges, hogy nem is volt szükség a jelenlétükre, Appianosnál például a *consul* hajtotta végre a kiszolgáltatást. (App. Ib.83.)

¹⁰⁷ Rosenstein 1986. 245–246.; Rich 2013. 858.: Az ismert jogsértők mind túléltek a *deditiót*.

¹⁰⁸ Plut. Tib. Gracchus 6.; Ez alól lehetett kivétel Claudius Clineas (lásd lentebb), akit a visszautasítás után valóban száműzetésbe küldtek, de ő is túlélte az esetet. (Dio fr. XII.45.; MRR I.223.)

¹⁰⁹ Dig.50.7.18.

¹¹⁰ San Vicente 2012b. 330.

¹¹¹ További szakirodalomhoz lásd: San Vicente 2012b. 330–331.

¹¹² Cicero Caec.98., Topica 37.; Livius IX.11.; Mancinus példájához lásd: San Vicente 2012b. 324–325., 328–329.

¹¹³ Cicero *De oratore* I.181.

viselhetett.¹¹⁴ Ha így értelmezzük a kiszolgáltatást, akkor a következmények valóban nem jelenthettek érvágást egy politikai karrierben.

Erre talán Mancinus szolgáltatja a legjobb példát, aki a negatív következményeket elhárítva megpróbált előnyt kovácsolni az esetből. Egy önmagát ábrázoló szobrot készíttetett, amit a kiszolgáltatáshoz köthető ruhadarabbal együtt állított ki a házában.¹¹⁵ Ezzel minden látogatót emlékeztethetett arra, hogy egykor az életét is adta volna a köztársaság érdekében. Önfeláldozásával valószínűleg nem sokat kockáztatott, talán előre tudhatta mik lesznek majd a numantiaiak reakciói, míg a többség szemében ez a *virtus*, az önfeláldozás akár Decius Mus mellé emelte alakját, és élve visszatérve ez jelentős politikai tőkét jelenthetett.¹¹⁶ Tehát végeredményben Mancinus megbüntetése sem volt a szószoros értelemben vett büntetés, hiszen – igaz ebben az ő taktikájának is nagy szerepe volt – előnyösen került ki egy súlyos katonai vereségből.

Kiszolgáltatásával pedig fennmaradhatott a *pax deorum*, míg a numantiaiak számára is egyértelmű volt az üzenet: Róma béke helyett a teljes behódolásukat követeli meg, egészen addig háborúra kell számítaniuk.¹¹⁷ Így Calpurnius Piso után Scipióé lett a lehetőség, hogy a numantiai háborút befejezze.¹¹⁸ A sorozatos sikertelenségek hatására egy korábbi törvényt felülírva másodszor is *conusllá* választották Scipiót, hogy megoldást találjanak a numantiai helyzetre.¹¹⁹ Az eset így belpolitika alakulására is nagy hatással bírt, Gracchust pedig a *senatus* döntése, valamint a szerződés elutasításából fakadó numantiai megvetés (és a *fides* sérülése) is elidegeníthette az *optimata* oldaltól: „*Ti. Gracchust ugyanis a Numantiával kötött államszerződés felett érzett düh – amelynek megkötésében C. Mancinus consul quaestoraként részt vett –, s annak a szenátus részéről történt határozott elvetése fájdalommal és félelemmel töltötte el, s ezen ügy indította arra a bátor és ragyogó férfiút, hogy elpártoljon az atyák tekintélyétől.*”¹²⁰

M. Claudius Clineas esete (Kr.e. 236.)

Egy másik kiszolgáltatási eset M. Claudius Clineas *legatussal* kapcsolatos, aki 236-ban a felettese akarata ellenére kötött egyezményt Korzikán. A *senatus* ezt elutasította, Clineast pedig

¹¹⁴ San Vicente 2012b. 325.

¹¹⁵ Rosenstein 1986. 250.; Goldsworthy 2006. 276.; Plinius NH XXXIV.18.; Digest 50.7.17.

¹¹⁶ Rosenstein 1986. 251.

¹¹⁷ Rosenstein 1986. 247.

¹¹⁸ App. Ib.83.

¹¹⁹ Lintott 2006. 61–62.: A Szicíliában kirobbant rabszolgalázadás is hozzájárulhatott a kivételes döntéshez.

¹²⁰ Cicero Har.resp.43. (Nótári Tamás fordítása – Cicero beszédeinek és leveleinek idézésénél a továbbiakban is az ő fordítását használtam.)

kiadták a korzikaiaknak.¹²¹ Crawford hitelesnek tekinti az esetet, bár utal rá, hogy a forrásokban meglehetősen eltérő verziókat találhatunk.¹²² Zonarasnál C. Licinius Varus *consul*, a Korzika elleni hadjárat vezetője küldte előre Claudius Clineas seregével.¹²³ Clineas tárgyalást kezdeményezett a korzikaiakkal és békét kötött velük (τυγχάνων ἐσπεύσατο). Zonaras szerint ehhez teljes felhatalmazással rendelkezett. Itt azonban nem tudunk kényszerítő körülményekről vagy súlyos vereségről, sőt, Claudius Clineas a korzikaiakat leverte (καταπλήξας).¹²⁴ A hadjáratot vezető Varus azonban figyelmen kívül hagyta a Clineas által között békét és a korzikaiak leigázásáig folytatta a háborút. Zonaras alapján a kiszolgáltatás és a hadjárat folytatása közötti időrend nem egyértelmű, de Cassius Dio tesz erre utalást,¹²⁵ valamint a *deditio* logikájából is kiindulhatunk. Varus támadása előtt már sor kerülhetett a kiszolgáltatásra és az egyezmény érvénytelenítésére, hiszen ez a harcok jogos felújításának előfeltétele lehetett. Enélkül az egyezményt megkötő Claudius helyett Varust terhelte volna a felelősség a béke megszegéséért. Valószínűleg Clineas egyezményét tarthatták jogtalannak és a *senatus*ban is a háború pártján állhattak. Így talán itt is a háború folytatását elősegítő szerepben tűnik fel a *deditio*. Claudius így átadták a korzikaiaknak (talán a *fetialisok* közreműködésével), ők azonban visszautasították.¹²⁶ A többi ismert példától eltérően itt súlyosabb következményekről hallunk: Claudius nem maradhatott Rómában, ugyanis a kiszolgáltatás után száműzték. Ammianus Marcellinus csupán említést tesz az esetről, ugyanakkor a kontextus érdekes lehet, hiszen további három kiszolgáltatási példával együtt szerepel Claudius Clineas neve. A *samnisok*nak, *numantiaiak*nak és *karthágóiak*nak kiadott rómaiakat említi, talán ezt a négy esetet tekinthetjük megvalósult *deditiónak*, ahol valóban sor került a rómaiak átadására.¹²⁷ Valerius Maximus azonban teljesen más következményekről számol be Claudius Clineas békekötése kapcsán:

„A szabadság őre és védelmezője eddig a szigorúság volt, de a méltóság és a fegyelem megőrzésében is ugyanolyan súlyosnak bizonyult: M. Claudius ugyanis a senatus kiszolgáltatta a korzikaiaknak, mivel gyalázatos békét kötött velük. Miután az ellenség nem fogadta el, elrendelték, hogy börtönben végezzék ki; mikor a birodalom méltósága csorbát szenvedett, a haragnak hányféle módjával bizonyult

¹²¹ MRR I. 223.

¹²² Crawford 1973. 4. 20. jegyzet

¹²³ Zonaras VIII.18.; Santangelo 2008. 77.

¹²⁴ Zonaras VIII.18.

¹²⁵ Dio XII.45.

¹²⁶ Santangelo 2008. 77.

¹²⁷ Amm.Marc.XIV.11.32.

ez az oltalmazó¹²⁸ állhatatosnak! A tettét megsemmisítette, szabadságától megfosztotta, kioltotta életét, testét meggyalázta a börtön szegényével és a Gemonia lépcsők átkos bélyegével.”¹²⁹

Az eltérő következmények mellett a bizonytalanságot a források fogalomhasználata is tükrözheti, erre Crawford hívja fel a figyelmet: Claudius Clineas *deditió*jának esetében Zonaras ugyanis a *sponsio* (σπένδω),¹³⁰ Cassius Dio pedig a *foedus* (συνθήκας)¹³¹ szót használja, mindez emlékeztethet bennünket a caudiumi eset körüli élénk értelmezési vitára.¹³² Így az eltérő történetek, valamint a megegyezés természetét illető fogalmi zavar miatt itt is többféle hagyomány létezését feltételezhetjük, ami nem feltétlen független a többi kiszolgáltatási eset befolyásától sem. Ugyanakkor jelen esetben a 321-es és a 136-os példák kapcsolatához hasonló egyértelműen nem mutathatunk ki. Lehetséges, hogy a 236-as eset is precedenst jelentett egy hasonló kiszolgáltatási vita esetében, egyesek enyhébb büntetés (száműzetés) mellett érvelhettek, mások pedig a legsúlyosabb fellépést követelhatték, talán ennek lenyomatát láthatjuk az eltérő hagyományban, a caudiumi példához hasonló módon. Ugyanakkor több szerződéskötéssel kapcsolatos kiszolgáltatás nem ismert, a szűkösebb forrásadottságok mellett ez csupán egy lehetséges magyarázat lehet, természetesen más okból is értelmezhatték utólag eltérő módon Clineas békekötésének esetét.

A *ius gentium* megsértésével kapcsolatos kiszolgáltatások

Az alliai katasztrófa előzményei (Kr.e. 391.)

Liviusnál már egy igen korai esetben, az alliai vereség előzményeinél hallunk a *ius gentium* megsértéséről és a kiszolgáltatás felvetéséről, ami szintén későbbi események alapján történő visszavetítés lehet.¹³³ 391-ben a gall seregek Rómát fenyegették, a követek között elszabadultak az indulatok, a tárgyalás végül erőszakba torkollt. Livius ez alapján már előrevetítette a későbbi katasztrófát, valószínűleg ennek a súlyos vereségnek a magyarázásához keresett ürügyet:¹³⁴ „S már fenyegetve közeledett Róma város végezete: követei, megsértve a népek jogát, fegyvert

¹²⁸ Ti. a szigorúság, a *severitas*.

¹²⁹ Val.Max.VI.3.3.; Valerius Maximus esetében a továbbiakban is saját fordítást használtam.

¹³⁰ Zonaras VIII.18.

¹³¹ Dio XII.45.

¹³² Crawford 1973. 4. 20. jegyzet

¹³³ Pelling 2012. 252. Amennyiben Liviusál is visszavetítésről van szó, akár Cato támadása is felvethető lehetséges mintaként.

¹³⁴ A történet hitelessége más ponton is megkérdőjelezhető, lásd: Ogilvie 1965. 716.

fognak.”¹³⁵ Q. Fabius később követ státusza ellenére egy gall vezért is megölt, az ellenfél ez alapján követelte a jogsértő Fabiusok kiadását.¹³⁶ Erre azonban nem került sor, sőt felmentették és katonai *tribunus*nak választották meg a három Fabiust.¹³⁷ A *senatus* a gallok álláspontját osztotta, „...*de elfogultságuk nem engedte, hogy véleményükkel egyező döntést hozzanak ilyen kiváló származású férfiakkal szemben.*”¹³⁸ A követek jogainak megsértése mellett még két fontos oka is volt a vereségnek: az áldozatbemutatókat és a jóslatok kérését is elhanyagolták a rómaiak.¹³⁹ A gallok közeledését jelző égi hangot figyelmen kívül hagyták, a győzelem zálogát jelentő Camillust pedig elítélték, így következhetett be az alliai katasztrófa, majd később Róma feldúlása.¹⁴⁰ Ennek időpontját a latin történetírás alapján 390-re tehetjük, a görög kronológia alapján pedig 387-re keltezhetjük a csata időpontját.¹⁴¹ A történet szerint a visszatérő Camillus azonban kiköszörülte a csorbát: „*A gallok seregét az első összecsapással éppoly könnyedén szétverték, mint ahogy ők győztek az Allia folyónál.*”¹⁴² Ugyanakkor a vereség okai közül csupán két tényező orvoslására került sor, Camillus rehabilitálására és az istenek kiengesztelésére az elmaradt áldozatok miatt.¹⁴³ A harmadik ok, a *ius gentium* megsértése egy újabb római vereség okozója is lehetne, hiszen kiszolgáltatás hiányában a *pax deorum* helyreállítása sem lehetett teljes. A fabiusi jogsértés kivételes veszélyt hozott Rómára, a gallok támadása és a város feldúlásának emlékezete még évszázadokig meghatározó maradt. Ezzel arányosan, származásuktól függetlenül a kiszolgáltatás végrehajtását várhatnánk, hiszen az alliai vereséget okozó jogsértés felelősenek a kiadásával a kiszolgáltatás logikája szerint a Rómára vetülő sikertelenség is kiküszöbölhető lenne. Mindezt Camillus is megemlíti beszédében: „...*követeink pedig megsértették a népek jogát, mi pedig, megtorlás helyett, az istenek iránt való hasonló nemtörődomségből büntetlenül hagytuk ezt?*”¹⁴⁴ Diodorus tudósításából értesülünk a gall követelések következményeiről, de kiszolgáltatásra az ő

¹³⁵ Livius V.36.: „*Ibi iam urgentibus Romanam urbem fatis legati contra ius gentium arma capiunt.*”

¹³⁶ Appianus egy törzsfő és sok kelta megölését említi a követ státuszú Fabiusok által, ami szembement a „nemzetközi joggal”, így a gallok kiszolgáltatást követeltek. (App. Celt. 3–4.)

¹³⁷ Livius V.36.

¹³⁸ Livius V.36.: „...*sed ne id quod placebat decerneret in tantae nobilitatis viris ambitio obstabat.*”

¹³⁹ Livius V.38.; Ezzel kapcsolatban is nagy a Fabiusok felelőssége, hiszen a *tribunus*ok a vallási rítusok elhanyagolásával is megsérthették az isteneket. (lásd: Jármí 2019. 183–184.) Ugyanakkor a Fabiusok *impietas*ának ellenpontjaként két történet is megjelenik (Fabius Dorsuo és a *devoti*ót vezető *pontifex*), így ellensúlyozásra kerülnek a korábbi hibák és az állam fennmaradásához is hozzájárulnak a Fabiusok. (Jármí 2019. 187–189.)

¹⁴⁰ Livius V.36., 38.

¹⁴¹ Alföldi 2009. 217.; Cornell 1995. 213–214.

¹⁴² Livius V.49.

¹⁴³ Livius V.46.; Livius szerint már a gallok felett aratott győzelmet megelőzően Róma oldalára állt az isteni hatalom, majd Camillus is egyértelműen állítja beszédében, hogy „*az isteni hatalom most olyan nyilvánvalóan Róma ügye mellé állt*” (Livius V.49., 51.)

¹⁴⁴ Livius V.51.

tudósítása szerint sem került sor.¹⁴⁵ A *senatus* itt először vesztegetéssel próbálta kielégíteni a gallokat, s amikor az elutasító választ követően kiszolgáltatás mellett döntöttek, a követ apja a néphez fordulva mentette meg a Fabius-fiút.¹⁴⁶ Diodorus kiemeli, hogy az apa jelentős befolyással bírt a nép körében, illetve ezt tekinti az első példának arra, hogy a *senatus* döntését érvénytelenítette egy népgyűlés. Ennél a történetnél feltételezhetjük, hogy a Fabius *gens*hez kapcsolt ismétlődő elemről van szó, a vakmerő ifjak hasonló megmentésére ugyanis később is találhatunk példát Liviusnál.¹⁴⁷

Ahogy az alliai vagy caudiumi vereséget követő római bosszú is csupán a kudarcot enyhítő annalista fikció lehet,¹⁴⁸ úgy az elmaradt kiszolgáltatás is hasonló szerepet tölthet be, a vereség okait magyarázó kísérőjelenségként. A gallokhöz küldött követség története valószínűleg minden alapot nélkülöz, így a kiszolgáltatás elmaradását sem foghatjuk fel a vereség okaiként, hiszen a követek harcba bocsátkozására sem kerülhetett sor.¹⁴⁹ A hagyomány formálásában az annalistáknak forrásul szolgáló¹⁵⁰ Fabius Pictornak is szerepe lehetett, aki saját *gens*ének szereplőiről elfogultsággal írt történelmi művében.¹⁵¹ A három Fabiusból álló követség meggondolatlan és vakmerő cselekedete pedig kiválóan illik a Fabiusok nemzetségi emlékezetébe.¹⁵² A történet legkorábbi, görögök által írt verziójában csupán két névtelen követről van szó,¹⁵³ Fabius Pictor emelhetette meg a követek számát háromra, hogy a 390-es évben tisztséget viselő Fabiusokkal azonosíthassa a követséget.¹⁵⁴ A válságos helyzetet végül a visszatérő Camillus oldotta meg, aki a vallási hagyományok védelmezőjeként helyreállította a megromlott kapcsolatot az istenekkel, ami a vereséghez is elvezetett. A kiszolgáltatás

¹⁴⁵ Diod. XIV.113.

¹⁴⁶ Diod. XIV.113.; Richardson 2012. 119.

¹⁴⁷ A fiatal fiú megmentése, valamint a nép bevonása is hasonlóságot mutat Quintus Fabius későbbi példájával, lásd: Livius VIII.33.; Jármi 2019. 188.; Lásd még Livius véleményét a nemzetségi emlékezetéről: Livius VIII.40.; [233. jegyzet](#)

¹⁴⁸ A Camillus-féle győzelem valóságmagja egy kisebb győzelem lehetett, amit már a forrásként használt Fabius Pictor is eltúlozhatott. (Alföldi 2009. 218–219.) Camillus visszatérése pedig a római történelem egyik legnagyobb koholmányának tekinthető, Polybios például említést sem tesz alakjáról vagy a római bosszúról. (Lásd: Ogilvie 1965. 727–728., 736.; Williams 2001. 143.; Forsythe 2005. 254.) A caudiumi eset megbosszulásának kérdést lásd fentebb: [A caudiumi vereség \(Kr.e. 321.\)](#) c. fejezet

¹⁴⁹ Az eset hitelességét kétségbe vonják: Ogilvie 1965. 716.; Forsythe 2005. 252.; Richardson 2012. 124–125.; Armstrong 2016. 236. 21. jegyzet; Polybios törekedhetett arra, hogy a háborús ürügyeket megkülönböztesse a valódi okoktól, míg véleménye szerint más szerzők gyakran összekeverhették a háborúk első eseményét az elsődleges okkal (Polybios III.6.; Williams 2001. 104–105.). Nem is tett említést a követségről, talán maga is kételkedett abban, hogy a felelőtlen Fabiusok robbantották ki a háborút. (Polybios II.17–18.)

¹⁵⁰ Alföldi 2009. 217.; Mommsen 1878.; Igaz itt Livius más forrásokra támaszkodhatott, például Valerius Antiasra vagy Q. Claudius Quadrigariusra. (Ogilvie 1965. 716.)

¹⁵¹ Erre több példa is utalhat, például Fabius Dourso története, a Fabius nevű *pontifex devoti*ója, illetve a csata időpontja is egybeesik a Fabiusok cremerai vereségével. (Williams 2001. 151–152.)

¹⁵² Jármi 2019. 183.

¹⁵³ Halicarnassosi Dionysios csak két Fabiusról tett említést, Diodorus pedig neveket sem említett. (Dion. XIII.12.; Diod. XIV.113.)

¹⁵⁴ Ogilvie 1965. 716.

lehetősége később is felmerült, de már a gall veszély elmúltával: „*Marcius néptribunus törvény elé idézte a tisztségétől nemrég megvált Quintus Fabiust azzal a váddal, hogy amikor követségben járt a galloknál, a népek jogát megsértve beavatkozott a harcba. Fabiust az elítéltetéstől csak a halál mentette meg, amely annyira jókor vitte el, hogy sokan öngyilkosságra gyanakodtak.*”¹⁵⁵ Ez érdekes kijelentés, ami szintén utalhat a követi jogsértés fiktív voltára, hiszen valódi jogsértés esetén a győzelem sem lehetett volna lehetséges a *pax deorum* helyreállítása nélkül. Az idézet alapján pedig úgy tűnik, hogy a Fabiusok jogsértésének kiengesztelésére a győzelem után sem került még sor.

Plutarchos leírását is érdemes kiemelni a kiszolgáltatás szempontjából, mert nem zárható ki, hogy az 55-ös események előképét találta meg a Fabiusok történetében. Részben eltér a liviusi történettől, Plutarchos szerint Q. Fabius Ambustus magával Brennussal harcolt és vereséget szenvedett, ezzel sértve meg a szokásokat.¹⁵⁶ Plutarchos a senatorok elítélő véleménye mellett a *fetialisok*at is említi, feladatukként az ítékezés is feltűnik Fabius ügyében. Az eset körülményei több hasonlóságot mutatnak az 55-ös eseményekkel, mindkét esetben a *ius gentium* megsértéséről és az istenek kiengeszteléséről van szó, valamint a jogsértő felelősségre vonásáról.

Q. Fabius és Iulius Caesar kiszolgáltatásának felvetése Plutarchosnál	
„[A <i>fetialisok</i>] az istenek nevére hivatkozva azt követelték, hogy sújtsák átokkal a tett elkövetésében bűnös férfiút, hogy a többiekre engesztelődést hozzanak.” ¹⁵⁷	„...Cato viszont azt követelte, hogy szolgáltatassák ki Caesart azoknak, akikkel igazságtalanságot követett el, hogy bűnének átkos következményét ne vegyék magukra, hanem hárítsák el a városról. »Áldozatot mindenképpen mutassunk be az isteneknek - tette hozzá -, hogy a hadvezérek örültségéért és eszeveszett cselekedeteiért ne sújtsák a katonákat, sőt kíméljék meg a várost is.«” ¹⁵⁸
„...a nép annyira semmibe vette a vallási előírásokat, hogy Fabiust fivéreivel együtt katonai tribunusszá választotta.” ¹⁵⁹	„A <i>senatuson</i> kívül azonban Cato semmit nem tudott elérni, mert a nép azt akarta, hogy Caesar kezében legyen a fő hatalom, a <i>senatus</i> pedig, bár hallgatott Cato szavaira, félt a néptől.” ¹⁶⁰

Ezek a 391-es esethez kapcsolódó fordulatok hasonlítanak Cato 55-ös beszédéhez, több részletet akár a Caesar elleni támadás leírásába is beilleszthetnénk. Mindkét esetben a vallási

¹⁵⁵ Livius VI.1.

¹⁵⁶ Plut. Camillus 17.

¹⁵⁷ Plut. Camillus 18.

¹⁵⁸ Plut. Cat.Min.51.

¹⁵⁹ Plut. Camillus 18.

¹⁶⁰ Plut. Cat.Min.51.

hagyományokat képviselő *senatus* áll szemben a nép támogatását is élvező politikusokkal. Liviusnál a *senatus* adta a népgyűlés kezébe a döntést, hogy a testület elhárítása a felelősséget magáról.¹⁶¹ Plutarchos talán szándékosan nem írt a népgyűlés elé utalás okairól, hiszen a liviusi magyarázat (miszerint a *senatus* szabad utat adott a bűnösök felmentésének) nem felel meg a vallást védelmező *senatus* képének. Lehetséges, hogy nincs kapcsolat a két eset között, talán csak Plutarchos leegyszerűsítő szemlélete, a nép-*senatus* dichotómiája jelenik meg, ugyanakkor az sem zárható ki, hogy a két példa kölcsönhatásáról van szó a leírásban.¹⁶²

A források elemzése után elmondhatjuk, hogy az alliai vereség kapcsán nem beszélhetünk valódi kiszolgáltatásról, vagy azt megkívánó jogsértésről sem. Livius csupán a súlyos katasztrófa okaként és magyarázataként említette a követek vakmerőségét, talán a Fabius *gens* által kialakított fikciót továbbörökítve.¹⁶³ A *ius gentium* megsértése és kiszolgáltatás felvetése két célt biztosan szolgált a történet valótlanságának ellenére: egyrészt Róma egyik legsúlyosabb vereségére adott egyfajta magyarázatot, illetve a Fabiusok nemzetségi emlékezetének ikonikus eleme lett, a *gens impietas*át majd *pietas*át is bemutatva. Az istenekkel ápolt viszony, és ezzel összefüggésben a kiszolgáltatás a történelem egyik alakító tényezőjeként tűnik fel, így a vereségek és győzelmek okaként a történetírók magyarázatának fontos – többször fiktív – eszköze.

Q. Fabius és Cn. Apronius esete (Kr.e. 266.)

Róma történelmében később is találkozunk a *ius gentium* megsértéséhez kapcsolódó kiszolgáltatási esetekkel, ezekről azonban jóval kevesebb adattal rendelkezünk. Ennek egyik oka, hogy Livius vonatkozó könyvei elvesztek, így részletes leírás helyett legfeljebb a tartalmi összefoglalókra és töredékekre támaszkodhatunk ([2. melléklet](#)). 266-ban a *fetialisok* két korábbi *aedilist* szolgáltattak ki (Q. Fabiust és Cn. Apronius), mivel korábban megsértették a *senatus*hoz küldött apollóniai követséget: „Kiszolgáltatják az apolloniabelieknek azokat az ifjakat, akik bántalmazták az apolloniabelieknek a *senatus*hoz küldött követeit.”¹⁶⁴ Phyrros legyőzése után néhány évvel Róma befolyása az Adriai-tenger környékén is jelentkezhetett, az említett időpontban valóban elképzelhető egy kapcsolat az apollóniaiakkal.¹⁶⁵ A jogsértőket

¹⁶¹ Továbbá megemlíti, hogy a *senatus* akaratával szemben állók befolyása és a hatalma járult hozzá a helytelen döntéshez. (Livius V.36.)

¹⁶² Duff 2002. 302–304.; [321.](#) jegyzet

¹⁶³ Lásd: Ogilvie 1965. 716.; Forsythe 2005. 252.; Maga Livius is bizonytalan az első öt könyv hitelességét illetően (Livius VI.1.), sőt az itt is használt magánjellegű, akár *gensek*hez kötődő forrásokkal kapcsolatban (*laudatio funebris*, az ősök szobrai, feliratai) is skeptikus. (Livius VIII.40.)

¹⁶⁴ Santangelo 2008. 77.; MRR I. 200–201.; Livius XV.3.: „Cum legatos Apolloniatium ad senatum missos quidam iuvenes pulsassent, dediti sunt Apolloniatibus.”

¹⁶⁵ Broughton 1987. 51. 3. jegyzet

azonban elengedték a *deditiót* követően. Ez az eset talán fontosabb szerepet kaphatott Livius művében, vagy valamilyen szempontból nagyobb jelentőséggel bírhatott, hiszen a meglehetősen rövid és tömörített tartalmi összefoglalásban is feltűnik a kiszolgáltatás. Ez nem minden esetben van így, a 236-os esetél például nem támaszkodhattunk Liviusra. Valerius Maximus is említette az esetet a *senatus* viselkedésének pozitív példajaként, valószínűleg Liviusra támaszkodva:

„Említsük meg a senatusnak azt a tettét is, amit semmiképpen sem szabad mellőzni. Q. Fabius és Cn. Apronius, korábbi aedilisek egy felmerült vita során megverték a követeket, akiket Apollonia városából küldtek Rómába. Mikor ez a senatus tudomására jutott azonnal kiszolgáltatták őket a követeknek a fetialisok által, és elrendelték, hogy egy quaestor is menjen velük Brundisiumba, nehogy az út során a kiszolgáltatottak rokonai által valamilyen sérelem érje őket.”¹⁶⁶

A *fetialisok* mellett egy *quaestor* is elkísérte a jogsértőket, hogy a kiszolgáltatott személyek rokonaitól megvédjék az apollóniai követeket.¹⁶⁷ Cassius Dio a rómaiak alázatosságának példajaként említi az esetet (őt Zonaras is követi némi eltéréssel), mivel növekvő hatalmuk tudatában is kiszolgáltatták a szabályoknak megfelelően Q. Fabius senatort.¹⁶⁸ Ő nem tett említést Cn. Aproniusról, az alliai esethez hasonlóan így itt is csak a Fabiusokról van szó. Az apollóniaiak (akikről megjegyzi Dio, hogy korinthosi telepések) azonban sértetlenül hazaküldték Fabiust.¹⁶⁹

Az eset a hitelessége vitatott,¹⁷⁰ azonban mindenképpen érdemes említeni, csupán a Fabiusok kapcsolódása miatt is, talán ezzel a történettel is a családra jellemző elhamarkodottságot példázhatta a hagyomány az alliai követsérség történetéhez hasonlóan, ahol a meggondolatlanság a *ius gentium* megsértésével szintén összekapcsolódott.¹⁷¹ A következő évben, 265-ben egy Q. Fabius Maximus Gurges nevű személyt választották *consullá*,¹⁷² ugyanakkor a korszakból több hasonló nevű családtag is ismert. Valószínűbb, hogy egy olyan Fabiusról van szó a jogsértés esetében, aki 265-ben nem viselt *consulságot*, de korábban kiszolgáltatták. Felmerült annak a lehetősége is, hogy ez a személy lenne Fabius Maximus

¹⁶⁶ Broughton 1987. 51.; Val.Max.VI.6.5.

¹⁶⁷ Santangelo 2008. 77.; Jármi 2019. 174.

¹⁶⁸ Dio X.42.; Zonaras VIII.7.3.

¹⁶⁹ Dio X.42.

¹⁷⁰ MRR I. 201.; Broughton 1987. 51. 3. jegyzet

¹⁷¹ Jármi 2019. 175.

¹⁷² MRR I. 201–202.; Broughton 1987. 51. 3. jegyzet

Cunctator apja, de egyesek szerint ő lehet maga a halogató *consul*, akinek kései tisztségviselését magyarázhatná ez a fiataalkori ballépés.¹⁷³

Az előzmények itt is hozzásegíthetnek a kiszolgáltatás megértéséhez: korábban a gallok öltek meg római követeket 284-283 környékén, 282-ben pedig szintén római követeket sértettek meg a tarentumiak.¹⁷⁴ Mindkét eset háborúhoz vezetett, így 266-ban Róma sem mehetett szembe a követek jogaival a korábbi elvek feladása nélkül.¹⁷⁵ A *ius gentium* megsértését következetesen háborús ürügyként használták fel a rómaiak, erre későbbi példákat is találunk: 146-ban Korinthos lerombolásánál hivatkoztak a követek sérelmére,¹⁷⁶ de 56-ban a venetus népesség rabszolgasorba taszítását is ezzel indokolta Caesar. Ennek megfelelően a római jogsértések sem maradhattak következmény nélkül, a *deditió*val az ellenfél támadásának ürügyét, és ezáltal jogosságát áshatták alá, hiszen a kiszolgáltatással már helyreállhatott a viszony Róma és az istenek között.

L. Minucius Myrtilus és L. Manlius esete (Kr.e. 188.)

188-ban L. Minucius Myrtilust és L. Manliust adták ki a *fetialisok* a karthágóiaknak, mivel megütötték a követeiket. Ezt az esetet már általában hitelesnek tekinti a kutatás, míg a korábbi példákkal kapcsolatban megoszlanak a vélemények.¹⁷⁷ Erről meglehetősen tömören számol be Livius: „Ebben az évben L. Minucius Myrtilust és L. Manliust, akiket azzal vádoltak, hogy bántalmazták a carthágói követeket, M. Claudius városi praetor parancsára a *fetialisok* útján átadták a követeknek, akik elvitték őket Carthagóba.”¹⁷⁸ Livius csupán vádról, vagy nem bizonyított jogsértésről tájékoztat, ugyanakkor azt nem tudjuk, hogy a bűnösségüket végül milyen módon állapították meg.¹⁷⁹ Arra azonban lehet következtetni, hogy milyen vétségek mentek szembe a *ius gentium* elvével: a testi épség megsértésének különböző formái mindenképp ide tartoztak (például a követség megölése, vagy ennek kísérlete), de akár a sértő szóbeli válasz is elegendő lehetett.¹⁸⁰ Cato pedig a germán követség foglyul ejtését használta ürüggyül Caesar kiszolgáltatásának követelésekor.¹⁸¹

¹⁷³ Broughton 1987. 51. 3. jegyzet; Jármí 2019. 173–175.: Talán ezt támaszthatja alá, hogy a forrásokban is ifjakra van szó.

¹⁷⁴ Rich 2011. 198.

¹⁷⁵ Rich 2011. 198.

¹⁷⁶ Livius LII.: „...a senatus határozata alapján leromboltatta Corinthust, mivel itt bántak erőszakosan a római követekkel.”; BG. III.16.

¹⁷⁷ Broughton 1987. 51–54.

¹⁷⁸ Livius XXXVIII.42.7.: „Eo anno L. Minucius Myrtilus et L. Manlius, quod legatos Carthaginenses pulsasse dicebantur, iussu M. Claudii praetoris urbani per fetiales traditi sunt legatis et Carthaginem avecti.”

¹⁷⁹ Broughton 1987. 52.; Leraczyk 2018. 33.

¹⁸⁰ Leraczyk 2018. 32.

¹⁸¹ Plut. Caes.22.; Lásd: [Cato 55-ös támadása a forrásokban](#)

188-ban valószínűleg a *praetor urbanus* parancsára hajtották végre a kiszolgáltatást, a két *consul* távollétében ő rendelkezhetett *imperiummal*.¹⁸² A *consulok* ugyanis a kijelölt tartományaikban (Galliában illetve Liguriában) vezettek hadjáratot.¹⁸³ Livius meg is jegyzi, hogy M. Valerius *consul* indokolatlanul későn tért vissza a választógyűlésre, mindenféle eredmény nélkül.¹⁸⁴ A döntés azonban itt is a *senatus* kezében lehetett, a *praetor urbanus* aligha rendelkezhetett önállóan egy ilyen ügyben.¹⁸⁵ Valerius Maximus is a *senatus* döntéshozó szerepét említi, ugyanakkor a *fetialisok* közreműködését is feltételezhetjük.¹⁸⁶

„És ugyanezen ellenfelek irányában¹⁸⁷ az összeírt atyák illő fidest mutattak a követi jogok védelmének tekintetében: M. Aemilius Lepidus és L. Flaminius *consulsága* alatt a *senatus* ugyanis elrendelte, hogy M. Claudius *praetor* a *fetialisok* által szolgáltatassa ki L. Minuciust és L. Manliust a karthágói követeknek, mivel kezét emelték rájuk. Ebben az esetben a *senatus* magához mérten cselekedett, nem azokat vette tekintetbe akiknek az érdekében a kiszolgáltatást teljesítette.”¹⁸⁸

Valerius Maximus itt téved a *consulok* személyét illetően, a 187-es év tisztségviselőit nevezi meg, ez valószínűleg Livius beszámolójának felületes olvasásából következhetett.¹⁸⁹ Az előző, 266-os esethez nagyon hasonló tudósítást láthatunk Cassius Diónál: a követeket megsértő ifjakat kiszolgáltatták a karthágói népnek, azonban sértetlenül visszatérhettek hazájukba.¹⁹⁰ Leraczyk szerint csupán szóbeli inzultusra utalt Dio,¹⁹¹ ugyanakkor a korábbi példák alapján ez nem tűnik valószínűnek, római polgárok kárára megvalósult *deditiók* esetében ennél súlyosabb vétségre lehetett szükség. Jelen esetben Livius és Valerius Maximus is fizikai bántalmazásra utalhat,¹⁹² sőt a Dio által használt kifejezés (*ὀβριζω*)¹⁹³ alapján sem zárhatjuk ezt ki a jogsértés mögött. Leraczyk említi egy másik liviusi példát, ahol többek között a szóbeli sértés is háborús ürügyként szolgált, ugyanakkor Cassius Dio tudósítása aligha bizonyíthatja, hogy a szóbeli sértés önmagában egy jogos háború előfeltétele lehetett volna 188-ban.¹⁹⁴ Ammianus Marcellinus megjegyzését is érdemes figyelembe venni, ő egy bizonyos Regulus átadását említi

¹⁸² Broughton 1987. 52.; A *praetor urbanus* M. Claudius Marcellus lehetett, mint azt Valerius Maximustól megtudjuk. (MRR I. 365.)

¹⁸³ MRR. I. 365.; Broughton 1987. 52.; Livius XXXVIII.35., 42.

¹⁸⁴ Livius XXXVIII.42.

¹⁸⁵ Rich 2011. 198. 59. jegyzet; Broughton 1987. 52.

¹⁸⁶ Rich 2011. 198.; Briscoe 2008. 150.

¹⁸⁷ Az idézetet megelőző részletben is a punokról van szó.

¹⁸⁸ Val.Max.VI.6.3.

¹⁸⁹ Lásd: MRR I. 367.; Broughton 1987. 52. 4. jegyzet; Livius XXXVIII.42.

¹⁹⁰ Dio XIX.61.

¹⁹¹ Leraczyk 2018. 23., 32.

¹⁹² Broughton 1987. 52.; Livius a *pulsare* igét használja.

¹⁹³ Dio XIX.61.

¹⁹⁴ Leraczyk 2018. 32.; Livius IV.58.

a karthágóiaknak: „*Eadem Mancinum post imperium dedit Numantinis, Samnitum atrocitati Veturium, et Claudium Corsis, substravitque feritati Carthaginis Regulum...*”¹⁹⁵ A néveltérés ellenére talán erre a 188-as példára utalhatott, hiszen nem sok *deditio* ismert Róma történetében, az pedig kevésbé valószínű, hogy egyedül ő őrizte volna meg egy hasonló eset emlékét. Ammianus szerint a karthágóiak vadságának (*feritati Carthaginis*) adták át a római polgárt, a caudiumi példa kapcsán pedig a samnisok kegyetlenségét említi, talán ő is súlyosabb következményeket tulajdonított a kiszolgáltatásoknak.

Saturninus esete (Kr.e. 101.)

L. Appuleius Saturninus esete különösen érdekes a dolgozat szempontjából, hiszen szintén egy *optimata-populares* ellentét keretében merül fel a követek megsértésének ügye, körülbelül 50 évvel Cato hasonló támadása előtt. Sajnos csak Diodorus Siculusnál maradt fenn az eset leírása: 101-ben¹⁹⁶ Mithridatész pontusi követei nagy mennyiségű kenőpénzzel érkeztek a *senatus* megvesztegetésére, az uralkodó valószínűleg friss hódításait kívánta elfogadtatni, talán Róma szorult helyzetét is kihasználva.¹⁹⁷ Saturninus ezt használta volna támadási felületként a senatorok ellen, a követeket pedig bántalmazhatta is a szemrehányás mellett.¹⁹⁸ A *senatus* elleni fellépés mellett talán egy háború kirobbantása is célja lehetett, hiszen a követek megsértése erre is ürügyet szolgáltatathatott.¹⁹⁹ Diodorus szerint a *senatus* biztatásának és támogatásának tudatában a követek sértő viselkedéssel vádolták meg Saturninust, így az ügye nyilvános tárgyalásra került. A szövegrészletben a halálra ítélet veszélye is megjelenik (*θανάτου κατηγορούμενος*), így Saturninus félelmében a néphez fordult segítségért. A *senatusi* ítélet lehetőségével valószínűleg a kiszolgáltatásra utalt a Diodorus, hiszen a követek megsértésének halálbüntetés helyett inkább a *deditio* lehetett a következménye.²⁰⁰ Saturninus ezután a szánalomra építve a nép körében könyörgött segítségért, drága ruháit levetette és szakállat növesztett, az áldozat szerepét vette fel, akit a *senatus* jogtalanul (egyszerre vádlóként

¹⁹⁵ Amm.Marc.XIV.11.32.

¹⁹⁶ Az eset időpontja vitatott, 101 mellett a 102-es év is felmerülhet. (Broughton 1987. 55.; Beness 1991. 40. 35. jegyzet)

¹⁹⁷ Lintott 2006. 141–142.; Broughton 1987. 54–55.: A Iugurtha-háború éppen csak véget ért 105-ben, a kimberek és teutonok támadása is veszélyt jelenthetett egészen 101-ig, illetve ebben az időszakban zajlott a második szicíliai rabszolga felkelés. Az eset időpontja vitatott, 101 mellett a 102-es év is felmerülhet. (Broughton 1987. 55.; Beness 1991. 40. 35. jegyzet)

¹⁹⁸ Diodorus a *ὄβρις* szót használta.

¹⁹⁹ Cary–Scullard 1975. 230.

²⁰⁰ Broughton 1987. 56.; Rich 2011. 199.; Beness 1991. 40–41. 37. jegyzet

és bíróként) kívánt elítélni a nép érdekeinek képviselőjéért.²⁰¹ A tömeg megjelenése hatásos lehetett, váratlanul ejtették a vádakat Saturninusszal szemben, sőt a nép támogatásával újra tribunusszá választották 100-ban.²⁰²

A *fetialisok* korábbi esetekben is megjelentek, mint a kiszolgáltatás végrehajtói, így a testület valószínűleg itt is szerepet kaphatott. Esetleg a hivatalban lévő *magistratus consiliumaként* befolyásolhatták a döntést, hiszen a követek megsértésének megítéléséhez az ő szakértelmükre lehetett szükség.²⁰³ A döntés azonban az ügy vallási természete miatt a *senatus* tiszte volt, így ez is egy eszköz lehetett az optimata politikusok kezében a néppártiakkal szemben.²⁰⁴ A *fetialisok* szakértelmét esetleg bevonhatták, de a döntés itt sem volt kizárólag az ő kezükben.²⁰⁵ Cato 55-ös javaslatában szintén ennek az eszköznek az alkalmazását láthatjuk, hiszen befolyása inkább a *senatusban* érvényesült, ahol a vallási jellegű kérdésekről, így az esetleges *deditió*ról is döntöttek. A *senatus* tehát vallási szabályok alapján lépett volna fel egy *popularis* oldalról érkező támadással szemben, ezt azonban a nép támogatása megakadályozta, sőt Saturninus a *senatus* jogtalan viselkedését hangsúlyozva, az áldozat szerepben még előnyösen is került ki a helyzetből, hiszen 100-ban újraválasztották néptribunusszá.

Ebben az évben pedig Cato taktikájának újabb előképét láthatjuk: Saturninus földtörvényjavaslatának megvitatását ellenfelei mennydörgésre hivatkozva halasztották volna el, de Saturninus figyelmen kívül hagyta az égi jeleket, ezáltal támadási felületet nyitott ellenfelei számára.²⁰⁶ Mindezt azért emelem ki, mert gyakorlatilag ez volt az első példa a vallási jellegű obstrukció alkalmazására.²⁰⁷ Cato politizálásában pedig ugyanezeket az eszközöket látjuk egyesülni egy *populares* politikus ellenében: a kiszolgáltatás elmaradása (55-ben) és az ómenek semmibe vétele (59-ben) ugyanúgy folyamatos támadási felületet jelenthetett később Caesarrel szemben.

Tehát a diodorusi leírás hitelességétől függetlenül számos hasonlóságot találhatunk Caesar és Saturninus megvádolása között, utóbbi eset az ősi példákat követő Cato számára is ismert lehetett. Ezt feltételezve aligha beszélhetünk Cato politikai vakságáról Caesar megvádolásával kapcsolatban, hiszen az már Saturninus példáján is látszott, hogy egy *popularis* politikussal

²⁰¹ Kinézetének, öltözködésének szerepére, szónoki képességére Cicero is tett utalást Diodorus mellett: „...*magis specie tamen et motu atque ipso amictu capiebat homines quam aut dicendi copia aut mediocritate prudentiae.*” (Cicero *Brutus* 224.)

²⁰² A bekezdésben Diodorus alábbi részletét foglaltam össze: Diod. XXXVI.15.; A nép támogatását illetően lehet, hogy túloz, lásd: Beness 1991. 41.

²⁰³ Broughton 1987. 56.

²⁰⁴ Beard 2006. 730–731.

²⁰⁵ Broughton 1987.; Beard 2006. 731.: „*The priestly groups of Rome must be seen in relation to the Senate, as repositories not so much of religious power as of religious knowledge and expertise.*”

²⁰⁶ Lintott 2006. 99–100.; App.BC.I.30.

²⁰⁷ Lintott 2006. 99–100.

szemben a követek megsértésének vádja önmagában kevés egy valódi kiadatás megvalósításához. További források ismerete nélkül messzemenő következtetéseket nem feltétlen vonhatunk le a 101-es esetből, ugyanakkor egy folyamatot talán feltételezhetünk. Az utolsó megvalósult *deditio* 133-ból ismert,²⁰⁸ itt Mancinus esetében a súlyos vereség fényében még valóban sor kerülhetett a kiszolgáltatás végrehajtására. A 101-es példát talán már átmenetinek tekinthetjük: a *senatus* megpróbált fellépni Saturninus ellen, a megvalósulás még valós veszélyként lebegett felette, de a nép támogatásának köszönhetően végül felmentették. Ez azonban erőfeszítést igényelt Saturninus részéről, ekkoriban nem lehetett túl nagy támogatottsága a nép körében, máskülönben a *senatus* sem kezdett volna bele egy kétes kimenetelű eljárásba.²⁰⁹ Cato esetében pedig már azt láthatjuk, hogy egyáltalán nem a *deditio* megvalósítását tartotta szem előtt, annak lehetetlenségével tisztában volt, a felvetés csupán imázsába illeszkedve az aktuális politikai céljait szolgálta.

Kiszolgáltatás Rómán kívül

A kiszolgáltatás gyakorlata azonban nem csak a római *magistratus*okkal kapcsolatban tűnik fel a forrásokban, így ezeknek a szöveghelyeknek az elemzése is elengedhetetlen, ahol Róma ellenfeleinek kiadatása merül fel. Livius például hasonló szokás meglétét feltételezi a samnisok esetében, de a pun belpolitikai küzdelmek összefüggésében Hannibál kiszolgáltatását követelő hangokról is hallunk. Ezekben az esetekben mennyiben lehet szó a római történetírás befolyásáról, a római vallás fogalmainak kivetítéséről, egy hasonló samnis vagy pun szokás római fogalmak szerinti interpretációjáról? Terjedelmi korlátok miatt ennek a típusnak csupán ezt a két példáját elemzem, de még számos esetet találhatunk, amikor Róma az ellenfél által elkövetett jogsértést követően követelt *deditiót* a *rerum repetitio* részeként (lásd [2. melléklet](#)).

A samnis példa (Kr.e. 322.)

A samnisok esetében Livius a római gyakorlatra kísértetiesen hasonló jelenségről számol be, leírása alapján úgy tűnhet, hogy a *deditio* szinte ugyanazt jelenthette Samniumban, mint Rómában. 322-ben a samnisok szenvedtek el súlyos vereséget a rómaiaktól, ennek fő okát a korábbi fegyverszünet megszegésében látták, amit még korábban, 324-ben kötöttek: „*Nem csoda, ha ez a szerződésszegéssel kezdődő, istentelen, inkább a haragvó istenek, mint emberek ellen vívott háború teljes vereséggel végződött!*”²¹⁰ Így az újabb győzelem érdekében a

²⁰⁸ Rich 2011. 198.

²⁰⁹ Beness 1991. 40–41. és 37. jegyzet

²¹⁰ Livius VIII.39.; A fegyverszünetről: VIII.37.

felelősök²¹¹ kiszolgáltatása mellett döntöttek, hogy az isteni haragtól megszabadulva harcolhassanak újra Róma ellen. Végül a háborút és a szerződésszegést is támogató Brutulus Papius egyedüli kiadására került volna sor, ő azonban inkább az öngyilkosságot választotta a kiadatás előtt.²¹² Így csak a holttestét és a vagyonát adták át a rómaiaknak a samnis *fetialisok*, a korábbi zsákmánnyal és a foglyokkal együtt.²¹³ A rómaiak azonban (a foglyok átvételét kivéve) elutasítással reagáltak az egyébként szabályos kiszolgáltatásra és jóvátételi szertartásra, ezáltal a samnisokhoz pártolhattak az istenek. Ennek magyarázatára egy egész beszédet szentelt Livius, hiszen többek között ez vezethetett a 321-es caudiumi vereséghez.²¹⁴ A szégyenletes békekötés után a rómaiak is kiszolgáltatták a felelősöket, így 321 után már ők indíthattak jogosan bosszúhadjáratot a samnisok ellen.

A caudiumi vereséget keretező események	
324	Lucius Papirius Cursor <i>dictator</i> győzelme után 1 évi fegyverszünetet kapnak a samnisok ²¹⁵
323	A samnisok megszegik a fegyverszünetet ²¹⁶
322	Súlyos samnis vereség, a fegyverszünet megszegéséért felelős Brutulus Papius holttestének kiadása ²¹⁷
321	Caudiumi vereség és béke ²¹⁸
320	A caudiumi egyezményért kezességet vállalók kiszolgáltatása ²¹⁹ → sikeres római bosszú, győzelem ²²⁰

A 322-es samnis kiszolgáltatás valójában a későbbi caudiumi vereség és a római bosszúhadjárat fényében értelmezendő. Livius a samnisok kiszolgáltatási gyakorlatának eredményességével gyakorlatilag a 321-es vereséget követő fiktív római bosszú sikerességét magyarázhatta. Ez

²¹¹ A háború kirobbantásáért és a fegyverszünet megszegéséért felelős Brutulus Papiust szolgáltatták volna ki.

²¹² Appianus többes számban beszél a felelősökről, valamint a kivégzésükről tudósít öngyilkosság helyett. (App. Sam.4.) A samnisok valószínűleg a *fetialisok* követeléseinek (*rerum repetitio*) kívántak eleget tenni ezzel. Ezeket a feltételeket általában nem teljesítették az ellenfelek, így Róma jogosan indíthatott háborút. Itt azonban a követelések teljesítését láthatjuk, így az isteni támogatás már a samnisok oldalán állhatott, mivel a rómaiak visszautasították a samnisok jóvátételi szándékát. (Livius VIII.39., IX.1.)

²¹³ App. Sam.4.

²¹⁴ Livius IX.1.; Liviusra jellemző, hogy a bonyolult és vitás kérdések megvilágításához, magyarázatához beszédek használatát, a caudiumi esettel kapcsolatban ez különösen igaz, mintegy öt közepes hosszúságú beszéd kapcsolódik a történethez. (Forsythe 1999. 79.)

²¹⁵ Livius VIII.36–37.

²¹⁶ Livius VIII.37.

²¹⁷ Livius VIII.38–39.

²¹⁸ Livius IX.2–6.

²¹⁹ Livius IX.10–11.

²²⁰ Livius IX.15–16.

lehet az oka a párhuzamos intézmény szerepeltetésének és a nagyon hasonló gyakorlatnak is, hiszen így a *samnis deditio* a rómaiak esetében is mérvadó, példaértékű lehet majd, azaz *samnis* mintára a római kiszolgáltatás is győzelemhez és bosszúhoz vezethet a caudiumi katasztrófa után. A *samnisok* ugyanis elutasították a rómaiak kiszolgáltatását 321-ben, az egész procedúrát az istenek megcsúfolásának tekintették (lásd fentebb). Így önmagában kérdéses lehetett volna a római kiszolgáltatás érvényessége, de a 322-es párhuzam alapján ez már nem lehetett vitás, hiszen a *samnisok* caudiumi győzelme is részben a rómaiak 322-es elutasító viselkedésének volt köszönhető.²²¹ Ennek mintájára a caudiumi vereséget követően, a *deditio* végrehajtásával a *samnis* visszautasítástól függetlenül is Róma mellé állhattak az istenek. Korábban Brutulus Papius kiadatásának elutasítása miatt az isteni támogatás a *samnisok* oldalán lehetett, így a rómaiak katasztrofális vereséget is szenvedtek Caudiumnál.²²² Ennek mintájára az olvasó hasonló eredményre számíthat a római vereség és kiszolgáltatás után is, immár fordítva, a *samnisok* kárára, hiszen nem fogadták el a római tisztek *deditióját*.²²³ Tehát ha a római gőg és visszautasítás egykor *samnis* győzelmet hozott, akkor a logika fordítva is működik, a *samnis* visszautasításnak római győzelemhez kell vezetnie. És nem is kell csalódnunk, a caudiumi vereség után a *deditióval* helyreáll a *pax deorum*, így a római bosszú sem maradhat el 320-ban.²²⁴

Ebből kifolyólag csupán a caudiumi vereséget tekinthetjük hitelesnek, az ezt keretező *samnis* és római kiszolgáltatási példát aligha, hiszen azok a római vereséget és bosszút megalapozó, magyarázó történetek.²²⁵ A 322-es történet beillesztése pedig kettős célt is szolgálhatott Liviusnál: egyrészt a szégyenletes caudiumi vereség okait kiegészíthette ezekkel a vallási indokokkal, illetve az ezt követő római bosszú sikerességének is megágyazhatott.²²⁶ Egy korábbi fejezetben már említettem az élénk értelmezési vitát a caudiumi megállapodás természetével kapcsolatban (*foedus* vagy *sponsio*, ami alapvetően C. Hostilius Mancinus esetének függvényében lehetett releváns),²²⁷ Livius ezzel a részlettel későbbi álláspontjának is megágyazhatott az egyéni felelősség elvének hangsúlyozásával. Az alábbi mondat a *samnisok* kiszolgáltatási vitájában egyértelműen erre, a *foedus* és *sponsio* szembeállítására utal: „Csak az

²²¹ Livius IX.1.

²²² Ezt Livius a következő, kilencedik könyvben is alátámasztja, egy egész beszéddel: Livius IX.1.

²²³ Lásd: Forsythe 1999. 69–70.

²²⁴ Livius IX.15–16.

²²⁵ Forsythe 1999. 69–70.

²²⁶ Ez az elem a római vereség szégyenének ellensúlyozására is alkalmas lehetett, ugyanúgy, mint a kedvezőtlen terep hangsúlyozása a caudiumi szoros leírásánál. (Lásd: Forsythe 1999. 70.) Allia esetében is egy katasztrofális vereség mellett jelenik meg a kiszolgáltatás esete, ahol szintén a kudarc okaként szerepel a vallási szabályok megsértése.

²²⁷ C. Hostilius Mancinus kiszolgáltatásának 136-os vitája befolyásolhatta a caudiumi esetről kialakuló hagyományt is, erről lásd: [Szerződésszegéssel összefüggő kiszolgáltatások](#) c. fejezet

a kérdés, hogy e bűnért a néhány bűnös, vagy az ártatlan többség véréért kínálják-e fel áldozatul.”²²⁸ Livius ugyanis határozottan sponsioként tekintett a caudiumi megállapodásra, amit a konkrét felelősök kiszolgáltatásával meg lehetett szegni, míg a *foedus* betartásáért az „ártatlan többség”, tehát az egész római nép volt felelős. Ez a korábbi példa, Brutulus Papius egyedüli kiszolgáltatása is ezt a liviusi álláspontot támasztotta alá: „Néhányan már odáig is elmentek, hogy néven nevezték a háború kezdeményezőit. Elsősorban egy nevet lehetett hallani a kiáltozók ajkáról: Brutulus Papiusét.”²²⁹ Illetve a jogsértés alapját jelentő megállapodásra is fegyverszünetként tekintett Livius,²³⁰ ennek tényét külön hangsúlyozta, nehogy véletlen békekötésre gondoljunk: „A feltételekben még nem állapodtak meg, ezért a samnisok békekötés nélkül (*infecta pace*) egy évi fegyverszünetet (*indutias annuas*) kötve távoztak el a Városból, de még ennek a megtartására se ügyeltek lelkiismeretesen, annyira megjött a harci kedvük Papirius lemondásának hírére.”²³¹ Livius tehát többszörösen kiemelte ezt a fogalompárt és tagadta a békekötés lehetőségét, ezáltal fenntartva a későbbi kiszolgáltatás lehetőségét.

Azonban Livius céljainak azonosítása mellett más szempontból is megkérdőjelezhető a beszámolók hitelessége, erre maga a szerző utal: „...ráadásul nincs egyetlen, az eseményekkel kortárs történetíró sem, akinek hiteles tanúságára támaszkodhatnánk.”²³² Illetve megjegyzi, hogy a meglévő hagyomány sokszor ellentmondásos (például a 322-es hadjárat vezetőit illetően), amiben az utókornak nagy szerepe van: „Nem könnyű eldönteni, az ellentétes állítások közül melyiket fogadjuk el hitelesnek. Véleményem szerint a hagyományt az elhunytak felett tartott magasztaló beszédekben s az ősök szobrainak valótlan felirataiban meg szokták változtatni, hisz - a tényeket megmásítva - minden család magának akarja kisajátítani a fényes tettekkel és tisztségekkel járó dicsőséget.”²³³ A torzítás alól azonban Livius sem lehet kivétel, hiszen történetíróként ő is befolyásolhatta – mint láthattuk Róma számára kedvezően – a hagyományt a céljainak megfelelő változatok kiválogatásával.²³⁴

Hannibál kiszolgáltatásának követelése (Kr.e. 218.)

²²⁸ Livius VIII.39.; Vö.: IX.5.

²²⁹ Livius VIII.39.

²³⁰ Itt a 324-es megállapodás megszegéséről van szó, ami majd a rómaiak 322-es győzelméhez elvezet, lásd: [A caudiumi vereséget keretező események](#) c. táblázat

²³¹ Livius VIII.37.

²³² Livius VIII.40. (Kopeczky Rita fordítása)

²³³ Livius VIII.40.

²³⁴ Forsythe 1999. 70.

Livius verziója

A forrásokban a második pun háború kitörésének előzményei kapcsán is találkozhatunk a kiszolgáltatással. Hannibál ugyanis 219-ben Saguntum megtámadásával a két állam között fennálló szerződést (*foedus*)²³⁵ szegte meg, valamint megtagadta a római követség fogadását, ezzel pedig a *ius gentium* elvét sértette meg.²³⁶ A karthágóiak hitszegő és álnok magatartása (*perfidia*) a római történetírás visszatérő eleme, Livius mindezt hatványozottan kivetíti Hannibál jellemére, megelőlegezve későbbi cselekedeteit: „*E férfi ily kiváló erényeit igen nagy hibák ellensúlyozták: embertelen kegyetlenség, még a punoknál is szokatlan álnokság, az igazságérzetnek, a jámborságnak, az istenek félelmének, az adott szó hűségének s a vallásos érzésnek teljes hiánya.*”²³⁷ Az említett jogsértések illeszkednek ebbe a képbe, római szempontból mindez *deditiót* vonhatott volna maga után.²³⁸ Az elutasított római követek így már Karthágóba továbbutazva követelték a jogsértő Hannibál kiadatását, a helyi *senatus* előtt.²³⁹ A római esetekhez hasonlóan belviszályok osztották meg a punokat, a kiszolgáltatást is ennek mentén támogatták vagy ellenezték. A leírás meglehetősen hasonlít a római viszonyokra, Livius például *factiókat* említ a *senatusi* vita során; mindennek némi alapja is lehet, hiszen a két állam szervezetében valóban léteztek párhuzamosságok.²⁴⁰ A történetben akár Cato támadásához hasonló elemeket is felfedezhetünk: Hanno, Hannibál mindenre elszánt ellenfele a karthágói *senatusban* követelte a kiadatást, a *ius gentium* és a meglévő szerződés megsértésére hivatkozva.²⁴¹ Hannibált ugyanúgy egy külpolitikai cselekedet miatt vádolja meg riválisa, igaz itt a kiszolgáltatás felvetése nem a karthágói belpolitika kezdeményezése, hanem római követelés, így mégsem lehet telejen megfeleltetni a római példáknak, ahol maguk a hadvezérek vagy a belső ellenfelek vetik fel a *deditio* lehetőségét. Hanno érvelése szerint a kiszolgáltatással megmenekülhetne Karthágó a szükségszerű vereségtől és az isteni büntetéstől. Beszédében Hanno a rómaiakkal ápolta jó viszony fenntartását pártolta, ennek alátámasztására

²³⁵ Ezt a szerződést még Hasdrubal kötötte Rómával (valószínűleg 226-ban), amely az Ebro folyót jelölte ki a pun hadműveletek határként. (Livius XXI.2.; Polybios II.13., 27.; Goldsworthy 2003. 143–144.; Prieto 2012. 26., 30.) A szerződés és Saguntum kérdéséhez lásd: Lazenby 1978. 22–25.; Prieto 2012. 30.; Hoyos 2012.

²³⁶ A fizikai erőszak mellett már a követség fogadásának megtagadása is ellentétes volt a *ius gentiummal*. (Leraczyk 2018. 24.) A szerződésszegésből fakadó *foedifragus* jelző is tartósan Hannibálhoz kapcsolódott a jövőben. (Lancel 2005. 314–316.)

²³⁷ Livius XXI.4.: „*Has tantas viri virtutes ingentia vitia aequabant: inhumana crudelitas perfidia plus quam Punica, nihil veri nihil sancti, nullus deum metus nullum ius iurandum nulla religio.*”; Lancel 2005. 314–315.; Hoyos 2011. 226.; A punok e tulajdonságát már Cato Maior is megörököltette az *Originesben*: „*Deinde duouicesimo anno post dimissum bellum; quod quattuor et uiginti annos fuit, Carthaginenses sextum de foedere decessere.*” (HRR. 81. fr.84.; Rich 1996. 4.)

²³⁸ A saguntumi-római megállapodás formájához lásd: Rich 1996. 26.; Hoyos 2011. 230–231.

²³⁹ Livius XXI.6.

²⁴⁰ Lazenby 1978. 5.; Lancel 2005.83–84.

²⁴¹ Livius XXI.10.

egy korábbi példát említett: „Ezért győzött le minket isten s ember, s a vitát, hogy melyik nép szegte meg a szerződést, pártatlan bírónak eldöntötte a háború [az I. pun háború] kimenetele, annak adván a győzelmet, akinek az oldalán az igazság állott.”²⁴² Itt szintén egy kilátástalan helyzetű politikus beszédét láthatjuk, akivel szemben „...egységesen állt Hannibal mellett majdnem az egész senatus.”²⁴³ A karthágóiak így elégtétel helyett megtagadták a kiszolgáltatást. Az első római követség Hannibál kiszolgáltatásának követelésével, az egyéni felelősség elvét alkalmazva még lehetőséget teremtett volna a béke megőrzésére, talán a belpolitikai megosztottságra is építve.²⁴⁴ A Róma-párti ellenzék ezzel elhatárolódhatott volna Hannibál akciójától, azonban Hanno felszólalásán kívül erre nem került sor, Saguntum pedig elesett.²⁴⁵ Így az újabb római követség 218-ban már a háború jogosságát kívánta megalapozni a karthágói beismerés kikényszerítésével, miszerint Hannibál akciója egyéni felelősség helyett az állam egyetértésével ment végbe.²⁴⁶ A *deditio* ismételt követelése formálisan még ezen a ponton is lehetőséget nyújthatott volna a háború elkerülésére, de az elutasítás sem lehetett kedvezőtlen Róma számára, hiszen ezáltal jogos és isteneknek tetsző háborút vívhattak a jövőben.²⁴⁷ Ennek alapja a szerződésszegés kulcskérdése volt, így a római hagyomány a punok felelősségével és jogsértésével kapcsolatban is érveket sorakoztatott fel.²⁴⁸ Például Saguntum ostroma mellett az Ebrón történő átkelést is háborús okként kezelték, miközben – aligha véletlen – átsiklottak azon a tényen, hogy erre már csak a római ultimátumot és hadüzenetet követően kerülhetett sor.²⁴⁹

²⁴² Livius XXI.10.

²⁴³ Livius XXI.11.; Lásd a karthágói sikerek utáni helyzetet is: XXIII.12. Hannibálnak a háború kirobbantását érintő felelősségétől függetlenül szüksége lehetett a támogatásra, enélkül nem folytatódhatott volna a pun háború. Így a támogatottság mellett aligha kerülhetett volna sor kiszolgáltatásra. (Lazenby 1978. 20.) A támogatottság kérdéséhez lásd: 255. jegyzet. Liviusnál Hanno beszédét mélyszögű csönd követte, Siliusnál azonban egész hosszú beszédben szólaltak fel Hannóval szemben. (Silius II.327–374.) Appianos a karthágói *senatus* felhatalmazását és támogatását említi. (App. Ib.10.)

²⁴⁴ Scullard 2006. 37.; Rich 1996. 31.; Prieto 2012. 45.; A belső megosztottság tényezőjét Silius is említi. (Silius II.380.)

²⁴⁵ Rich 1996. 31.

²⁴⁶ Livius XXI.18.: Itt még lett volna lehetőség az elhatárolódásra és Hannibál esetleges kiszolgáltatására (lásd az ultimátumot: Polybios III.20.; Silius 676–694.), a karthágóiak azonban Saguntum ostromának jogossága miatt érveltek, így végül kirobbant a háború. (Lazenby 1978. 26–27.)

²⁴⁷ Hoyos 1998. 237–240.; Prieto 2012. 45.; Livius alapján a kiszolgáltatás sem lehetett volna kedvezőtlen végkimenetel Róma számára: „Mert soha nem álltak még szemben könyörtelenebb és harciasabb ellenféllel, s a római állam sem volt még soha ennyire tehetetlen és ily kevésbé felkészülve a háborúra. (Livius XXI.16.) Azonban valószínűbbnek tarthatjuk, hogy Róma ezen a ponton már háborúra készült, hiszen az ultimátum megvitatására sem adott lehetőséget. (Gargola 2006. 151.)

²⁴⁸ A szerződésszegés mellett a követek fogadásának elutasítása is háborús ürügy lehetett. (Leraczyk 2018. 24. és 14. jegyzet)

²⁴⁹ Rich 1996. 12.; Polybios III.6.; A karthágóiak ezzel szemben Saguntum elfoglalását jogosnak tekintették, az Ebrón való átkelést tiltó szerződést pedig nem ismerték el kötelező érvényűnek, mondván az a karthágói állam jóváhagyása nélkül, Hasdrubal által kötött. (Livius XXI.18.; Polybios III.21.; Rich 1996. 20.)

Polybios verziója

Polybios III. könyvében hangsúlyozta, hogy a második pun háború látszólagos okai helyett a valódi indítókok feltárására törekedett. Fabius Pictorral szemben (aki a saguntumi jogsértést és Hamilcar hatalomvágyát tekintette döntő jelentőségűnek) Hamilcar bosszúvágyát és nevezte meg elsődleges okként. A második legfontosabb tényező a megaláztatás lehetett, ami Szardínia elvesztéséből és a Rómának fizetett hadisarcból fakadt. A harmadik ok pedig a belső nyugalom és az ibériai hatalom biztosítása lehetett.²⁵⁰ A punok terjeszkedését a saguntumiak is jelezték Róma felé, Polybios szerint ennek hatására indult meg az első követség Új-Karthágóba 220 vagy 219 telén (lásd a táblázatot lentebb). A követek így még az ostrom előtt figyelmeztették Hannibált Saguntum megtámadásának tilalmára, valamint az Ebro átlépését tiltó 226-os szerződés tartalmát is felidéztek.²⁵¹ Hannibál kihívó válaszát követően innen Karthágóba utaztak a római követek, ahol megismételték a figyelmeztető szavakat.²⁵² A második követség már Saguntum ostromának hírére indult meg 218-ban. Polybios szerint a római *senatus* tagjai egyöntetűen felhatalmazták a követeket, akár a hadüzenet átadására is, ultimátumként pedig Hannibál kiszolgáltatását követelték.²⁵³ A karthágóiak ezt elutasították, így kitört a háború. A hadüzenet híre Hannibálhoz is eljutott, a rómaiak arcátlan követelését pedig a katonái fellelkesítésére használta.²⁵⁴ A kiszolgáltatási követelés kapcsán Polybios említést tett Fabius Pictor véleményéről is, miszerint kezdetben egyetlen karthágói sem támogatta a Saguntum elleni akciót. Polybios ezt határozottan cáfolta, valamint Hannibál támogatottságát feltételezte, hiszen hazai egyetértés hiányában bizonyára kiszolgáltatatták volna, és a háborút sem folytatták volna éveken keresztül.²⁵⁵

Az eltérésekből levonható következtetések

A források ellentmondásai miatt az első követség történetét mindenképpen fenntartásokkal kell kezelnünk, hiszen a részletek több ponton is különböznek egymástól. Egyrészt beszélhetünk-e

²⁵⁰ Polybios III.8–10.

²⁵¹ Polybios III.15.; Lásd: [235.](#) jegyzet

²⁵² Polybios III.15.

²⁵³ Polybios III.20.; Polybios véleménye itt megkérdőjelezhető, miszerint a rómaiak tanácskozás nélkül azonnal a háború mellett döntöttek; valószínűbb, hogy a kérdést *senatusi* vita övezte, ahogy azt a források többsége feltételezi. (Rich 1996. 30.)

²⁵⁴ Polybios III.34.

²⁵⁵ Polybios III.8.; Livius is Hannibál támogatottságát feltételezte, ez alól Hanno jelent egyedül kivételt, aki a kiszolgáltatást követelte (lásd fentebb). Silius Italicusnál is megtalálhatjuk Hanno beszédét. (Silius II.279–326.) Egyes vélemények szerint kezdetben ugyan nem támogatták a karthágóiak, de a saguntumi siker és gazdag zsákmány megerősítette Hannibál pozícióit. Gelzer ezzel magyarázza a római segítség elmaradását, hogy a karthágói – kezdetben Hannibállal ellenséges – *senatus* véleménye a sikeres ostrom hatására megváltozott. (Lásd: Walbank 1957. 310.) Valószínűleg Fabius és Polybios véleménye is túlzásnak tekinthető, a háború támogatottsága mellett Hannibálnak bizonyára lehetett belső ellenzéke. (Rich 1996. 13.)

kiszolgáltatási követelésről az első követség esetében? Ez szorosan kapcsolódik a kronológia kérdéséhez is, ami szintén nem egyértelmű a források alapján. Emellett Hannibál reakciója is eltérő az első római követség esetében: egyes verziók szerint meg sem hallgatta őket, Polybiosnál viszont választ adott az üzenetükre.²⁵⁶ Livius – és az annalisztikus hagyomány meghatározó része – feltételezte, hogy az első követség a saguntumi ostrom megkezdésének hatására indult el 219-ben, melynek fogadását Hannibál megtagadta.²⁵⁷ Sőt olyan történeti véleményt is találhatunk, miszerint az ultimátumot megfogalmazó követség csak az Ebro átlépését követően indult el.²⁵⁸ Polybios viszont a követjárás időpontját még Saguntum ostroma elé, 220/219 telére tette, sőt Hannibálnak a római figyelmeztetésekre adott reakcióját is közölte.²⁵⁹

	Livius ²⁶⁰	Polybios	Áthidaló megoldás
1. követség	219	220/219 eleje	220
2. követség	218 (hadüzenet)	218 (hadüzenet)	219
3. követség	–	–	218 (hadüzenet)

Római követségek a 2. pun háborút megelőzően

(Hoyos 2012. alapján)²⁶¹

Áthidaló megoldásként felmerült, hogy három követjárásról is szó lehetett (lásd a táblázatot), azonban Liviusszal szemben hitelesebbnek tarthatjuk Polybios 220-as datálását, a 219-es dátumot pedig a római történeti hagyomány torzításának tudhatjuk be.²⁶² Az első követség már Saguntum ostroma előtt elindulhatott 220-ban, 219-ben pedig Róma elmulasztotta a segítségnyújtást. Így az első követség indulási időpontjának megváltoztatásával legalább a diplomáciai segítségnyújtás látszata fennmaradhatott.²⁶³ A 219-es (az ostrom megkezdését követő) indulást feltételezve a hannibáli jogsértésre adott reakciónak tűnhetett a követség megindítása, a saguntumiak érdekében. Valójában Hannibálhoz nem érkezhetett követség az

²⁵⁶ Polybios III.15.

²⁵⁷ Hoyos 1998. 202.; Walbank 1957. 320.; Lazenby 1978. 26.; Prieto 2012. 38.; Cicero Phil. V.10.; Appianosnál az ostrom alatt érkező római követeket a saguntumiak is elkísérték. (App. Ib.11.) A követek elutasításáról lásd még: Livius XXI.9.; Zonaras VIII.21.; Eutropius III.7.; Orosius IV.14.1–2.; Silius 630–694.

²⁵⁸ Lásd Hoffmann véleményét: Rich 1996. 11–12.

²⁵⁹ Polybios III.15.; Hoyos 1998. 202–203.

²⁶⁰ A források többsége szintén az ostrom alatt feltételezi a római követség érkezését. Lásd: [257.](#) jegyzet; Walbank 1957. 320.

²⁶¹ Lásd még: Prieto 2012. 50.

²⁶² Hoyos 1998. 202–203.; Lazenby 1978. 26.; Goldsworthy 2003. 145.; Lancel 2005. 78–80.; Twyman a liviusi verzió hitelessége mellett érvel, lásd Rich 1996. 5. és 14. jegyzet

²⁶³ Hoyos 1998. 202.; Prieto 2012. 41.

ostrom alatt, csupán a város eleste után érkező római követség ultimátuma tartalmazhatta a *deditio* követelését, ami már a hadüzenethez vezető lépés volt.²⁶⁴

Szerződés Hasdruballal (Ebro)	226 vagy 225 eleje ²⁶⁵
Az első római követség	220 vagy 219 tele ²⁶⁶
Saguntum ostromának kezdete	219 április/május ²⁶⁷
Saguntum eleste	219 december/218 január ²⁶⁸
Második követség, hadüzenet	218 március ²⁶⁹
A hadüzenet híre eljut Hannibálhoz	218 április ²⁷⁰

A 2. pun háború előzményei

Mindez pedig a Liviusnál olvasható karthágói kiszolgáltatási vita valódiságát is kérdésessé teheti,²⁷¹ hiszen ha valóban 220-ban került sor az első követjárásra, akkor a jogsértést jelentő ostrom (219) előtt aligha lehetett szó kiszolgáltatási követelésről. Emellett az is kérdéses lehet, hogy az első követség egyáltalán felszólalhatott-e a karthágói *senatus* előtt; lehetséges, hogy a források bizonytalanságáról van szó, és csupán Hannibálhoz jutottak el Hispaniában.²⁷² Hoyos azonban valószínűbbnek tartja, hogy a követség – miután Hannibál megtagadta a fogadásukat – valóban Karthágóba utazott.²⁷³ Livius szerint a római követek már itt a pun vezér kiszolgáltatást követelték. Ennek valószínűtlenségére már utaltam a kronológiai ellentmondások kapcsán, inkább csak saguntumiak sérthetlenségére és az Ebro által kijelölt

²⁶⁴ Lazenby 1978. 29.; Polybios III.20.; Livius XXI.18.

²⁶⁵ Rich 1996. 2., 23.; Goldsworthy 2003. 143.; Hoyos 2012. 199.; Prieto 2012. 26.

²⁶⁶ Polybios III.15.; Lazenby 1978. 26.; Walbank 1957. 310.; A követek küldése 220 közepén történhetett. (Hoyos 2012. 197.)

²⁶⁷ Lazenby 1978. 26.; Hoyos 2012. 221.; Walbank 1957. 328.; Rich 1996. 29.

²⁶⁸ Hoyos 2012. 221.; Walbank 1957. 328.; Goldsworthy 2003. 145.; Rich 1996. 29.; Későbbi időpont is felmerülhet, lásd: Scullard 2006. 38–39.

²⁶⁹ Hoyos 2012. 234–236.; Walbank 1957. 332.

²⁷⁰ Hoyos 2012. 236.

²⁷¹ Lazenby 1978. 5.

²⁷² Rich 1996. 13.; Hoyos 1998. 212–213.: Polybios szerint a találkozóra Új-Karthágóban került sor, míg más források Hannibál Saguntum melletti táborát említik helyszíneként. (Polybios III.15.; Livius XXI.6.) Ez az eltérés is abból fakadhat, hogy a római hagyomány 219-re tette a követség időpontját, amikor már zajlott az ostrom.

²⁷³ Hoyos 1998. 214.

határ tiszteletben tartására figyelmeztethették ekkor a punokat, még az ostrom előtt.²⁷⁴ A *deditio* felvetésére és elutasítására valójában csak 218-ban kerülhetett sor, valószínűleg ezt a követelést vetíthették vissza egyes források az első római követség esetére is.²⁷⁵

A követségek, szerződések, háborús előzmények ellentmondásainak fényében Hanno beszédének hitelességét is megkérdőjelezhetjük, a 219-es évben legalábbis biztosan.²⁷⁶ Az első követség felszólalását követően ugyanis aligha hangozhatott el Hanno kiszolgáltatást követelő beszéde, az csak Livius megváltoztatott kronológiája szerint illeszthető be, ha 219-re tesszük a követség érkezését és a kiszolgáltatás követelését. Liviusnál Hanno római logika szerint teljes mértékben Hannibálra hárítja a felelősséget már 219-ben, a kiszolgáltatási javaslat karthágói elutasítása után pedig kérdés sem lehet, hogy a továbbiakban Róma vívhat jogos és isteneknek tetsző háborút. Ezt a funkciót a második római követség követeléseit követően, 218-ban is be tudná tölteni a beszéd, ugyanakkor fentebb láthattuk, hogy a korábbi elhelyezés is indokolható.²⁷⁷ A kiszolgáltatás követelése már a 219-es események keretében elhelyezve a saguntumiak érdekében tett diplomáciai lépésként is értelmezhető. A kronológia megváltoztatásával és a *deditio* követelésének beszúrásával a megtámadott saguntumiak érdekében tett (egyébként nem létező) diplomáciai erőfeszítéseket pótolhatta Livius.²⁷⁸ Ezáltal legalább a történetírás szintjén úgy tűnhetett, hogy a rómaiak már az ostrom hírére egy meglehetősen durva diplomáciai eszközzel léptek fel a saguntumiak érdekében, hasonlóan a háború kirobbanásához vezető 218-as kiszolgáltatási követeléshez. A viszonylag szoros kronológiával és történések hirtelenségének hangsúlyozásával pedig a római segítség elmaradása is védhetőbb lehetett.²⁷⁹ Ez a példa pedig jelzi, hogy nem csupán a római tisztségviselők esetében merülhetett fel a *deditio*, a szerződésszegő vagy jogsértő ellenfél részéről elutasított kiszolgáltatás is ugyanúgy jogos háború alapját képezhette.²⁸⁰ A *deditio* követelése így politikai, diplomáciai, történetírói eszközként is megjelenik, de mégsem szakad

²⁷⁴ Hoyos 1998. 201., 214–215.; Hoffmann 1971. 63.; Goldsworthy 2003. 144.; Rich 1996. 28.; Róma valószínűleg csak a status quo rögzítésére törekedhetett a Hasdrubal-féle szerződés megerősítésével, mindenféle háborús szándék nélkül. Egyes vélemények szerint ekkor az Ebro említésére nem is került sor. (Scullard 2006. 34–35.)

²⁷⁵ Hoyos 1998. 213–214.

²⁷⁶ Livius XXI.10.

²⁷⁷ Ezt mutathatja, hogy Silius Italicusnál például összemosódik a két követség érkezése, hiszen Hanno beszédét és a *senatusi* vitát már közvetlenül a római hadüzenet követi. (Silius II.1–24., 270–390.; Hoyos 2012. 202. 9. jegyzet; Kozák 2015. 7.) Ezzel azt a valószínűtlenséget is áthidalhatta, ami Livius verziójából következik, hogy a rómaiak kétszer is követelték Hannibál kiszolgáltatását, 219-ben és 218-ban is. Logikusabbnak tűnhet, hogy a kiszolgáltatás elutasítása után már a hadüzenet követezik, így Hanno beszéde is ezt előzi meg közvetlenül.

²⁷⁸ Walbank 1957. 320.; Livius és Silius is kompenzálhatta az emlékezetben a római segítség elmaradását, saguntumi események hosszas tárgyalásával és a két város kölcsönös hűségének hangsúlyozásával. (Lásd: Kozák 2015.)

²⁷⁹ Lancel 2005. 80.

²⁸⁰ Rich a római követelés egyediségét hangsúlyozza, lásd: Rich 1996. 31.; Prieto 2012. 45.

el a vallástól, hiszen a háború indításának jogossága Róma számára alapvetően mindig vallási kérdés.

A kiszolgáltatás szempontjából Hannibál (és a háború) támogatottságával kapcsolatos eltérő vélemények is érdekesek lehetnek a különböző forrásokban. Fabius Pictor valószínűleg ellenséges karthágói légkört feltételezett az egész 2. pun háború alatt, Polybios viszont a kiszolgáltatás elutasítására hivatkozva inkább a punok támogatását feltételezte.²⁸¹ Lehetséges, hogy a caudiumi és numantiai események kapcsolatához hasonló kölcsönös átértelmezés pun változatának lehetünk tanúi a római forrásokon keresztül, például Fabius Pictor történetváltozata által.²⁸² Ő valószínűleg a karthágói akarattal szembemenő magánakcióként írhatta le Hannibál 218-as tetteit, ahogy ezt Polybios leírásából megtudhatjuk.²⁸³ Talán ebben az esetben is későbbi politikai viszonyok visszatükröződését láthatjuk az eltérő hagyományban, ami jelentősen megváltozott a vereség után. A pun háború időszaka alatt valóban feltételezhetünk támogatást Hannibál mögött, elfogadva Polybios és az annalisztikus hagyomány álláspontját, de az ellentétes vélemények jelezhetik a Barkida-ellenes oldal (későbbi) megerősödését és befolyását is.²⁸⁴ Livius már 196-ban ellenséges hangulatról tudósít, Hannibál *suffeti* évének kapcsán.²⁸⁵ Hannibál 218-as támogatottságának és háborús felelősségének megítélése akár a 195-ös év vitájával is összefüggésben lehetett, amikor a hadvezér megbüntetésének, elűzésének, vagy kiszolgáltatásának lehetősége újra felmerült.²⁸⁶ Talán ez a szituáció lehet az alapja annak a történetváltozatnak, ami utólag jelentős karthágói ellenállást feltételezett Hannibál háborús tervével szemben, már a vesztes végkimenetel ismeretében. A vereséget követően megváltozhattak a politikai erőviszonyok, a Barkida-ellenes oldalon akár utólagosan megpróbálhatták kizárólag Hannibálra (és Hamilcarra) terhelni a vesztes háború felelősségét, visszavetítve a háború ellenzésének gondolatát.²⁸⁷ A hannibáli propaganda pedig ugyanúgy a felelősség áthárítását kísérelhette meg, az államvezetést hibáztatva a végső vereségért.²⁸⁸ Az ellenfelek érvei a kiszolgáltatás szükségszerűsége felé

²⁸¹ Hoyos 1998. 213.; [255.](#) jegyzet

²⁸² Polybios III.8.: A caudiumi történet liviusi leírásához hasonlóan Polybios is tett utalást ellentétes hagyományra, előbbi Claudius Quadrigarius, utóbbi Fabius Pictor történetváltozatát őrizte meg „rossz példaként”. Ezek az utalások különösen fontosak esetünkben, hiszen így következtethetünk a különböző változatok létre, azok kialakulási módjaira.

²⁸³ Polybios III.8.

²⁸⁴ Hannibál karthágói támogatottsága, önállósága: Livius XXI.11.; App.An.3., Ib.10.; Zonaras VIII.21.; Walbank 1957. 310.

²⁸⁵ Livius XXXIII.45–47.; Lancel 2005. 262–263., 275–276.

²⁸⁶ Walbank 1957. 311.

²⁸⁷ Walbank 1957. 310.; Livius XXX.16.: „*Nem a vétek alól akarták tisztázni magukat, hanem a felelősséget a vétkes vállalkozás elkezdéséért Hannibálra, s hatalomvágyának kiszolgálóira hárították.*” Hannibál belső ellenzékéről: Livius XXXIII.47.

²⁸⁸ Hoffmann 2009. 102.; A kölcsönös vádaskodásról: Hoffmann 1971. 162–164.

mutathattak, a vádaskodások hatására a rómaiak pedig „...úgy döntöttek, hogy követeket küldenek Carthagóba [195-ben], akik ott a senatus előtt bevádolják Hannibalt, hogy Antiochus királlyal szövetségbe új háború tervét szövögeti.”²⁸⁹ A szituáció akár megidézheti a pun háború előtti kiszolgáltatási követelést, a felelősség elhárításának hasonló logikájával találkozhatunk itt is: „A carthagóiak nem tűrhetik, hogy e vétke [ti. Hannibál háborút szít a vereség után is] büntetlen maradjon, ha meg akarják győzni a rómaiakat, hogy ez nem az ő akaratukból s nem államuk egyetértésével történt. A carthagóiak azt válaszolták, hogy mindent meg fognak tenni, amit a rómaiak szükségesnek tartanak.”²⁹⁰ 218-ban, a győzelemmel kecsegtető háború küszöbén ezzel a lehetőséggel még nem kívántak élni a karthágóiak, az elvesztett pun háború után azonban logikus lépés lehetett Hannibál ellenzékének részéről a római kiszolgáltatási követelés kiprovokálása. A kiszolgáltatás ugyan nem hangzott el szó szerint, de a felelősség és a gyanú elhárításának ez lehetett volna az eszköze a 218-as példához hasonlóan. Ezt Hannibál is felismerhette, hiszen jobbnak látta elmenekülni hazájából. Cornelius Nepos leírása is ezt támaszthatja alá, hiszen ő már konkrétan Hannibál kiszolgáltatásának lehetőségéről írt: „M. Claudius és L. Furius consulsága idején (196), követek érkeztek Rómából Karthágóba. Hannibal úgy gondolta, hogy ezek az ő kiadatását akarják, s még mielőtt a megbízottakat a tanács elé engedték volna járulni, hajóra szállt és Antiochushoz menekült Syriába.”²⁹¹ A kiszolgáltatás veszélye azonban Karthágón kívül is követte Hannibált, Antiochus veresége után is ettől tartott, amikor Krétába menekült, valamint a halála előtti pillanatban is római követek követelték a kiadatását.²⁹²

Tehát ha a forrásokban a Hannibál támogatottságával kapcsolatos eltérő véleményeket a változó pun belpolitikai viszonyokból eredeztetjük, akkor az eset különösen érdekes lehet a dolgozat témájának szempontjából. Igaz, csak a római szempontú források eltérésein és ellentmondásain keresztül, de egy kiszolgáltatással kapcsolatos történet utólagos átértelmezésére egyszerre találunk példát a punok és rómaiak esetében is. Az első követség indulási időpontjának megváltoztatása a római szempontú történetírás érdeke lehetett, míg a Hannibál támogatottságát illető eltérő vélemények okát a változó pun belpolitikai helyzetben találhatjuk meg, hasonlóan

²⁸⁹ Livius XXXIII.47.

²⁹⁰ Livius XXXIII.49.

²⁹¹ Nepos Han.7.: „Deinde anno M. Claudio L. Furio consulibus Roma legati Karthaginem venerunt. Hos Hannibal ratus sui exscendi gratia missos, priusquam iis senatus daretur, navem ascendit clam atque in Syriam ad Antiochum profugit.” A consulkok személyéből a 196-os dátum következik: MRR I.335.; Appianus is feljegyzí az esetet: App. Syriaké 4.; Livius Polybios művének mára elveszett részletére támaszkodva 195-ben feltételezte a római követek érkezését, L. Valerius Flaccus és M. Porcius Cato consulsága alatt. Valószínűleg ez lehet a helyes datálás. (Livius XXXIII.43.; Lancel 2005. 275–276.)

²⁹² Nepos Han.9., 12.: „...legatos in Bithyniam miserunt, in his Flaminium, qui ab rege peterent, ne inimicissimum suum secum haberet sibiue dederet.”

a római példákhoz, ahol egy-egy kiszolgáltatási vita során visszamenőleg próbálták befolyásolni a precedensként felmerülő történeteket. Ezt Fabius Pictor véleménye tükrözheti, aki egyértelműen Hannibálra hárította a háború kirobbantásának felelősségét. Valószínűleg Hannibál ellenzékének narratíváját követte, ami már a 202-es vereséget követően jelenhetett meg, talán a kiszolgáltatás újra felmerülő kérdéséről sem függetlenül. A kiszolgáltatás esetleges pun intézményéről azonban nem sokat tudhatunk meg, a rómaiak számára ismert jelenség fogalmainak használata mögött aligha feltételezhetünk azonosságot a római szertartással.

Elmaradt kiszolgáltatás?

Ebben a fejezetben egy olyan példát mutatok be, ahol még felvetés szintjén sem jelent meg a kiszolgáltatás követelése. 110-ben a Iugurtha elleni háború során Aulus Postumius Albinus szenvedett el súlyos vereséget, Iugurtha megvesztegette a római tiszteket, egy csellel pedig bekerítette a hadvezér seregeit Suthulnál (lásd [6. melléklet](#)). A szorult helyzetben a caudiumi esethez hasonlóan a békekötésre kényszerültek a rómaiak, szégyeniga alatt kellett elvonulniuk, illetve Numidia elhagyására kényszerültek.²⁹³ A *senatus* természetesen érvénytelennek tekintette a korábbi példákhoz hasonló, felhatalmazás nélkül kötött megegyezést. Az előző példák esetében a végrehajtástól függetlenül a *deditio* igénye legalább megfogalmazódott, ekkor azonban fel sem merült a kiszolgáltatás a szerződösszegés után.²⁹⁴ Ugyanakkor pont emiatt érdemes vizsgálni ezt a példát, hiszen a hasonló körülmények alapján itt is joggal várhatnánk a *deditio* követelését. A hadsereg rossz állapota, fegyelmezetlensége ugyanis hangsúlyos és visszatérő elem,²⁹⁵ akárcsak Mancinus és Pompeius esetében, pár évtizeddel korábban. Itt a vallási szabályok a *deditio* végrehajtását követelhetnék volna meg, de ebben az esetben Róma érdekei teljesen mást diktáltak. Ebben a kedvezőtlen helyzetben talán nem is volt szükséges a békeszerződés azonnali megszegése, a hadsereg fegyelmezetlensége mellett talán időre volt szükség a vereség után. Sallustius szerint a néptribunusok kifejezetten akadályozták a háború gyors folytatását, a seregeket pedig inkább kivonták Numidiából a megállapodás szerint.²⁹⁶ Egyes vélemények szerint Iugurthával szemben Rómát már nem terhelhette vallásos kötelezettség, hiszen korábban ő maga szegett meg egy szövetséget.²⁹⁷ Valószínűbb azonban, hogy kiszolgáltatásra azért nem került sor, mert a rómaiak betarthatták a békében foglaltakat és kivonultak Numidiából: „a megegyezés szerint az egész hadsereg elhagyta Numidiát és a római

²⁹³ Sall. Iug.38.

²⁹⁴ Livius LXIV.; Sall. Iug.37–39.; Orosius V.15.; Crawford 1973. 7.; Rich 2011. 198–199.

²⁹⁵ Sall. Iug.39., 44.

²⁹⁶ Sall. Iug.39.

²⁹⁷ Lawrence 2016. 65.

*tartományban telett.*²⁹⁸ A *senatus* bár érvénytelennek tekintette a felhatalmazás nélküli megegyezést, azt azonnal mégsem szegték meg. Aulus bátyja, Sp. Postmius kezdetben ki akarta köszörülni a csorbát és Iugurtha ellen indult volna, de a néptribunusok nem engedték a frissen toborzott erőit Afrikába vinni.²⁹⁹ Afrikába érkezve, a katonák fegyelmezetlenségét látva pedig „...*jobbnak látta, ha semmit sem csinál.*”³⁰⁰ Aulus megalázó veresége után azonnal nem lehetett visszavágni, egy fegyelmezetlen sereggel az hasonló katasztrófához vezethetett volna. Lehetséges, hogy a kedvezőtlen helyzetben nem is állt Róma szándékában az azonnali visszatámadás, sőt a belpolitikai harcok miatt elegendő idő sem jutott volna neki Afrikában. Így az egyébként szégyenletes és elfogadhatatlan szerződést sem kellett megszegni, ami esetleg egy kiszolgáltatáshoz vezethetett volna. A háború kezdetén a rómaiak nem tudtak hatékonyan fellépni a numidiai terepen, a gerilla típusú harcmóddal szemben, Iugurtha pedig nem tűnt kiengesztelhetetlen ellenfélnek, így a rómaiakban is megvolt a készség a tárgyalásos megegyezésre.³⁰¹ A háború kiújulása előtt is tárgyalás zajlott Rómában, maga Iugurtha is odautazott. A rómaiak Massiva (Masinissa fia) trónra ültetésével is megelégedtek volna, de őt megölette Iugurtha, így kiutasították Itáliából és kiújult a háború.³⁰² Mivel még nem volt szó szerződések és vallási szabályok megszegéséről, formálisan a kiszolgáltatást sem követelheték az eset kapcsán. Így más módon kerülhetett sor a kudarcot vallott hadvezérek, árulók és megkent politikusok elszámoltatására. Egy néptribunus javasolt vizsgálatot, speciális bíróságot hoztak létre Rómában.³⁰³ Aulus elítélését legtöbbször biztosra veszik, de az is lehetséges, hogy 99-ben mégis *consullá* választották.³⁰⁴

²⁹⁸ Sall. Iug.39.

²⁹⁹ Sall. Iug.39.

³⁰⁰ Sall. Iug.39.

³⁰¹ Sampson 2010. 70–71.

³⁰² Sall. Iug.35–36.

³⁰³ Sampson 2010. 72.; Hayne 1981.; Sall. Iug.40.

³⁰⁴ Hayne 1981. 66.

II.

Caesar és Cato: kiszolgáltatás a két politikus ellentétének fényében

Politikai háttér, Caesar és Cato ellentéte

Ebben az évtizedben a hatalom koncentrációjából fakadó jelenségek, az egyre élesedő politikai harcok és módszerek is a hagyományos köztársasági politikai rendszer válságát jelezték. A korszakban a hadvezérek *imperiumuk*, sikereik által olyan befolyásra tettek szert, hogy már a *senatus* vezető szerepét is veszélyeztették. Ez a Catónak tulajdonított mondat jól összefoglalja a helyzet kilátástalanságát és a politikai lehetőségek beszűkülését: „*Ha [...] tanácsaimat megszívleltétek volna, most nem kellene félnetek egyetlen embertől, de nem is kellene minden reménységeteket egyetlen emberbe helyeznetek.*” (Máthé Elek fordítása)³⁰⁵ Itt Pompeiusra utalt a mondat végén, gyakorlatilag ő rendelkezett Caesaréval összemérhető erővel, ugyanakkor ezek a kivételes hatalommal rendelkező személyek már átléphetek a *senatus auctoritasán*. Erre jó példa a *legiók* kölcsönadása Caesarnak, amire Pompeius nem kért *senatusi* engedélyt, ezek a *legiók* is „...*magánszemélyek kölcsönös adományaiként cserélnek gazdát.*”³⁰⁶ Cato a fő veszélyt az „*extraordinaria imperia*”-ban³⁰⁷ látta, azonban ennek ellensúlyozására tett kísérletei kudarcot vallottak, az irányítás fokozatosan kezdett kicsúszni a *senatus* kezei közül. Cato és Caesar ellentéte túlmutat a dolgozat középpontjában álló konfliktuson, de csak ebben a szélesebb összefüggésben (részletesebb leíráshoz lásd: [1. melléklet](#)) lehet megérteni az 55-ös év támadását is.

A Catilina-összeesküvés és a nép káros befolyása

A két politikus viszályát a 63-as Catilina-összeesküvés kapcsán már egyértelműen jelzik a források.³⁰⁸ Itt a konfliktus részletesebb elemzése nélkül³⁰⁹ Plutarchos leírását emelném ki,

³⁰⁵ Plut. Cat.Min.52.; Ez valószínűleg a *senatus* ülésén hangozhatott el, amikor megérkezett a hír, hogy Caesar átkelt a Rubiconon. (Geiger 1971. 331–332.) A további Plutarchos-idézetek esetében is Máthé Elek fordítását használtam.

³⁰⁶ Plut. Cat.Min.45.: Itt Pompeius *legiójáról* van szó, amit 54/53 telén adott át Caesarnak a galliai veszteségek pótlására. Ezt számos másik forrás is megemlíti, lásd: Geiger 1971. 315.

³⁰⁷ Idézi: Syme 2002. 116.

³⁰⁸ Sallustius Caesar-Cato beszédpárja a szakirodalomban is gyakran tárgyalt kérdés, lásd Syme 2002. Caesar and Cato c. fejezet. A téma további szakirodalmához lásd: McGushin 1977. 309–311.

³⁰⁹ A részletesebb elemzést lásd a [Cato taktikája a Catilina-összeesküvés kapcsán](#) c. fejezetben

amely különös jelentőséget tulajdonított a népnek az eset kapcsán.³¹⁰ Caesarnak a Catilina védelmében elmondott beszédét népszerűséget hajhászónak és emberiességet színlelőnek nevezte Cato, amivel „*felforgatja a várost, és megfélemlíti a senatust, amelytől neki magának kellene félnie.*”³¹¹ Cato itt is a kifordult szerepeket próbálta érzékeltetni a válságos helyzetben, a „*szakadék szélére sodort*”³¹² hazában, ahol már nem Caesar fél a *senatustól*, hanem fordítva, a *senatust* befolyásolja a nép. Továbbá Caesar bűnrészességének gyanúját, ezáltal a halálra ítélésének kérdését is felvetette ezzel a beszéddel.³¹³ Cato szemszögéből Caesar a népnél keresett menedéket a vádakkal szemben, „*fellázította és maga köré gyűjtötte a város beteg, megrontott csőcselékét*”, ezért Cato első intézkedéseként kénytelen volt ingyengabonaosztással túllicitálni Caesart.³¹⁴ Cicero is hasonlóan láthatta ekkor a nép szerepét, „*aki rettegett a következő éjszakától, hogy az összeesküvőkkel egyetértő, a Forumon nyugtalankodó és önmagát s a vádlottakat egyaránt féltő tömeg valami törvénytelen dolgot talál cselekedni.*”³¹⁵ Catilina elleni beszédében pedig a demagógok engedékenységeként (*levitatem contionatorum*) hivatkozott Caesar javaslatára, ami megkímélte volna az összeesküvők életét.³¹⁶ A nép befolyására Suetonius is tesz utalást, egyedül Sallustiusnál nem kap hangsúlyt ez a tényező.³¹⁷ Ez a Catóval szemben álló néptömeg a későbbi, 55-ös támadásnál is megjelenő elem. Plutarchos vonatkozó életrajzainak is visszatérő témája az állam működését zavaró félelem a néptől, ami például megakadályozza a zsarnoki Caesar felelősségre vonását, még a Catilina-összeesküvés idején, vagy a szentségtörő Clodius méltó megbüntetését.³¹⁸ Ezt fontos kiemelnünk, hiszen a két személy közötti ellentét egyik gyökerére is rávilágíthat.³¹⁹ Ennek okaként legtöbbször Caesar zsarnoki céljairól és a köztársaság megdöntésének szándékáról hallhatunk Catónál, ugyanakkor 63 környékén Caesar pályájából még nem feltétlen lehetett ilyen szándékokra következtetni, az ambiciózus arisztokraták szokványos céljait követte, a *cursus honorum* szabályait betartva.³²⁰ Itt előzetesen utalnunk kell Plutarchos szemléletre is, hiszen életrajzaiban – valószínűleg görög minták alapján – jelentősen leegyszerűsíti a római politikai helyzetet a

³¹⁰ A nép jelentősége más forrásokban is megjelenik: Suet. Caes.14.; App. BC II.6.

³¹¹ Plut. Cat.Min.23.

³¹² Plut. Cat.Min.23.: Az itt említett beszéd szintén elhangozhatott a *senatusban*, Plutarchos szerint ez az egy Cato beszéd maradt fenn Cicero írnokainak köszönhetően. (lásd: Geiger 1971. 224–225.)

³¹³ Plut. Cat.Min.22.; Velleius II.35.

³¹⁴ Plut. Cat.Min.26.; Taylor 1949. 127.

³¹⁵ App. BC.II.6.

³¹⁶ Cicero Cat. IV.9.

³¹⁷ Suet. Caes.14.; lásd: [85.](#) oldal

³¹⁸ Plut. Caes.8–9.

³¹⁹ Cato 63-as beszédének hátterében is ez állhatott, a feltörekvő *poplaris* politikust akarták összeesküvés gyanújába keverni. (Earl 1969. 84.)

³²⁰ Drogula 2019. 5.; Gruen 2009. 35.; Gruen 1995. 75.

nép és a *senatus*, a kevesek és sokak ellentétére, elmosva ezzel a valódi viszonyok komplexitását.³²¹ A római politikusok motivációit illetően is igaz mindez, a római fogalmak és motivációk (*mos maiorum*, *pietas*, *gloria*, *dignitas*) nem igazán kapnak szerepet. Caesar életrajza kiváló példa arra, ahogy Plutarchos a görög politikai gondolkodás kategóriáinak megfelelően ábrázolja egy római karrierjét. Demagóg *tyrannos*-nak tűnhet, aki népszerűségét a mérsékelt *senatus* ellen használva jut el az egyedurandomig. Majd a meggyilkolására is sor kerül, amint a módszereivel és az elismert egyeduralmával szembefordulnak.³²² Ezt mindenképpen érdemes figyelembe vennünk Cato és Caesar viszonyának vizsgálatakor, a Cato által hangoztatott szólamoknál összetettebb lehet a két politikus ellentéte. Drogula is homályosnak nevezi az ellenségeskedés okait, lehetséges, hogy már a kezdetektől fogva ez a *popularis* politika, a nép károsnak vélt befolyása válthatta ki Cato támadását, s csak később egészült ez ki – a Rómában egyébként is jól kiaknázható – zsarnokságra vagy királyságra törés vádjával.³²³ Ezzel nem mellesleg az *optimata* oldal rokonszenvét is elnyerhette. Ugyanakkor a nép nem mindig az *optimatákkal* szemben állt: Cato *praetorrá* választását támogatták volna, ha Pompeius nem lép közbe az ómenekre hivatkozva. Több másik esetben is Cato pártját fogták, például Caesar a tömegektől tartva szabadított ki ellenfelét a bezáratása után. 55-ben, a triumvirek provinciai kinevezésének tárgyalásánál Catót ismét börtönbe vetették volna a szembeszegülése miatt, de a nép támogatta, így végül szabadon engedték.³²⁴ Tehát nem feltétlen olyan egyoldalú a kép, miszerint egyedül az *optimatáknak* kellett tartaniuk a tömeg befolyásától, valószínűleg mindkét oldal tudott mozgósítani a köreikben.³²⁵ Ez a kettősség már a forrásokban is felfedezhető: Cassius Dio Cato nép iránti elhivatottságát emeli ki, míg Plutarchos és Quintilianus szerint inkább a *senatus* körében volt sikeres, a népnél egyáltalán nem örvendett nagy népszerűségnek kimért és szigorú karaktere.³²⁶ Valószínűbb lehet, hogy Cato jó politikusként és szónokként ugyanúgy tudott a néphez és a *senatus*hoz is vonzó módon szólni a mindenkori helyzetnek megfelelően, de a népnek való megfelelés alárendelődött a saját politikai céljainak, a *res publica* védelmének.³²⁷

³²¹ Duff 2002. 302–304.

³²² Duff 2002. 302–304.

³²³ Ugyanakkor nem csak Caesar állt Cato támadásainak középpontjában, ugyanúgy Pompeius egyeduralmát is károsnak találta a városra nézve, ezért is támadta hevesen Metellus törvényjavaslatát, ami lehetővé tette volna Pompeius fegyveres visszatérését a Catilina-összeesküvés ürügyén. (Plut. Cat.Min.26.) Sőt, Pompeius lányának tett házassági ajánlatát is elutasította, így ő később Iuliát vette el feleségül. (lásd Jacobs 2018. 410–413.)

³²⁴ Plut. Cat.Min.43.

³²⁵ Blom 2012.

³²⁶ Blom 2012. 40.; Plut. Phoc.3.

³²⁷ Blom 2012. 49., 55.

További összeütközések

A Caesar által 59-ben javasolt *lex agraria* és a földosztás kérdése újabb összeütközéshez vezetett a két politikus között. A radikális reform látszatát kerülő, az ellenvetéseknek elébe menő javaslat alapján az állam vásárolt volna szétosztandó földeket az önként jelentkező eladóktól. A javaslattal szemben valódi érveket nem lehetett felhozni, így Caesar ellenfelei Cato köré csoportosultak, aki az obstrukció eszközéhez nyúlt, csupán az újdonság ellenzésére hivatkozva.³²⁸ Valójában persze ellenfele tömegbázisának bővülésétől tartott. Végül Caesar a népgyűlés elé vitte az ügyet, ahol megszavazták a javaslatot.³²⁹ Ez a példa is jól magyarázhatja Cato frusztrációját a néppel kapcsolatban, hiszen legtöbbször ellenfele javaslatait támogatták. Mindezt a földtörvényekkel szemben felhozott érvek esetében is láthatjuk: „...*nem a földosztástól kell félni, hanem az ellenszolgáltatástól, amelyet majd kérnek, mikor körülhízelgik és lépre csalják a tömegeket.*”³³⁰ Ugyanakkor a nép megnyerése Catótól sem állt távol, a gabonaosztás példájánál is láthattuk, hogy az optimáták sem riadtak vissza népszerűséget hozó eszközök alkalmazásától.³³¹ Ennek megfelelően az 59-es *consul*választást, valamint Caesar és Bibulus *consul*ságát is heves politikai küzdelmek kísérték. Bibulus látva Caesar támogatottságát – mind a nép, mind Crassus és Pompeius részéről – új taktikát alkalmazott, a *comitia* működését tette volna lehetetlenné, minden nap a kedvezőtlen ómenekre hivatkozva.³³² A *lex agraria* körüli vita gyakorlatilag erőszakba torkollt és Cato vereségével végződött, hiszen Bibulus kénytelen volt visszavonulni, a senatorok pedig (köztük Cato is) Bibulus tiltakozásának ellenére esküt tettek a törvényjavaslat érvényességének elfogadására. Sőt később az optimáták számára tett engedmény is kikerült a törvényből, a campaniai *ager publicus* szétosztására is sor került.³³³ Bibulus később megkísérelte eltörölni Caesar *consuli* intézkedéseit, a rossz ómenek miatt törvénytelennek nyilvánítva azokat. Ennek sikertelensége mellett Cato ideiglenesen távozásra kényszerült, Clodius egy különleges megbízatást ajánlott számára Cipruson. Ennek elfogadásával közvetetten Caesar *consuli* intézkedéseit is elismerte, hiszen Clodius néptribunusi minőségben végzett intézkedései is Caesar *consuli* tevékenységének érvényességétől függtek.³³⁴ Ennek megítélése vitatott, Velleius például száműzetésnek nevezi

³²⁸ Wiseman 2008. 369.

³²⁹ Gruen 2009. 32–33.

³³⁰ Plut. Cat.Min.31.

³³¹ Geiger 1971. 263.; Plut. Cat.Min.26.

³³² Wiseman 2008. 371.; Az eset részletesebb elemzéséhez lásd: [92.](#) oldal

³³³ Wiseman 2008. 371–374.

³³⁴ Wiseman 2008. 384.

egy megtisztelő megbízás ürügyén.³³⁵ Nem feltétlen kell így értelmezni Cato távollétét a római politikától, de az sem lehet véletlen, hogy mindehhez Caesar gratulált Clodiusnak.³³⁶

A kedvező politikai helyzetet a galliai megbízatás kérdésében is kihasználta Caesar. Korábban a *lex Vatinia* által biztosított területeken (*Gallia Cisalpina, Illyricum*) túl Pompeius javaslatára *Gallia Transalpina* irányítását is megkapta. Mindez Cato heves ellenállásába ütközött, de megakadályozni nem tudta.³³⁷ Caesar befolyása tovább növekedett a gall háború elindulásával (58), hiszen kezdeti legióinak számát saját költségére megduplázza, így 57-re már nyolccal rendelkezett. A *senatus* mindezt hivatalosan nem támogatta, de a befektetés megtérült. Caesar sikeres hadjáratokat vezetett, így kivételes hosszúságú, 15 napos *supplicatio*val jutalmazták meg.³³⁸ 56 májusában pedig a *senatus* is jóváhagyta az újonnan toborzott legiók költségeinek kifizetését.³³⁹ Az optimaták Bibulus vezetésével újabb kísérletet tettek Caesar galliai tevékenységének félbeszakítására 56 nyarán, az újonnan választott *consulok* vezetésére bízták volna a provinciákat, de Cicero beszéde (*De provinciis consularibus*) hatásosnak bizonyult a javaslattal szemben.³⁴⁰ Caesarnak tehát folyamatosan követnie kellett a római politikát, hiszen már a provinciák feletti irányítás megszerzése, majd további biztosítása is a politikai helyzeten és támogatáson múlt. A triumvirek éppen ezért már 56-ban megegyeztek Lucában arról, hogy L. Domitius Ahenobarbusszal (Cato sógora) szemben Crassus és Pompeius *consulságát* támogatják, 5 éves provinciai *magistraturát* biztosítanak maguknak, valamint Caesar galliai megbízatásának 5 éves meghosszabbítását is elhatározták.³⁴¹ Ezeket a célokat mind sikerült elérniük 55-ben, igaz kétes eszközökkel.³⁴² A hosszú megbízatásokat a Ciprusról visszatérő Cato hevesen, de eredmény nélkül ellenezte, sőt állítólag bilincsbe is verték emiatt.³⁴³ A *praetorrá* választását pedig Pompeius akadályozta meg: rossz ómenként egy viharra hivatkozott, így oszlatta fel a szavazást megkezdő népgyűlést, ezzel P. Vatiniust segítve a hivatalba.³⁴⁴ A rossz ómeneket később Cato is megpróbálta alkalmazni Pompeius és Crassus

³³⁵ Velleius II.45.; Cassius Dio szerint is Cato akarata ellenére távolította el őt Clodius Rómából. (Dio XXXVIII.30.)

³³⁶ Ramsey 2009. 38.

³³⁷ Drogula 2019. 137–138.; Wiseman 2008. 374.

³³⁸ BG II.35.4., Dio XXXIX.5.1., Plut. Caes. 21.

³³⁹ Ramsey 2009. 39.; Wiseman 2008. 394.

³⁴⁰ Wiseman 2008. 394–395.

³⁴¹ Ramsey 2009. 41–43.

³⁴² A választást elhalasztották, az 55-ös év *interregnummal* indult, hogy Caesar katonái is részt vehessenek a szavazáson. (Wiseman 2008. 397.)

³⁴³ Livius CV.; Cato követelése egy szélesebb kérdéskörbe illeszkedett, más római hadjáratok is a viták középpontjában álltak 55-ben, a galliai események mellett mind az egyiptomi, mind a parthiai beavatkozást ellenezte Cato. (Morrell 2015. 82–83. 71. jegyzet)

³⁴⁴ Ramsey 2009. 43–44., Plut. Cat.Min. 42.; A római vallás szabályait, gyakorlatait gyakorta segítségül hívták politikai célok elérésének érdekében. Erre jó példa Cicero és Clodius ellentéte is, ahol nyilvánvalóan a politikai célok vezérelték Clodiust, amikor Catilina jogtalan kivégzésével vádolta meg ellenfelét, majd száműzetése után

provinciai kinevezésének akadályozására. Azt kiáltozta, hogy mennydörgést hallott, de eltávolították a *forum*ról.³⁴⁵ Az 55-ös év tehát Cato pozícióinak meggyengülését hozta minden téren: *praetorrá* választását megakadályozták Domitius Ahenobarbus *consulságával* együtt, a triumvirek megbízatásait pedig nem tudták elgáncsolni (*lex Trebonia*). Mindezek után érkezhett hír Caesar germánok elleni győzelméről, 55 vége felé, ennek kapcsán javasolhatta Cato Caesar kiszolgáltatását és az engesztelő áldozatok megtartását. A galliai események tehát szoros kölcsönhatásban álltak az ötvenes évek római politikájával, Cato támadásait és a gall háborúra tett utalásait is ennek fényében kell vizsgálnunk. Caesarnak így létérdeke volt a folyamatos kapcsolattartás Rómával, a politika alakulását Galliából is figyelte és befolyásolta, hiszen nemcsak a gallok ellen kellett harcolnia, hanem a Rómában tartózkodó ellenfelei ellen is.

A Cato-kép változatai

A további kérdések részletes vizsgálata előtt – már csak forráskritikai szempontból is – érdemes a Cato alakja körül kialakult, folyamatosan megjelenő tulajdonságokat és jellemvonásokat megvizsgálni, amelyek konzervatív szimbólumként személyéhez tapadtak, és így a későbbi történetírókat is befolyásolhatták a Catoról szóló részek megírásában. Sallustius például Caesar mellett Catót nevezte meg a köztársaság legkiemelkedőbb alakjaként,³⁴⁶ de más források is erősítették ezt a pozitív megítélést, a Catót lejáratni kívánó művek (pl. *Anticato*) mellett inkább Cicero, Brutus, Fadius Gallus, Valerius Maximus és Munatius Rufus pozitív és dicsőítő jellegű művei befolyásolták a róla élő képet.³⁴⁷ Thræsea Paetus Cato-életrajza is ezt a felfogást erősítette, ami Plutarchos fontos forrása lehetett,³⁴⁸ továbbá Seneca és Lucanus is középpontba helyezte személyét.³⁴⁹ Ezután felmerülhet a kérdés, hogy az 55-ös konfliktus leírásánál Plutarchos és Appianos mennyiben próbált meg a forrásokban megjelenő korábbi Cato-képhez igazodni, és mindez hogyan befolyásolhatja az adott szöveghelyek forrásértékét? Különösen

*dedicatio*val egy istennőnek szentelte Cicero korábbi házát, hogy még véletlenül se térhessen vissza oda. (Beard 1998. 114., Köves-Zulauf 1995. *Dedicatio* c. fejezet)

³⁴⁵ Plut. Cat.Min. 43.

³⁴⁶ Sall. Cat.53.: „*Sed memoria mea ingenti virtute divorsis moribus fuere viri duo, M. Cato et C. Caesar...*” („De az én koromban volt két rendkívüli tehetségű, különböző jellemű férfi, M. Cato és C. Caesar...” – Kurcz Ágnes fordítása. A további Sallustius-idézetek esetében is az ő munkáját használtam.) A sallustiusi összehasonlításról: Syme 2002. 116–117.; Az ilyen kiemelt személyeknél azonban érdemes azt is figyelembe venni, hogy az ókori történelemszemlélet többnyire tipikus jellemek és ellentétek ábrázolását drámaibbnak, szemléletesebbnek tartotta. (Maróti 1966. 7–8.) Lásd Tacitus véleményét is: „*Hírnevés férfiak tetteit és jellemét az utódokra hagyományozni ósrégi szokás.*” (Tacitus Agricola 1. – Borzsák István fordítása)

³⁴⁷ A kérdéshez lásd: Geiger 1971. 1–17.

³⁴⁸ Plut. Cat.Min.25., 37.

³⁴⁹ A kérdéshez lásd: Geiger 1971. 1–17.; Ferenczi 2011. 29.

fontos kérdés ez Plutarchos esetében, aki bevallottan nem történelmi művet írt, hanem a jellemek tanulságos bemutatása és ábrázolása volt a célja,³⁵⁰ így munkáját különösen befolyásolhatták a császárkorra már Cato köré kialakult képzetek.

A hagyományos kép elemei

Ebben a fejezetben a Catóról kialakult idealizált, legendaszerű, hagyományos kép különböző elemeire világítanék rá, mind az ókori források, mind a modern történetírás szintjén. A visszatérő tulajdonságok, alapelvek, viselkedésminták elemzésével talán reálisabban értékelhetjük majd alakját, akár a két politikus konfliktusának bemutatását befolyásoló elemeket is feltárhatjuk az idealizált Cato-kép korrigálásával.

Az ókori szerzők közül Plutarchost emelném ki: bár műve jóval az 55-ös események után keletkezett, mégis érdemes a *Párhuzamos életrajzok* Cato alakját megvizsgálni, hiszen talán itt találhatjuk a legrészletesebb jellemzést róla, valamint az időbeli távolság ellenére a korábbi hagyomány folytatójának tekinthető.³⁵¹ Az idealizált kép nyomai egyértelműen megfigyelhetők, sokszor a történetek kiválasztásánál, a motivációk hangsúlyozásánál is előtérbe kerülnek a Catóra jellemző szimbolikus, filozófiai, erkölcsi elemek.³⁵² A legtöbb esetben fontos szerepet kap az igazodás a sztoicizmus filozófiájához, ezekhez az elvekhez Cato szilárdan ragaszkodott a források alapján.³⁵³ Mindezt konkrét esetek elemzése során is érdemes figyelembe venni, hiszen több példa is található arra Plutarchos művében, hogy bizonyos eseményeknél utólagosan sztoikus érvekkel igazolja Cato tetteit, mikor a valóságban bizonyíthatóan más volt a motivációja.³⁵⁴ Erre példa lehet Hortensius ajánlata, aki Cato férjes lányát, Porciát vette volna feleségül politikai okokból. Cato ezt elutasította, viszont saját feleségét „átadta” a politikai szövetség erősítésének reményében.³⁵⁵ Plutarchos ezt a történetet is megpróbálja valahogy a már meglévő Cato-képbe beleszorítani, nem túl sikeresen. Azt a szokását is ide sorolhatjuk, miszerint „*Gyakran saru és tunica nélkül ment el hazulról...*”³⁵⁶ Plutarchos később konkrét példát is említ: Cato szokása szerint egyszer „*saru és khitón nélkül*”

³⁵⁰ Plut. Alex.1.: „*Én ugyanis nem történelmi művet írok, hanem életrajzokat, s az erény vagy a bűn nem a legkiválóbb tettekben nyilvánul meg, hanem egy-egy jelentéktelen dolog, mondás vagy tréfás megjegyzés gyakran jobban megvilágítja valaki jellemét, mint a legnagyobb csaták, hadseregek vagy ostromok.*” Ez különösen érvényesül a Cato-életrajzban, lásd Duff 2002. 135–136.

³⁵¹ Ferenczi 2011. 28.

³⁵² Drogula 2019. 7.

³⁵³ Morrell 2017. 9.

³⁵⁴ Morrell 2017. 101–102., 20. jegyzet; Morrellnél itt konkrét példákat találhatunk erre az utólagos konstrukcióra.

³⁵⁵ Plut. Cat.Min.25.; Morrell 2017. 101–102.

³⁵⁶ Plut. Cat.Min.6.

ment a *forumra* sétálgatni barátaival, máskor pedig a bíróságon ítélezett így.³⁵⁷ Továbbá kiemeli, hogy nem a különködés miatt viselkedett így Cato. Ennek hangsúlyozása is jelzi, hogy már az ókorban is felmerülhettek ellentétes vélemények.³⁵⁸ Valószínűleg itt is a régi római szokások radikális képviseléről, a tunika nélküli szobrok utánzásáról volt szó, nem a sztoikus elvek követéséről, ahogy azt Plutarchos sugallja.³⁵⁹ Ezért is kell vigyázni az értelmezésnél, Catónak nem feltétlen következett minden cselekedete sztoikus filozófiai elveiből, azt el kell választani (vagy legalábbis külön meg kell említeni) a politikai céloktól, például az 55-ös támadás esetében is. Természetesen a politikai célok nem zárják ki a meggyőződés szerinti cselekvés lehetőségét, de a forrásokban valószínűleg annak a szándékosan kialakított képnek a lenyomatát láthatjuk, amely inkább a magasztos (akár sztoikus) elveket helyezte előtérbe a politikai motivációkkal szemben. Így a sztoicizmus gyakorlati megvalósítójaként ábrázolták,³⁶⁰ utcai öngyilkossága pedig kétségkívül hozzájárult a legendás és szimbólumszerű alak kialakulásához.

Az életrajzon más elemek is végigvonulnak, ilyen például az államérdek követésének fontossága, akár alárendelve a saját politikai céloknak és érdekeknek. Ez többször is felmerül, például a Pompeiussal való tárgyalás során: „...mert ő [Cato] mindenkor az állam érdekét tartotta szem előtt.”³⁶¹ A zsarnoksággal való szembenállását is gyakran hangsúlyozzák a források, már a gyerekkorával kapcsolatban is, amikor Sulla megölését fontolgatta, hogy megszabadítsa a hazát a szolgaságtól.³⁶² Plutarchos gyerekkora óta rendíthetetlen jelleműnek és hajlíthatatlan gondolkodásúnak mutatja be Catót, aki az életveszély hatására sem változtatja meg véleményét.³⁶³ A filozófiai érdeklődés és puritánság, jó szónoki képesség, szigorúság (*severitas*), keménység, bátorság, megvesztegethetetlenség, önmérséklet, bölcsesség, mogorvaság jellemzi Plutarchosnál, a kor romlott erkölcsének kritikusa.³⁶⁴ Például *quaestor*ként a *proscriptio*k egykori végrehajtóitól visszakövetelte a gyilkolásért kapott pénzt, valamint kivégeztette őket.³⁶⁵

³⁵⁷ Plut. Cat.Min.44.; Ugyanez a párhuzamos Phókión életrajzban is megjelenik. (Plut. Phoc.4.)

³⁵⁸ Plut. Cat.Min.6., 44., 50.

³⁵⁹ Drogula 2019. 29–30.; Morrell 2017.101.

³⁶⁰ Morrell 2017. 100.

³⁶¹ Plut. Cat.Min.48.

³⁶² Plut. Cat.Min.3.

³⁶³ Plut. Cat.Min.2.

³⁶⁴ A hagyományos kép tulajdonságaihoz Cicero és Cato levelezése különösen fontos forrás, hiszen Cicero a saját *supplicatio*jához akarta Cato támogatását elnyerni, így neki tetsző módon szerkesztette levelét, a hagyományos kép számos elemét felvonultatta a cél elérése érdekében. Cato ciprusi megbízatásával kapcsolatban a provincia irányításával kapcsolatos erényeket sorolja Cicero (*diligentia, virtus, dignitas, fides, continentia*). Lásd: Morrell 2017. 107., 122–125.

³⁶⁵ Plut. Cat.Min.17.

Rigorózus viselkedése a törvényesség képviselőjén keresztül is megjelenik, ugyanakkor a rokoni kapcsolat,³⁶⁶ a politikai cél, Caesar legyőzésének vágya, vagy a Rómában tomboló anarchia az elveit is jól láthatóan felülírhatta. 60-ban például a *consul* választás során a megvesztegetés eszközét is felhasználta Bibulus érdekében.³⁶⁷ Pompeius 52-es egyedüli *consuls*ága sem feltétlen volt összhangban a törvényesség betartásának korábban hangoztatott elvével, hiszen az adott évben nem pályázhatott volna a *consuls*ágra (főleg egyedül), illetve éppen *proconsuli* hatalommal rendelkezett.³⁶⁸ Az anarchikus állapotok között érthető módon egy *dictator* megválasztása merült fel, valószínűleg Cato javaslatára döntöttek csupán a *consuli* kinevezés mellett: „*De miután Cato jobb belátásra bírta őket (a senatorokat), társ nélküli consullá választották (Pompeiust)...*”³⁶⁹ Pompeius *sine collega* gyakorlatilag *dictatori* funkciót töltött be, egyedüliként választották meg egy rendkívüli helyzet megoldására, ugyancsak a zsarnokság ellen küzdő Cato imázsába talán könnyebben beleillett egy *consul* támogatása, aki később akár felelősségre is vonható. Az említett példák jelezhetik, hogy nem teljesen fedi a valóságot a Cato-kép azon eleme sem, miszerint képtelen volt kivételt tenni vagy eltérni a rendíthetetlenül képviselt elveitől, ezt a szempontot a Catilina-összeesküvés elemzésének kapcsán is láthatjuk majd részletesebben.³⁷⁰

A történetírás részéről talán Theodor Mommsen értelmezése állhat a legközelebb a Catról kialakult hagyományos képhez, így a továbbiakban ezt ismertetném röviden. A *Römische Geschichte* című művében számos politikusról ad részletes jellemzést, Cato alakját a korszak fényűzésével szembeállítva mutatja be, aki egyedül jelentett kivételt a korszak fiatal arisztokratái között. Számos tulajdonságát feljegyzi: becsületes, elszánt, kitartó, komoly, ragaszkodással volt eltelve, de lassú eszű, szenvedélytelen, eltelt a sztoa ünnepélyes mondásaival.³⁷¹ Tehát egy olyan embert láthatunk, akit tulajdonsági az ideális politikai közé predesztináltak, de elvont ürességei, sztoikus elvei miatt erénytükröként „bolyongott” Rómban.³⁷² Cato Maiorhoz hasonlóan szidta az adott kort, politizálása így teljesen elszakadt a realitásoktól, az kimerült az arisztokrácia erkölcsi-politikai elveinek rendíthetetlen képviselőjében: „*Képtelen volt valamely politikai célt csak felfogni s a politikai viszonyokat*

³⁶⁶ Plut. Cat.Min.21.

³⁶⁷ Suet. Caes. 19.1., Drogula 2019. 166., Fantham 2003. 101–102.

³⁶⁸ Taylor 1949. 149.

³⁶⁹ App. BC.II.23.

³⁷⁰ Cato álláspontja a Catilina-összeesküvés során is a törvényességgel szemben állt, a rendkívüli helyzetnek megfelelően, lásd: [510.](#) jegyzet

³⁷¹ Mommsen 1877. 201.

³⁷² Mommsen 1877. 201.

*csak áttekinteni is; egész mestersége abból állt, hogy ellene fordult mindenkinek.*³⁷³ Elvont bölcsként ábrázolta őt Mommsen, akit mindig egy könyvvel a kezében lehetett látni, de gyakorlatiassága ősével szemben hiányzott: „...sem a harci sem bármely más mesterséghez nem értett, e fellengős alvajárója az elvont morálphilosophia birodalmának...”³⁷⁴ Így az arisztokrácia Don Quijotéjaként, „merek és félbolond” képviselőjeként láthatjuk.³⁷⁵ Mindemellett a Cato-kép számos külsőségéről is hallunk, melynek példáit már Plutarchosnál is láthattuk: nem járt lóháton, csupán gyalog; nem szedett kamatot, a katonai kitüntetések visszatartotta, nem viselt tunikát. Ezt a képet számos ponton korrigálhatjuk, a dolgozatban erről több helyen is szó lesz a továbbiakban.

Valószínű, hogy már Cato által szándékosan táplált és kialakított képről lehet szó, ami a rómaiaknál jellemző konzervativizmusra, az *exemplumokra*, a helyes értékeket valló ősökre, valamint a *mos maiorum* viszonylag széles körű tiszteletére épült.³⁷⁶ Az adott korszakban és politikai helyzetben Catónál valószínűleg hiányoztak azok az esélyek és erőforrások, melyek a vezető szerep betöltéséhez szükségesek lehettek.³⁷⁷ Valerius Maximus például meglepettségét fejezte ki, hogy Cato ekkora vagyonnal fontos politikai szereplővé vált.³⁷⁸ Mommsen véleménye is hasonló, még ha nem is érthetünk egyet minden állításával: „...csakhamar ő lett az optimáták pártjának elismert fejevé, dacára annak, hogy sem kora, sem rangja, sem esze nem adtak neki jogot a vezérségre.”³⁷⁹ Cato 16 éves korában 2.880.000 sestertiust örökölt az apjától, ami bőven a lovagrend számára előírt 400.000 sestertiusos határ felett volt, de a kortársakhoz viszonyítva ez nem volt különösebben kiemelkedő vagyon. Caesar például 25 millió sestertius körüli adósságot halmozhatott fel csupán a *consuli* választási kampánya során.³⁸⁰ Plutarchos is utal Cato vagyoni helyzetére, egy anekdota kapcsán megjegyzi, hogy Catónak nincsen elég magánvagyonra megajándékozni barátait.³⁸¹ A befolyása azonban aránytalanul nagy volt a viselt tisztségeihez képest, ebben a sajátos taktikájának és imázsépítésének is szerepe lehetett. 64-ben *quaestor*, 62-ben pedig néptribunus lett (a választhatóság első évében – *suo anno*), de a *consul*ságot már nem sikerült elérnie.³⁸² Plutarchos

³⁷³ Mommsen 1877. 201.

³⁷⁴ Mommsen 1877. 201–202.

³⁷⁵ Mommsen 1877. 201–202., 246.

³⁷⁶ Drogula 2019. 2–3.

³⁷⁷ Drogula 2019. 3., 27.; Blom 2012. 41.

³⁷⁸ Val.Max.II.10.8.

³⁷⁹ Mommsen 1877. 202.

³⁸⁰ App. BC II.8.; Drogula 2019. 27.: Több példát is hoz kortárs politikusokra, akik Cato örökségének többszöröséért vásároltak házat maguknak.

³⁸¹ Plut. Cat.Min.15.

³⁸² Drogula 2019. 57–58.

így szólt erről az aránytalanságról: „...mindenki azt mondta, Cato mint quaestor consuli méltóságot élvezett.”³⁸³ Az 55-ös praetorválasztás kapcsán szintén utalt erre: „Tudták (Pompeius és Crassus), hogy Cato a praetori tisztség birtokában egyenlő ellenfél lesz a consuli tisztség viselőivel...”³⁸⁴ Befolyása leginkább a néptribunusi tisztség kapcsán feltűnő, hiszen a hozzá hasonló tisztségviselők általában fel sem szólaltak a szenatori rangsor végéről, nem véletlen hivatkozott rájuk Cicero *pedariiként*, arra utalva, hogy egyetlen szerepük a szavazás során a támogatott csoporthoz odasétálni.³⁸⁵ Cato ezzel szemben már ekkor a politika középpontjában állt, Pompeius például őt kereste fel először házassági ajánlattal. Ezzel csupán azt szeretném hangsúlyozni, hogy Cato választási győzelmeiben más római politikusokhoz képest jóval nagyobb szerepet kaphatott a politikai *persona* a pénzbeli erőforrásokhoz képest, az esetleg kompenzálhatta a korabeli elitben nem kirívó vagyoni helyzetét. Sőt, ezt az elemet akár szándékosan hangsúlyozhatta is Cato Maiorhoz hasonlóan.³⁸⁶ Így a pénzbeli eszközök mellett szokatlan, olykor radikális módokon próbálta befolyását növelni, az általa ősinek vélt szokások egyedüli képviselőjével és a *mos mairom* igazi, radikális megtestesítésével. Goldsworthy találóan „*particular brand of rigid virtue*”-ként jellemezte a Cato imázst,³⁸⁷ ami a kiemelkedés egy eszköze lehetett, akár kompenzálhatta a vagyoni helyzetét is. A hagyományok képviselete mögött pedig a Caesarral szembeni személyes ellentétét is kifejezésre juttathatta.

Ennek a taktikának a sikerét jelezheti az is, hogy a források hagyományos képe alapján olykor a modern történetírók is átvették ezt az értelmezést: egy konzervatív, obstrukciót folytató személyként ábrázolták Catót, aki a fellegekben járva utópisztikus ideálokat kergetett, akinek a politikája a makacs és múltba tekintő ellenzékiességben merült ki.³⁸⁸ Ennek megfelelően általában a kutatásban sem kap figyelmet az 55-ös epizód (néhány kivételtől eltekintve),³⁸⁹ legtöbbször röviden Cato egyik sikertelen, eleve kudarcra ítélt politikai akciójaként jellemzik az esetet.³⁹⁰

³⁸³ Plut. Cat.Min.17.

³⁸⁴ Plut. Cat.Min.42.

³⁸⁵ Taylor 1949. 129.

³⁸⁶ Levene 2000. 182.; Plut. Cat.Maior 10.: „...jobban szeretek az erényért kelni versenyre a legerényesebbekkel, mint a vagyonért a leggazdagabbakkal és kapzsiságban a legkapzsisabbakkal.”

³⁸⁷ Goldsworthy 2006. 118.

³⁸⁸ Erre jó példa Mommsen részletes Cato-portréja, lásd: [99.](#) oldal

³⁸⁹ Morrell 2015. 73.

³⁹⁰ Lee a támadás alapját jelentő 55-ös hadjáratot vizsgálja cikkében, de Cato követelését nem elemzi: „...the reaction of Cato is too well-known to need recounting.” (Lee 1969. 100.) Michel így nyilatkozik a kérdésről: „Mais la proposition faite par caton au sénat ne resta qu'un vœu pieux.” (Michel 1980. 678.) Goldsworthy szerint elképzelhetetlen lett volna a kiszolgáltatás megvalósítása a consulok személyének és Caesar győzelmeinek fényében. (Goldsworthy 2006. 276., 361.) Canfora is szélsőségesnek találja a javaslatot: „Cato [...] went so far...” (Canfora 2007. 104.) Balsdon egyenesen „idiotic speech”-nek nevezi, erről lásd még: [99.](#) oldal. Olykor a kortársaknál is megtalálható hasonló vélemény Catóval kapcsolatban, például Cicerónál, aki Cato képtelen

Ezt az egyoldalú képet azonban árnyalhatjuk,³⁹¹ Morrell például a rugalmas reformer alakját mutatja be, aki Pompeiusszal is együttműködött céljai elérése érdekében.³⁹² Drogula célja is hasonló, a két évezreden át idealizált Cato legendával szemben az igazi, türelmetlen, hajlíthatatlan, és gyakran ésszerűtlen személy bemutatása, aki a köztársaság bukásához is hozzájárult.³⁹³ Ezek a felfogások pedig eltérnek a szokványos, konzervatív képtől, hiszen Cato hatékony politikai eszközként, tudatosan használta fel az elképzelt múltból (sokszor már nem is létező) kiemelt régi szokásokat, hogy magát a legkonzervatívabb, leghitelesebb *senator*ként tüntesse fel, ezzel is erősítve politikai pozícióját.³⁹⁴ Ennek elemei sokszor már a kortársak számára is mesterkéltnek és álszentnek tűnhettek, a következő fejezetben ezeket a kritikus véleményeket próbálom meg rekonstruálni.

A kritikus, Cato-ellenes álláspont nyomai a forrásokban

Cato viselkedését természetesen már az ókorban is kritizálták, ennek nyomait olykor a forrásokban is megtaláljuk, ugyanakkor különböző okokból az idealizált Cato-kép vált meghatározóvá. Később láthatjuk, hogy már Cato politikájában hangsúlyos szerepet kapott saját jövőbeli megítélésének formálása,³⁹⁵ de a halála után keletkezett művek esetében is feltételezhetünk elfogultságot vagy részrehajlást Cato irányában.³⁹⁶ Éppen ezért érdemes lehet a Cato-körrel ellentétes véleményeket megfogalmazó hagyományra is utalnunk, – annak ellenére, hogy főként töredékes információkat találhatunk – hiszen a caesari oldal törekvései ugyanúgy érdekes szempontokkal gazdagíthatják az elemzést. A történeti emlékezet befolyásolásának igénye ugyanis nem csak Catónál jelent meg, Cicero például levelében Luceius történetírót kérte meg tetteinek megörökítésére,³⁹⁷ illetve saját *consulságáról* is írt egy három könyves epikus művet (*De consulatu suo*).³⁹⁸ Pompeius ezt a feladatot történetírókra hagyta, a mytilénéi Theophanés örökölte meg a cselekedeteit, de az *optimata* oldal Catót megelőző vezéralakjának, Q. Catulusnak is léteztek emlékiratai.³⁹⁹ Caesar a gall hadjárat

sztoikus elvein gúnyolódott: „dicit enim tamquam in Platonis πολιτεία, non tamquam in Romuli faece sententiam.” (Cicero Att.II.1.8. – Ezt Plutarchos is idézi: Phoc.3.) Másik példa: Cicero Pro Mur. 61-66. és Plut. Cat.Min.21.5.

³⁹¹ Gruen 1995. 57.

³⁹² Morrell 2017.

³⁹³ Drogula 2019. 6.

³⁹⁴ Drogula 2019. 3.

³⁹⁵ Lásd: Cicero Att.XII.21.; [Cato az optimata oldal élén](#) c. fejezet

³⁹⁶ Lásd Cicero levelét Brutus művével kapcsolatban: Cicero Att.XII.21.

³⁹⁷ Cicero Ad fam. V.12.

³⁹⁸ Adamik 2009. 200.; Cicero az emlékezet jelentőségét a Catilina elleni harmadik beszédben is említi: „Semmi, ami néma, semmi, ami hallgat, és semmi olyasmi, amit az arra kevésbé méltók is elérhetnek, nem okozhat örömet számomra. Emlékezetek, polgárok, fogja tetteinket táplálni, beszélgetéseitek mind nagyobbá tenni, írásműveitek öregbíteni és erősíteni...” (Cicero Cat.III.26.)

³⁹⁹ Nousek 2018. 172.; Eden 1962. 117.; Riggsby 2006. 136.

illetve a polgárháború eseményeit örökítette meg, többek között reagálva ellenfele vádjaira is.⁴⁰⁰ Az emlékezet befolyásolásának igénye pedig a magántermészetű levelek esetében is érvényesülhetett, hiszen Cicero mellett Caesar is tervbe vette levelezésének kiadását.⁴⁰¹

Cato alakjával sem volt ez másként, halála után érthető módon élénk értelmezési küzdelem támadt alakjával kapcsolatban; sajnos ennek csupán nyomait láthatjuk, néhány mű ismerete alapján. Ennek hevesességét a művek száma is jelezheti, Cato halálának évtizedében több szerző is megnyilvánult alakjával, megítélésével kapcsolatban.⁴⁰² A Catót dicsőítő művek között elsőként Cicero elveszett *Catóját* említhetjük, ami Caesar válaszáat, az *Anticato* megírását is kiválthatta.⁴⁰³ Először Aulus Hirtius bízta meg egy válasz megírásával, majd ezt követte Caesar *Anticato* c. műve, de ezek sajnos nem maradtak fenn.⁴⁰⁴ Erre pedig Brutus reagált, szintén *Cato* c. írásával,⁴⁰⁵ de rajtuk kívül Fabius Gallus és Munatius Rufus is hasonló tartalmú értekezéseket jelentetthetett meg.⁴⁰⁶ Brutus művéhez pedig Augustus *Responsa Bruto de Catone (Cáfolat Brutus ellen Catóról)* c. művét is hozzákapcsolhatjuk, talán már egy későbbi időszakból.⁴⁰⁷ Cato megítélésén túl itt már a leendő államformával kapcsolatos viták is megjelenhettek, hiszen alakja és magatartása személyesítette meg a köztársasági államforma ideális állapotát és csúcspontját.⁴⁰⁸ Seneca, Lucanus vagy Plutarchos későbbi művein keresztül főként ennek az idealizált Cato-képnek folytatását láthatjuk. Ugyanakkor a fennmaradt töredékekben találhatunk ellenvéleményekre tett utalásokat (akár Catóval szemben elfogult művekben is), ezek alapján az ellenséges hangokat is megkísérelhetjük rekonstruálni.⁴⁰⁹

Az *Anticato*val kapcsolatban Tacitus őrzött meg egy császárkori véleményt: „*Marcus Cicero könyvére, amelyben Catót egekig magasztalta, mi mást felelt Caesar, a dictator, mint hogy választ írt rá, mintha bírák előtt szólana?*”⁴¹⁰ Caesar műve tehát egyfajta cáfolat lehetett Cicero

⁴⁰⁰ Taylor 1949. 142., 157–158.

⁴⁰¹ Nótári 2021a. 12.

⁴⁰² A Cato halála utáni helyzethez Appianus közlése is érdekes adalék lehet, aki szerint Cato képét is felvonultatták Caesar *triumphusán*, ami öngyilkosságát ábrázolta. Ez valószínűleg vegyes érzelmeket válthatott ki, ennek láttán „*fel-felsóhajtott*” a nép. (App. BC.II.101.)

⁴⁰³ App. BC.II.99.; Corbeill 2018. 343.

⁴⁰⁴ Ferenczi 2015. 20.

⁴⁰⁵ Ferenczi 2015. 20.

⁴⁰⁶ Sajátja mellett Brutus *Cato* c. művét is említi 45-ben: Cicero Att.XII.21; XIII.46.; Fabius Gallus művéről, ami szintén a Cato címet viselhette: Cicero Fam.VII.25., Corbeill 2018. 350.; Munatius művéről: Plut. Cat.Min.36–37.

⁴⁰⁷ Suet. Aug.85.; Ferenczi 2015. 20.

⁴⁰⁸ Corbeill 2018. 344.

⁴⁰⁹ Erre lehet példa Plutarchos leírása Cato ciprusi hazatéréséről. Megbízatása után nagy pénzüsszeggel tért vissza Rómába, ünneplésére a nép mellett a legtöbb tisztségviselő is megjelent, de Cato üdvözlés és megállás nélkül továbbhaladt a folyóparton ünneplő tömeg előtt. Plutarchos itt nem hivatkozik konkrét műre, de megemlíti, hogy „*Némelyek azonban gőgös és fennhéjázó eljárásnak minősítették, hogy bár a consulok és praetorok is mind megjelentek, nem szállt ki a partra, és a hajókat sem állította meg...*” (Plut. Cat.Min.39.; Velleius is említi az esetet: Velleius II.45.)

⁴¹⁰ Tacitus Annales IV.34.

magasztaló művére reagálva.⁴¹¹ Cicero szónoki tankönyvében, a *Topicában* tett utalása alapján még pontosabb képet kaphatunk az *Anticatóról*:

„A dicsőítő beszédek esetében ugyanez történik: ugyanis vagy cáfolják a megtörténtét annak, ami a dicséret tárgya, vagy nem azzal a névvel illetik, amivel a dicsőítés előadója tette, vagy egyáltalán nem is méltó a dicséretre a szóban forgó dolog, mivel nem helyesen vagy nem joggal történt. Caesar is élt mindezen érvfajtákkal az én Catóm ellen, még hozzá felettébb arcátlan módon (nimis impudenter).”⁴¹²

Ebből látható, hogy a középpontban Cato erényei és bűnei lehettek, Caesar minden eszközt bevetett Cicero művének (és Catónak) lejáratása érdekében. Az *Anticato* ismert részletei egybevágnak az invektívairodalom hagyományos lejárató elemeivel, a műfajnak a szónoklati kézikönyvekből ismert kategóriái alapján (Corbeill felsorolja a 17 leggyakoribbat) Caesar művéről is lehet egyfajta elképzelésünk.⁴¹³ Az *Anticato* tartalmára a legtöbb utalás Plutarchosnál található,⁴¹⁴ ezekből a Catót szidalmazó részletekből természetesen egy radikálisan más kép rajzolódik ki. Caesar tudatosan a Cato körül kialakult idealizált képet kísérelte meg lebontani, ez az ismert töredékek alapján is látható. Feleségének, Marciának a példájával például Cato gátlástalan kapzsiságát bizonygathatta. Cato ugyanis egy megegyezést követően átadta fiatal és terhes feleségét Hortensiusnak, egyrészt a politikai szövetség megerősítésének céljából, Caesar szerint pedig a kapzsiságtól vezérelve, hiszen Hortensius halála után Cato visszafogadta Marciát, már gazdag özvegyként. *„E miatt az eset miatt szórta rá Caesar a legtöbb rágalmat, és vádolta pénzhajhászással és a házasságon való nyereszkedéssel.”⁴¹⁵* A kapzsiság legjobban szeretett testvérének temetése kapcsán is felmerült, ekkor állítólag átszítálta hamvait megolvadt arany után kutatva.⁴¹⁶ Plutarchos mindkét vádat határozottan elutasította. A családtagokkal kapcsolatos vádak közé tartozott mostohatestvérével folytatott viszonya, de az iszákosság, a barátokkal szemben tanúsított bizalmatlan viselkedés is a vádak között lehetett.⁴¹⁷ Ezekkel a példákkal az erkölcsök követését színlelő, képmutató és álszent Cato alakját alakíthatta ki Caesar, ugyanakkor a mártír megtámadásával akaratlanul is

⁴¹¹ Corbeill 2018. 346.

⁴¹² Cicero Topica 94.

⁴¹³ Corbeill 2018. 347.

⁴¹⁴ Tschiedel 11 töredéket azonosított, ami az *Anticato* tartalmára utal, lásd: Tschiedel 1981.

⁴¹⁵ Plut. Cat.Min.52.

⁴¹⁶ Plut. Cat.Min.11.

⁴¹⁷ Corbeill 2018. 347–348.; Plut. Cat.Min.36–37., 48.: Innen tudjuk, hogy Munatius Rufus is írt egy könyvet Catóról, valamint Thræsea Paetus műve is itt kerül említésre.

segítette a legendás alak kialakulását.⁴¹⁸ Hasonló mű nem sok születhetett, talán Aulus Hirtius munkáját említhetjük, de az *Anticato*n kívül főleg Catóval szimpatizáló forrásokat ismerünk. Az afrikai események kapcsán Plutarchos említést tesz Metellus Scipio⁴¹⁹ és Cato ellenséges viszonyáról, ami abból fakadt, hogy „*Scipio könyvet írt róla, amelyben megsértette.*”⁴²⁰ Erről a műről azonban nem rendelkezünk több információval.

A kritikus vélemények között említhetjük Cicero egyes gondolatait is, hiszen néhány esetben – például Murena tárgyalásán – szükségszerűen szembe kellett helyezkednie Cato álláspontjával. Nála így többször megjelenik Cato sztoicizmusának kritikája. Cicero azonban sokkal óvatosabban nyilatkozott Caesarnál, hiszen Cato még életben volt, így a tárgyalás során is ennek megfelelő taktikát választott. Cato vesztegetéssel vádolta meg Murenát, a 63-as *consul*választás győztesét, de Cicero védőbeszédének köszönhetően egyöntetűen felmentették a vádlottat. Főként az államot fenyegető veszélyre hivatkozott a védelem, Cicero szerint ilyen körülmények között nevetséges lenne felelősségre vonni egy sikeres hadvezért. A törvények szigorú betartásának elvét szembeállította a *mos maiorum*mal, Cato sztoicizmusát idegennek, a rómaiakhoz nem illő filozófiának mutatta be. Cicero pedig a *mos maiorum* helyes értelmezőjeként lépett fel, alkalmazkodva a 63-as helyzethez, szemben Cato rugalmatlanságával, aki még a Catilina-összeesküvés válsághelyzetében is felelősségre vonná Murenát, a köztársaságot veszélyeztetve.⁴²¹ Cicero ugyanakkor joggal tarthatott Cato különleges befolyásától, hírnevének köszönhetően nem kerülhetett sor a hagyományos értelemben vett lejárására, így személye helyett a sztoicizmust állította a támadás középpontjába.⁴²² Ezzel Cato érveit semlegesíthette személyeskedő támadás nélkül,⁴²³ miközben nevetségessé tette elveit: „*Célzásokat tett Catóra, sokat csúfolódott és élcelődött a sztoikus filozófusokon, [...] úgyhogy az esküdtek hangos nevetésre fakadtak.*”⁴²⁴ Murena védelmében elmondott beszédben pedig a Cato által megtestesített filozófiai elveket már a valóságtól elrugaskodónak nyilvánította: „*Ehhez [Cato kiválóságához] járult egy nem mérsékelt és nem engedékeny, hanem egy, számomra egy kissé szigorúbbnak és keményebbnek tűnő tanítás, mint amit akár a valóság, akár a természet eltűr.*”⁴²⁵ Rugalmatlanságát pedig

⁴¹⁸ Corbeill 2018. 350.; Gelzer „his most disastrous mistake”-ként jellemezte az *Anticato* megírását, hiszen ellenfelének halála utáni lejárásával Caesar méginkább hozzáárult Cato idealizált alakjának a kialakulásához. (Gelzer 1968. 332.)

⁴¹⁹ Scipio Pompeius apósa volt, *proconsul*ként ő lett az afrikai seregek vezére. Lásd: Plut. Cat.Min.56–58.

⁴²⁰ Plut. Cat.Min.7., 57.

⁴²¹ Az eset részletesebb elemzéséhez lásd: Drogula 2019. 59–67.

⁴²² Drogula 2019. 63.

⁴²³ Drogula 2019. 63.

⁴²⁴ Plut. Cat.Min.21.

⁴²⁵ Cicero Mur.60.

kritizálta, hiszen ragaszkodása már Róma érdekeivel és az ősök hagyományaival is szembement.⁴²⁶ Értelemszerűen ebben a beszédben Cicero a tárgyalás megnyeréséhez és Cato tekintélyéhez igazíthatta érveit, de személyesebb levelei alapján is feltételezhetünk hasonló véleményt. Valószínűleg nem tartotta túlságosan gyümölcsözőnek Cato taktikáját a politikai színtéren, ahogy ez Atticusnak írott leveléből kiderül: *„Egy valaki ténykedik csupán, nézetem szerint inkább állhatatosságától és tisztességétől, mintsem bölcsességétől és tehetségétől* hajtvá: Cato...⁴²⁷ Egy későbbi levelében a realitásoktól való eltávolodását kritizálja Catónak, amivel szándéka ellenére olykor károkat is okoz az államnak: *„...tisztos szándékaival és rendíthetetlen meggyőződésével olykor az állam kárára van; mintha Platón államában, nem pedig Romulus posványában állna elő a javaslatokkal.”*⁴²⁸ Utolsó példaként érdemes ismételtén Cicero beszédét idéznünk, ahol összefoglalta Cato karakterének hiányosságait is: *„Ám azzal, ha [Cato Maior] kedvességét és könnyedségét szilárdságodhoz és komolyságodhoz vegyítenéd, e tulajdonságaid, amelyek már most is tökéletesek, nem lennének jobbak, viszont biztosan kellemesebbé válnának.”*⁴²⁹ Cicero tisztában volt Cato tekintélyével és befolyásával, így jóval kevésbé sértő formában, számos magasztaló szó között, de ugyanúgy utalt Cato karakterének negatívumaira, mint ellenfelei.

Cato 55-ös támadása a forrásokban

Az előző fejezet tanulságai alapján, a források részrehajló természetének ismeretében, a Catóról élő kép változatainak feltárása után talán az 55-ös támadással kapcsolatos véleményeket is reálisabban értékelhetjük. A két politikus konfliktusának elemzése előtt azonban érdemes az 55-ös galliai eseményeket is tárgyalni, hiszen ezek szolgáltattak alapot Cato támadó beszédéhez. A gall háború 55-ben a germán usipések és tenctherusok elleni hadjáratral folytatódott. Caesar nagy győzelmet aratott, a rómaiak váratlan támadása után menekülésbe és mészárlásba torkolt a csata.⁴³⁰ Caesar szerint ennek előzménye a germán lovasság váratlan támadása volt, akik megszegve az aznapi fegyverszünetet egy jóval nagyobb római lovas egységet futamítottak meg. Másnap reggel a germán vezetők elnézést kértek, valamint a fegyverszünet meghosszabbításáért esedeztek, de Caesar lefogatta a követeket és haladéktalanul csatát kezdett. Így a vezetők nélkül maradt germánok mészárlása kezdődött

⁴²⁶ Cicero Mur.75., 78.

⁴²⁷ Cicero Att.I.18.7.: *„Unus est, qui curet constantia magis et integritate quam, ut mihi videtur, consilio aut ingenio, Cato...”* (Fereczi 2015. 22. 16. jegyzet)

⁴²⁸ Cicero Att.II.1.8.: *„...sed tamen ille optimo animo utens et summa fide nocet interdum rei publicae; dicit enim tamquam in Platonis politeiai, non tamquam in Romuli faece sententiam.”*

⁴²⁹ Cicero Mur.66.

⁴³⁰ BG IV.15.

meg.⁴³¹ Konkrétan ezek az események álltak a támadás hátterében, hiszen a kiszolgáltatás a szerződésszegés mellett a követek megsértését követően is felmerülhetett megoldásként, a *pax deorum* helyreállításának érdekében.⁴³² Az 55-ös támadás esetében így a vallási érveket helyezte középpontba Cato, ami nem állt példa nélkül a korszakban, elég Cicero és Clodius ellentétére gondolnunk, vagy az ómenek politikai célú alkalmazására.⁴³³ Ebben az esetben Cato a gall háború alatt elkövetett jogtalanságokra hivatkozva vádolta meg Caesart, valószínűleg 55 végén.⁴³⁴ Az istenek haragját pedig a hadvezér kiszolgáltatásával javasolta elhárítani:

„Τανύσιος δὲ λέγει Κάτωνα, τῆς βουλῆς ἐπὶ τῇ νίκῃ ψηφίζομένης ἑορτὰς Καὶ θυσίας, ἀποφύνασθαι γνώμην ὥς ἐκδοτέον ἐστὶ τὸν Καίσαρα τοῖς βαρβάροις, ἀφοσιουμένους τὸ παρασπόνδημα ὑπὲρ τῆς πόλεως Καὶ τὴν ἀρὰν εἰς τὸν αἴτιον τρέποντας.”

„Tanusius szerint, amikor a senatus a győzelem tiszteletére áldozati szertartások bemutatását és ünnepségek tartását rendelte el, Cato kijelentette, hogy véleménye szerint Caesart ki kellene adni a barbároknak. Így legalább - mondotta - Róma megmenekülne az átoktól, mely mindig lesújt az ilyen hitszegőkre.”⁴³⁵

Cato itt a követek jogainak megsértésére utalt az említett 55-ös hadjárat kapcsán: Caesar letartóztatta a követségbe érkezett germán vezetőket, majd véres győzelmet aratott a Rajna mellett.⁴³⁶ Valószínűleg Caesar *supplicatio*jának kapcsán merülhetett fel a kérdés 55 végén,⁴³⁷ de nincs bizonyíték arra, hogy a beszéd után valóban szavaztak volna Cato kiszolgáltatási javaslatáról.⁴³⁸ Azt viszont megörökítik a források, hogy a *supplicatio*t megszavazták Caesarnak, erről ő maga is beszámolt az 55-ös évről szóló könyvben: *„Caesar levélben számolt be hadjáratairól; ennek eredményeképp a senatus húsz napig tartó hálaadó könyörgést rendelt el.”⁴³⁹* Ez a kivételesen hosszú *supplicatio* (lásd [4. melléklet](#)) is heves ellenállást és vitákat válthatott ki, talán ennek elgáncsolása lehetett Cato egyik reális célja. A Caesar-életrajzban

⁴³¹ BG IV.12–14.

⁴³² Pelling 2012. 252.

⁴³³ A vallás politikai célú alkalmazásához lásd: [99.](#) oldal

⁴³⁴ Pelling 2012. 40., 252.; Goldsworthy szerint a mészárlás híre csupán egy idő után juthatott el Rómába, így az év végén tartja valószínűnek a vitát. (Goldsworthy 2006. 277.) Cato támadása pedig a *supplicatio* megszavazása után merült fel, ami a hadjáratok lezárulta után lehetett esedékes, az év vége felé. (Lásd: BG IV.38.)

⁴³⁵ Plut. Caes.22.

⁴³⁶ BG IV.13–15.

⁴³⁷ Pelling 2012. 40., 252.

⁴³⁸ Morrell 2015. 80. 52. jegyzet

⁴³⁹ BG IV.38.

Plutarchos alapvetően a caesari leírásnak megfelelően adja elő a történeteket, hivatkozik is a kommentárookra, ahol a germánok váratlan támadását és szószerzését áll a középpontban.⁴⁴⁰ A Cato-életrajzban bővebben is említi ezt az esetet, itt az engesztelő áldozattal is kiegészül a támadó jellegű javaslat:

„...οἱ μὲν ἄλλοι τὸν δῆμον ἡζίουσιν εὐαγγέλια θύειν, ὁ δὲ Κάτων ἐκέλευεν ἐκδιδόναι τὸν Καίσαρα τοῖς παρανομηθεῖσι, καὶ μὴ τρέπειν εἰς αὐτοὺς μηδ' ἀναδέχεσθαι τὸ ἄγος εἰς τὴν πόλιν. »οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ τοῖς θεοῖς ἔφη ᾿θύωμεν, ὅτι τῆς τοῦ στρατηγοῦ μανίας καὶ ἀπονοίας τὴν δίκην εἰς τοὺς στρατιώτας οὐ τρέπουσιν, ἀλλὰ φείδονται τῆς πόλεως.«”

„...sokan azt javasolták a népnek, hogy a jó híreket ünnepeljék meg hálaadó áldozatokkal. Cato viszont azt követelte, hogy szolgáltatassák ki Caesart azoknak, akikkel igazságtalanságot követett el, hogy bűnének átkos következményét ne vegyék magukra, hanem hárítsák el a városról. »Áldozatot mindenképpen mutassunk be az isteneknek - tette hozzá -, hogy a hadvezérek örültségéért és eszeveszett cselekedeteiért ne sújtsák a katonákat, sőt kíméljék meg a várost is.«”⁴⁴¹

Néhány sorral később a támadás esetleges okairól is hallunk, hiszen Caesar zsarnokságát és egyeduralmát jósolja meg Cato, ami a városra is veszélyt jelent. Alapvetően Appianos közlése sem különbözik sokban Plutarchosétól,⁴⁴² ugyanúgy a Caesar féle logika és érvrendszer jelenik meg nála is: a germánok szerződésszegését és váratlan támadását említi, ami alapján jogos lehetett Caesar gyanakvása és a germán követek lefogatása.

„Egy történetíró állítása szerint Cato olyan javaslatot terjesztett be Rómában [a senatusban], hogy Caesart szolgáltatassák ki a barbároknak, mivel vérbűnt (ἐναγὲς) követett el, hiszen támadásakor még nem értek véget a tárgyalások. Caesar azonban saját feljegyzéseiben, amiket naponta vezetett, azt írja, hogy felszólította az usipetusokat és tencterusokat, térjenek vissza korábbi hazájukba. Azok azt felelték, hogy elküldték követeiket a suebusokhoz, akik kiszorították őket hazájukból, és most válaszukra várnak. Ennek a követségnek a tárgyalása során támadta és futamította meg a

⁴⁴⁰ Plut. Caes.22.

⁴⁴¹ Plut. Cat.Min.51.

⁴⁴² Pelling 2012. 249–250.

*nyolcszáz lovas az ötezer rómain. Ezután indították hozzá második követségüket, hogy kimagyarázzák a szerződésszegést. Arra gyanakodott, hogy ez is csak újabb csapda lesz, ezért támadt rájuk, mielőtt választ adott volna.*⁴⁴³

Cato véleményét szintén közvetett formában említi, „egy” történetíró állítására hivatkozva. Itt valószínűleg Tanusius Geminusról⁴⁴⁴ lehet szó, műve Plutarchos és Appianos számára is forrásként szolgálhatott. Caesar-ellenességét feltételezve Balsdon pontatlannak és részrehajlónak tartja,⁴⁴⁵ ugyanakkor Caesar-ellenes álláspontjára is csupán ebből a példából következtethetünk, valamint egy Suetonius-hely alapján, ahol Caesart is belekeveri a Catilina elleni összeesküvésbe.⁴⁴⁶ A kortársak közül Catullusnak hasonlóan lesújtó véleménye volt róla, Volsinusként hivatkozott rá, művét durván leszólta két versében is.⁴⁴⁷ Így valóban lehetnek kétségeink Tanusius pártatlanságát illetően, mégis hasznos forrásnak tekinthetjük, hiszen a Caesarral szemben álló oldal véleményét tükrözheti. Talán *senator*ként személyesen is jelen lehetett, amikor elhangzott az említett beszéd.⁴⁴⁸ Plutarchos és Appianos is bizonytalan lehetett a részleteket illetően, hiszen másokra, Caesarra és Tanusius Geminusra hivatkoztak a támadás leírásánál. Egyikük sem fogadta el Cato érveit, csupán közölték mindkét álláspontot.⁴⁴⁹ Valójában itt Asinius Pollio polgárháborúról írt munkájára (vagy egy Polliót felhasználó műre) is támaszkodhattak,⁴⁵⁰ ami szintén tartalmazhatott Caesarral és a kommentárokkal szembenálló véleményt, sőt annak javítására is vállalkozhatott, hiszen Suetonius máshol megőrzi Pollio kritikus véleményét Caesar művével kapcsolatban.⁴⁵¹ Az is lehetséges, hogy már Asinius Pollio idézte Caesar művét a támadás leírásánál, és ezt vette át Plutarchos is.⁴⁵²

⁴⁴³ App. Celt.18.

⁴⁴⁴ Róla nem lehet sokat tudni, ritkán említik meg nevét a források. Valószínűleg egy hosszú, verses formájú *Annales* szerzője lehetett. (Ellis 1876.) Strabón is megemlíti a 17. könyvben Tanuiust (lásd Cornell 2013. II. 792.), a magyar fordításban azonban Gabinius olvasat szerepel. (Strabón XVII. C 829.; A kérdéshez lásd Cornell 2013. III. 492.) Tanusius személyéhez lásd Cornell 2013. II. 792–797. és III. 492–496.; Butler–Cary 1982. 52.

⁴⁴⁵ Balsdon 1957. 22.

⁴⁴⁶ Suet. Caes.IX.2.

⁴⁴⁷ „*Annales Volusi, cacata carta...*”. (Catullus XXXVI.) A 95. versben is hasonló véleményt fogalmaz meg, ebből következtethetünk arra, hogy a Pó környékén élt: „*Volusi annales Paduam morientur ad ipsam et laxas scombris saepe dabunt tunicas.*” (Catullus XCV.) Továbbá Seneca is rossz példaként hivatkozik Tanusius terjedelmes művére, szembeállítva a rövid, de tartalmas és hasznos munkákkal. (Seneca XCIII.11.)

⁴⁴⁸ Canfora 2007. 44., 123. 2. jegyzet

⁴⁴⁹ Balsdon 1957. 22.

⁴⁵⁰ Thorne 2018. 480–481.; Pelling 2012. 44–45.; Asinius Pollio polgárháborúról írt – csupán töredékekből ismert – művét (*Historiae*) a 60-as évnél kezdhetné, így a gall háború eseményeiről is beszámolt, ami fontos forrás lehetett más történetírók számára is, hiszen Caesar mellett számos esemény szemtanúja lehetett, illetve elsődleges forrásokhoz is hozzáférhetett. (Thorne 2018. 481.; Hoffmann 2015. 129–130.)

⁴⁵¹ Suet. Caes.56.; Thorne 2018. 481.

⁴⁵² Pelling 2012. 47.

Cato vádjaihoz hasonló mondat Suetoniusnál is megtalálható: „*Végül a senatus elhatározta, hogy bizottságot küld ki a galliai helyzet megvizsgálására. Volt, aki úgy vélte, Caesart ki kell szolgáltatni az ellenségnek.*”⁴⁵³ (Kis Ferencné fordítása) Itt a második mondattal a Cato-féle támadásra utal Suetonius, de konkrétan nem említi őt és a *senatusi* beszédet sem. Érdekes, hogy egy bizottság kiküldését is megörökíti, ezt a támadás elé helyezi a szövegben. Itt nem zárható ki Suetonius tévedése sem, hiszen egyedül nála jelenik meg ez az állítás.⁴⁵⁴ Ramsey szerint ezt nyilvánvalóan összetéveszti azzal az esettel, amikor Caesar jogot kapott 10 *legatus* kinevezésére, így nem feltétlen adhatunk hitelt egy *senatusi* ellenőrző bizottság kiküldésének.⁴⁵⁵ Cassius Dio is megemlíti a germánok lemészárlását,⁴⁵⁶ de műve nagyobb eltérések nélkül Caesart követi, az eset római visszhangjáról nem is tesz említést.⁴⁵⁷

Caesar közvetett „válasza”

Caesar kommentárjaiban nem számolt be Cato támadásról, bár többször is utalt politikai ellenfeleire művében.⁴⁵⁸ Erre a legjobb példa, amit az Ariovistussal történő tárgyalás során említett Caesar: „*Mellesleg ha sikerülne megölnie őt [Ariovistusnak Caesart], számos római nemesnek és államférfinak tenne jó szolgálatot (az illetők követek útján biztosították efelől); halála árán megszerezhetné valamennyiük jóindulatát és barátságát.*” (Szepessy Tibor fordítása)⁴⁵⁹ Ez alapján feltételezhető, hogy római ellenfelei nem csak a belpolitika színterén próbáltak ártani Caesarnak. Az ellenféllel való kapcsolattartás nem lehetett lehetetlen, a Catilina összeesküvés kapcsán is súlyos vádpontként jelent meg a gallokkal történő tárgyalás.⁴⁶⁰ A gallok pedig valamilyen szinten tisztában lehettek a római erőviszonyokkal, ennek hatása olykor a hadszíntéren is megjelenhetett.⁴⁶¹ Az 52-es lázadás idején is figyelhették a római politika alakulását, ami a felkelés kitörésében és a taktika kialakításában is szerepet játszhatott. Elterjedt P. Clodius megölésének híre, így azt remélték, hogy a zavaros párharcok lekötik Caesart, és nem tud visszatérni a seregéhez.⁴⁶² Pont ezért törekedett Caesar a veszteségek gyors

⁴⁵³ Suet. Caes.24.: „...adeo ut senatus quondam legatos ad explorandum statum Galliarum mittendos decreverit ac nonnulli dedendum eum hostibus censuerint.”

⁴⁵⁴ Butler–Cary 1982. 74.

⁴⁵⁵ Ramsey 2009. 42., 55. 5. jegyzet

⁴⁵⁶ Dio XXXIX.48.

⁴⁵⁷ Thorne 2018. 481.; Pelling 2012. 249.

⁴⁵⁸ Caesar reakciójára még Plutarchos leírásából következtethetünk, véleménye szerint Caesar egy levélben reagált Cato vádjaira, amit a *senatusban* fel is olvastak. (Lásd: Plut. Cat.Min.51.)

⁴⁵⁹ BG I.44.: „*Quod si eum interfecerit, multis sese nobilibus principibusque populi Romani gratum esse facturum: id se ab ipsis per eorum nuntios compertum habere, quorum omnium gratiam atque amicitiam eius morte redimere posset.*” A további Caesar-idézetek esetében is Szepessy Tibor fordítását használtam.

⁴⁶⁰ Syme 2002. 110.

⁴⁶¹ Lásd például Clodius felkoncolásának hírért: BG VII.1.

⁴⁶² BG VII.1.

pótlására, hogy a római utánpótlás hatékonyságát mutatva elejét vegye egy esetleges gall lázadásnak.⁴⁶³

Igaz, nem mindig találhatunk utalásokat ilyen közvetlen formában, olykor olyan részeket is fel kell ismernünk, amelyeken érezhető a támadások, vádak hatása. A Cato célkeresztjében álló események leírásából például következtethetünk az 55-ös támadó beszéd valódiságára is, hiszen a Rómából érkező vádak híján nem feltétlen írt volna ilyen részletességgel Caesar az esetről.⁴⁶⁴ Egyrészt szokatlan hosszúságban taglalta az 55-ös germániai támadás előzményeit, a mellette szóló érveket. Az adott évről szóló IV. könyvet pedig a 20 napos *supplicatio* említésével zárta, ami pontot tehetett az érkező vádak végére is.⁴⁶⁵ A galliai hadjáratok során a sikerek kulcsát jelenthette a kezdeményezés közben tartása, így a belpolitikában is hasonló taktika jellemezte Caesart: 55-ben is felvette a kesztyűt, a saját leírását és értelmezését tárta nyilvánosság elé.⁴⁶⁶ Egyrészt csúsztatásokkal, elhallgatásokkal, valamint a hangsúlyok áthelyezésével „válaszolt” a Cato által szőtt vádakra művének IV. könyvében. A felelősséget a germánokra helyezte, a fegyverszünet megszegésére hivatkozva.⁴⁶⁷ Ennek igazolására a követeket képmutatónak, fondorlatos tervekkel érkezőnek nevezte.⁴⁶⁸ Ezt közvetett módon is érzékeltette: míg kezdetben *legatiként* hivatkozott rájuk, a szerződésszegés után már megtagadta tőlük a követ státuszt, a nevüket sem említette többé, csupán *Germani frequentes*nek szólította őket, ezzel is a lefogatásukat alátámasztva.⁴⁶⁹ Korábban, az Ariovistussal történő tárgyalások megszakítását követően is a *legati* szót használta Caesar az ellenfél követeire, annak ellenére, hogy megtámadták a római követséget.⁴⁷⁰ A IV. könyvben a megállapodás pontos részleteit pedig szándékosan nem közölte Caesar, szemben a kommentárok más részeivel.⁴⁷¹ Továbbá annak hangsúlyozása is érdekes, hogy a germánok támadtak először, hiszen ha mindez nem lett volna kétséges, egyszerűen beérhette volna annak említésével, hogy a germánok megszegték a fegyverszünetet.⁴⁷² A követek lefogatásának jogosságát a germánok jellemzésével és római lovasság veszteségeinek hosszas tárgyalásával is alátámasztotta: 74 halottat említett, valamint

⁴⁶³ BG VI.1.

⁴⁶⁴ Caesar valószínűleg Cato vádjaira is válaszolt művében, lásd: Taylor 1949. 142., 157–158.

⁴⁶⁵ BG IV.38.; Ugyanakkor lehetséges, hogy Cato továbbra is fenntartotta a vádjait, például Plutarchos az 51-es eseményeknél helyezte el ezt a támadást. Morrell 2015. 84. 75. jegyzet

⁴⁶⁶ A kérdéshez lásd: Mensching 1984. 54.; 55 eseményeinél különösképpen megjelenik ez a szándék, a tettek igazolásának igénye, lásd Goldsworthy 2006. 271.

⁴⁶⁷ Lee 1969. 102–103.

⁴⁶⁸ BG IV.13.

⁴⁶⁹ BG IV.13.

⁴⁷⁰ BG I.47.; Morrell 2015. 86.

⁴⁷¹ Morrell 2015. 85–86.

⁴⁷² Morrell 2015. 86.

a hősi halált halt Pisót.⁴⁷³ A valóságban inkább az történhetett, hogy a germán lovass csapat engedély nélkül megtámadta a rómaiak lovasságát, ami gyakori volt, hiszen a nagy létszámú, portyázó seregeket nem mindig tudták kordában tartani. Ezután az összes vezető a vénekekkel együtt⁴⁷⁴ (a teljes létszám is a valós szándékukat jelezheti) elnézést kért a történetekért, és a fegyverszünet meghosszabbítását kérték. Nem volt érdekük a fegyverszünet szándékos megszegése, hiszen a lovasságuk másik része még nem érkezett meg, így halogatták volna a csatát. Ugyanakkor Caesar ezt az ürügyet nem szalaszthatta el, azonnali támadás mellett döntött, és győzött is. Tudatában lehetett, hogy a követek jogait megsértette, ezért is taglalta hosszan a rómaiak sérelmeit, emelte ki Piso alakját, és állította be szószerzőnek a germánokat.⁴⁷⁵ Az önigazoláshoz a múltbéli példák is alkalmasak voltak, a kimberek és teutonok emlékét is felidézte,⁴⁷⁶ de más helyeken is utalt a múltbéli sérelmekre, például a helvét hadjáratot is egy korábbi esemény megbosszulásának állította be.

Ugyanakkor kérdéses, hogy a római szokások szerint a fegyverszünet ellenfél általi megszegése feljogosíthatta-e Caesart az ellentámadásra és a követek lefogására. A háborúban, a követek esetében érvényes vallási szabályok bemutatásához először a kommentárokat veszem alapul, hiszen már Caesar leírásából is következtethetünk arra, hogy léteztek normák az ellenséges követekkel való bánásmódot illetően. A legjobb példa a III. könyvben található, ahol Caesar konkrétan megemlítette a követek jogait, majd később erre hivatkozva végeztette ki⁴⁷⁷ a venetusok vezetőit: „[A venetusok] mindjárt azt is megértették, hogy égbekiáltó gáztettet követtek el, mikor lefogták és bilincsbe verték a követeket, akiknek tiszte mindig, minden népnél szent és sérthetetlen (*sanctum inviolatumque*).”⁴⁷⁸ Tehát bizonyára léteztek kötelezettségek, még barbár-római viszonylatban is, hiszen Caesar a helvétektől és a venetusoktól is elvárta bizonyos szabályok betartását. Emellett a Catilina összeesküvést követő *senatusi* vitán elmondott véleménye is ellentétben lehetett az 55-ös cselekedetével, hiszen határozottan állította, hogy az ellenfelek jogsértése sem jogosíthatja fel Rómát a jogszerűtlen viselkedésre.⁴⁷⁹ Ugyanakkor 55-tel kapcsolatban már a germán jogsértésre hivatkozva igazolta Caesar a követek elfogását és a germánok lemészárlását. Cato támadásakor talán ezeket az ellentmondó caesari

⁴⁷³ BG IV.12.; Góczon 2019. 56.; Gais 1979. 105.

⁴⁷⁴ Cassius Diónál csak a vének szerepelnek, a vezetők nem. (Dio XXXIX.48.)

⁴⁷⁵ A kérdés részletes leírásához: Gais 1979.

⁴⁷⁶ Potter 2010. 306.

⁴⁷⁷ BG III.16.

⁴⁷⁸ BG II.9.

⁴⁷⁹ Sall. Cat.51.

részleteket is kihasználhatta,⁴⁸⁰ amikor a fegyverszünet megszegését, a követek lefogatását és a váratlan támadást róta fel a hadvezérnek, ezáltal az istenek megsértését is.

További kérdés lehet viszont a köztársaság végi római viszonyulás a szabályok esetleges megszegéséhez. Caesar kiszolgáltatásának vádjánál azt is meg kell vizsgálni, hogy a *fides* megsértésének számított-e, ha az ellenséges követeket lefogatták, egyenértékű volt-e egy esküvel megerősített szerződés megszegésével? Ez alapján jogos lehetett-e Cato követelése, aggodalma az istenek haragját illetően? Ha létezett is ilyen szabály, annak betartása még elvart volt, vagy megszegése már megengedhető volt a köztársaság végi normák szerint? Cato a *fides* megsértésével vádolta Caesart,⁴⁸¹ ő azonban más részleteket hangsúlyozott, a germánok időhúzó taktikájának tudta be az újabb bocsánatot kérő követséget, valamint a germánok fellelkesülésétől tartott, akik eltúlozhatták a rómaiak felett aratott győzelem történetét.⁴⁸²

Néhány példa alapján valószínűbb, hogy az ellenfelek viselkedésétől függetlenül a rómaiaknak figyelembe kellett venniük a *fides* és a *mores* fogalmait, a barbárok megbízhatatlansága nem jogosíthatta fel őket hasonló viselkedésre.⁴⁸³ A rómaiak különösen nagy hangsúlyt fektettek a *fides* betartására (hangsúlyozva mindezt a barbárok kétszínű viselkedésével szemben), hiszen elméletben a háborús sikerek is az istenek jóindulatán és az efféle szent kötelezettségek betartásán alapultak.⁴⁸⁴ A karthágóiak egyszer megszegtek egy érvényben lévő fegyverszünetet, de Scipio mégis így reagált: „*Scipio, miután a követekkel közölte, hogy noha a carthagóiak nemcsak fegyverszüneti kötelezettségüket szegték meg, de követeivel szemben a népek jogát (ius gentium) is, ő semmi olyan megtorlást nem alkalmaz velük szemben, ami ne volna méltó a római nép hagyományaihoz, vagy az ő jelleméhez, elbocsátotta őket, s folytatta a háborús készülődést.*” (Muraközy Gyula fordítása)⁴⁸⁵ Valerius Maximus ugyanezt a véleményt fogalmazta meg a 188-as kiszolgáltatási eset kapcsán.⁴⁸⁶ Sőt, a korábban említett, Sallustiusnál megőrzött beszédben maga Caesar is hasonlóan nyilatkozott, még ha a gyakorlatban – a germánok lemészárlásánál és a követek lefogatásánál – szembe is ment ezzel az elvvel:

⁴⁸⁰ Ez a könyvek folyamatos kiadása mellett is érv lehet, hiszen a venetusok megbüntetése 56-ra tehető, így 55-ben a támadás előtt Cato már olvashatta a követek megbüntetéséről szóló részletet, amit később Caesar ellen is fordíthatott. (Rich 2011. 199.; Powell 1998. 126.; Morrell 2015. 87. 109. jegyzet)

⁴⁸¹ Morrell 2015. 73.

⁴⁸² Goldsworthy 2006. 274.

⁴⁸³ Morrell 2015. 89.

⁴⁸⁴ Goldsworthy 2006. 276.

⁴⁸⁵ Livius XXX.25.: „*Quibus Scipio, etsi non indutiarum fides modo a Carthaginiensibus, sed ius etiam gentium in legatis violatum esset, tamen se nihil nec institutis populi Romani nec suis moribus indignum in iis faetum esse cum dixisset, dimissis legatis bellum parabat.*” A további Livius-idézetek esetében is Muraközy Gyula fordítását használtam.

⁴⁸⁶ Val.Max.VI.6.3.; További példákat is elít a rómaiak ilyen jellegű viselkedésére, lásd: VI.6.2.

„Ugyanígy a pun háborúban is, noha a karthagóiak békében is, fegyverszünet idején is számos gonosztettet követtek el, őkseink sohasem fizettek érte vissza. Fontosabb volt számukra, mi méltó hozzájuk, mint az, hogy mire lehet jogcímük az ellenséggel szemben.”⁴⁸⁷ Egy 150-ben történt esetről Appianos pedig egyenesen barbár, római emberhez méltatlan cselekedetnek nevezte az ellenfelek hitszegésének hasonló megtorlását.⁴⁸⁸ Tehát még ha a fegyverszünet megszegése felmentést is adott annak betartása alól, az nem jelentette azt, hogy a *fides* és a *ius legatorum* is figyelmen kívül hagyható.⁴⁸⁹ A kommentárok nagy részében Caesar is alkalmazkodik a jó hadvezér és a *bellum isutum* szokványos elveihez, a germánok esetében azonban a szemet szemért elv és a *fides* fogalmának újraértelmezése látható, valószínű, hogy Cato támadásának tudható be ez a fajta érvelés.⁴⁹⁰ Cicero alapján esetleg a kalózok esetében lehetett volna helyes ez a caesari magyarázat,⁴⁹¹ de az ellenséges követekkel szemben nem feltétlenül. Caesar azonban saját céljainak és megfelelően nem tartotta magát a korábban említett elvekhez, az adott szituációban itt egészen más mércét alkalmazott a barbárokkal szemben.⁴⁹²

Az 55-ös támadásra adott reakció mellett a kommentárokból további részleteket is kiemelhetünk, amelyeken érezhető lehet a catói vádaskodás hatása. Az alábbi szöveghely kapcsán például felvethető, hogy Caesar ezzel Cato vádjaira is reflektálhatott:

„Caesar [...] edocet, quanto detrimento et quot virorum fortium morte necesse sit constare victoriam; quos cum sic animo paratos videat. ut nullum pro sua laude periculum recusent, summae se iniquitatis condemnari debere, nisi eorum vitam sua salute habeat cariorem.

„Caesar azonban megmagyarázta nekik, szükségképpen mekkora veszteséggel járna, hány derék harcos életébe kerülne a győzelem: látja jól, hogy ég bennük a harci vágy, és semmi veszélytől nem riadnak vissza az ő hírneve érdekében; csak hogy méltán sújtanák a galád önzés vádjával, ha nem becsülné többre katonái életét a sajátjánál is.”⁴⁹³

⁴⁸⁷ Sall. Cat.51.

⁴⁸⁸ App. Ib.60.

⁴⁸⁹ Morrell 2015. 89.

⁴⁹⁰ Morrell 2015. 90.; Riggsby 2006. 189.

⁴⁹¹ Cicero is egyértelműen fogalmaz: a kalózok esetében a *fides* betartása nem kötelező érvényű, hiszen ők az egész világ törvényen kívül álló közös ellenségei. Ezzel szemben a háborúban az ellenféllel kötött szerződéseket, esküket, közös jogokat nem lehetett megszegni, hiszen mindez a *ius fetiale* körébe tartozott. (Cicero: *De Officiis* III. 107–108.)

⁴⁹² Albrecht 2003. 319.

⁴⁹³ BG VII.19.

Caesar ebben a szövegrészletben valójában nem a saját életének értékét hasonlítja össze a katonákéval, inkább arra utalhat, hogy ellenfelei azonnal kihasználnák, ha indokolatlanul vagy jogtalanul indítana támadást, a saját érdekeit előtérbe helyezve. Ilyen vádak valóban elhangozhattak, miszerint jogtalanul, csupán a dicsőség kedvéért indított hadjáratokat Caesar. Az idézetben is látható jellemző gondolkodásmód – miszerint az erkölcsi meggyőződés helyett a tettek várható megítélése és hatása előbbre való – pedig szintén bizonyíthatja, hogy a Rómából érkező vádakkal biztosan tisztában lehetett Caesar, még ha érthető okokból ki is hagyta leírásából Cato támadását.⁴⁹⁴ Ezen kívül talán még egy részletet ide sorolhatunk, ami magán viselheti a Rómából érkező támadás nyomát:

„Cum liberis omnis multitudo obviam procedebat, hostiae omnibus locis immolabantur, tricliniis stratis fora templaque occupabantur, ut vel exspectatissimi triumphi laetitia praecipere posset. Tanta erat magnificentia apud opulentiores, cupiditas apud humiliores.”

„A lakosok tömegestül tódultak eléje gyermekeikkel együtt, itt is, ott is hálaáldozatokat mutattak be, a tereken és a templomokban egymást érték a lakomaasztalok: szinte a hőn várt diadalmenet boldog hangulatát lehetett érezni, olyan pazar pompát fejtettek ki a gazdagok, olyan izzó lelkesedés lobogott a szegényekben.”⁴⁹⁵

Ez akár Catónak szánt közvetett válaszként is felfogható, hiszen a korábbi támadásában említett elemek köszönnek vissza a végső győzelem hirtiusi leírásánál.⁴⁹⁶ Az 55-ös eset kapcsán (a IV. könyvben) egészen valószínű, hogy a támadásokra reagált Caesar kommentárok megírásakor, így nem kizárt, hogy más szöveghelyekre is hatással lehetett ugyanez a támadás. Az is lehetséges, hogy Cato még 51-ben is fenntartotta, vagy újra felvetette vádjait, talán ezért illesztette Plutarchos is ebbe a környezetbe Cato 55-ös beszédét.⁴⁹⁷ Ez alapján akár aktuálisnak is tekinthetjük ezt a részletet a VIII. könyvben, ami a gall háború végét és a polgárháború előzményeit is tárgyalta. A Cato által említett engesztelő áldozat helyett itt pompás hálaáldozatokról, ünnepi lakomákról hallunk, majd Caesar tömegbázisának és támogatottságának fitogtatása következik, ami egykor az 55-ös támadást is megghiúsította. Láthattuk, hogy Plutarchos Cato-életrajzában is hangsúlyos szerepet kapott a nép, és annak

⁴⁹⁴ Albrecht 2003. 419–420.

⁴⁹⁵ BG. VIII.51.

⁴⁹⁶ Később Hirtiust bízta meg Caesar egy Cato-ellenes mű megírásával (lásd Ferenczi 2015. 20.), így itt is számolhatunk a befolyásával.

⁴⁹⁷ Morrell 2015. 84. 75. jegyzet: Ezzel szemben a főszövegben tévedésnek nevezi, hogy Plutarchos az 52-es események után helyezte el Cato támadását. (74.o.) Az is lehetséges, hogy Plutarchos sajátos szerkesztési módszeréről van szó. (Pelling 2002. 4. fejezet)

káros befolyása,⁴⁹⁸ a caesari leírás ugyanezt a befolyást támasztja alá, ellenkező előjellel. Sőt, az utolsó könyvben ez a támogatás nem csak a szegények, hanem a gazdagok körében is megjelenik. Szintén ezen értelmezés mellett szólhat, hogy a vallásos elemek különösen ritkán jelennek meg a műben, inkább a vallástól való távolságtartás a jellemző.⁴⁹⁹ Ebben az esetben tehát jelzésértékű lehet a hálaáldozatok említése, hiszen Caesar ezzel hangsúlyozhatta, hogy a hadjárat hatalmas politikai sikerrel, népszerűséggel és vallási ünnepéllyel zárult, szemben a Cato által említett isteni büntetéssel, engesztelő áldozattal és kiszolgáltatással.

Cato taktikája a Catilina-összeesküvés kapcsán

Cato és Caesar taktikája Sallustius beszédpárjának fényében (Sall.Cat.51–52.)

Ezen a ponton érdemes kitérőt tenni a Catilina-összeesküvés sallustiusi leírása felé, hiszen ezen a példán keresztül működésben láthatjuk Cato taktikáját, annak általánosabb, más esetekben is jellemző elemeit tárhatjuk fel. Sallustius *Bellum Catilinae* c. művében Cato és Caesar *senatusi* beszédpárja jelenti a csúcspontot,⁵⁰⁰ ahol a két politikus az összeesküvők büntetéséről vitázik. Végül Cato javaslatát fogadja el a *senatus* és az összeesküvők kivégzésére kerül sor 63 végén. Ennek a beszédpárnak a vizsgálatával is szeretnék rávilágítani Cato sikerének okaira, politizálásának rugalmasságára, ezzel is pontosítva a forrásokban Catóról élő, meglehetősen idealizált képet.⁵⁰¹

Az összeesküvők kivégzését gyakorlatilag Cato érte el, hiszen a *senatusi* vita végén határozottan a halálbüntetés mellett foglalt állást. Cato imázsához igazodva az ősi szokások képviselőjeként lépett fel, igaz itt nem a vallás, hanem a történelem, és az azzal összefüggésben álló *mos maiorum* feletti értelmezés látszott tétként, mivel az politikai döntés egyetlen helyes irányát, Catilina halálra ítéletét is kijelölhette az érvelés során. A cél elérése érdekében T. Manlius Torquatus példáját is említette, aki „...kivégeztette fiát, mivel az parancsa ellenére harcba bocsátkozott az ellenséggel.”⁵⁰² A jóval enyhébb vétség következményének

⁴⁹⁸ Plut. Cat.Min.51.: „...a *senatus* pedig, bár hallgatott Cato szavaira, félt a néptől.”

⁴⁹⁹ Wardle 2009. 108.; Rüpe 2018. 106–107.; Rawlings 1998. 181.

⁵⁰⁰ Sall. Cat.51–52.

⁵⁰¹ Lásd [A Cato-kép változatai](#) c. fejezetet, itt csak egy példát hoznék az idealizált képre: „The moral principles of Stoicism, which he had adopted through deep inward conviction, guided his conduct in all circumstances. In his private and political life he was always the same.” (Gelzer 1968. 52–53.)

⁵⁰² Sall. Cat.52.; Manlius Torquatus dilemmája Liviusnál: „...vagy az államról kell megfeledkezni, vagy magamról és családomról – inkább mi lakoljunk vétünkért, semhogy az állam szenvedjen nagy kárt a mi ballépéseink miatt.” (Livius VIII.7.16-17.) Cato ezt az *exemplumot* joggal választhatta, hiszen ez az általa is vallott elv megnyilvánulásának egyik legjobb példája, miszerint az állam érdeke minden más fölé helyezendő.

felemlegetésével az *exemplum* jelenbeli kényszerítő erejét is az érvei közé illeszthette, így végül saját politikai célját, az összeesküvők halálra ítéletét is el tudta érni. A beszéd zárásában is a szokások vezérfonalát követő Catót láthatjuk: „...[az összeesküvők] az ősök szokása szerint halállal lakoljanak.”⁵⁰³ Legfőbb érvként és végszóként tehát a *mos* jelenik meg, ami szélsőséges helyzetben akár a törvényeken felül állhat, a *res publica* védelme akár a törvénytelen gyilkosságot is megkövetelheti, mint például a Gracchus-gyilkosság esetében.⁵⁰⁴

A beszéd érvrendszere azonban nincs teljes összhangban a Catóról kialakult (kialakított) képpel, hiszen gyakran jelenik meg a törvények rendíthetetlen képviselőjeként. A törvényességet felülről halálbüntetés követelésével így imázsának egy alapelemével került szembe. A törvények rigorózus betartásának igénye ugyanis a Cato-kép központi jellemzője, Plutarchosnál erre számos példát találhatunk. 67-ben például Cato volt az egyetlen, aki a katonai *tribunus*i posztra pályázva betartotta a *nomenclatorok* alkalmazását tiltó törvényt.⁵⁰⁵ Ciprusi megbízatását pedig akarata ellenére vállalta el, többek között itt is a törvényesség tiszteletben tartására hivatkozva döntött.⁵⁰⁶ Murena megvádolásánál is nagy hangsúlyt kapott a törvényesség betartása, Cicero ezt ki is használta védőbeszédében, Cato sztoikus elveit túlzónak és a rómaiak számára idegennek mutatta be.⁵⁰⁷ A polgárháborúban *propraetorként* visszautasította a vezérséget, mivel nem akart a törvényekkel szembenemenni „csak azért, mert egy törvénytisztelettel harcolnak.”⁵⁰⁸ Később hasonló okból a rabszolgák felszabadítását ellenezte, majd a vereség közeledtével az utcai zűrzavarban is a jogtalanságok kiküszöbölését tartotta szem előtt.⁵⁰⁹ A példákat még lehetne sorolni,⁵¹⁰ Caesar valószínűleg már 63-ban kihasználhatta, hogy Cato szembement az általa képviselt törvényesség elvével.

Cassius Diónál találhatunk egy párhuzamos példát, ahol Cato törvénytiszteletét kétségbe vonták: Caesar vádjai szerint Cato már 56-ban, ciprusi hazatérése után a *praetura* betöltésére törekedett, habár a törvények ezt még nem tették volna lehetővé.⁵¹¹ Cato kérését azonban nem

⁵⁰³ Sall. Cat.52.: „*rerum capitalium more maiorum supplicium sumundum*”

⁵⁰⁴ Hegyi 2018. 24.

⁵⁰⁵ Plut. Cat.Min. 8.; A *nomenclatorok* a hivatalra pályázó politikusokat kísérték és segítették, észben tartva a választópolgárok neveit.

⁵⁰⁶ Cicero Sest.61–63.; Morrell 2017. 117.

⁵⁰⁷ Drogula 2019. 63–65.

⁵⁰⁸ Plut. Cat.Min. 57.; App. BC.II.87.

⁵⁰⁹ Plut. Cat.Min. 60., 65.

⁵¹⁰ További példák a törvényesség szerepére, fontosságára: Plut. Cat.Min.16., 17., 31., 40., 47. („...a lehető legkevésbé törvényellenes eszközökkel kell az egyeduralmat bevezetni...”) Ezek a példák jóval 63 után kerültek lejegyzésre, ugyanakkor már 63-ban is a Cato-kép eleme lehetett a törvényesség képviselete. Murena megvádolásánál már biztosan szerepet kaphatott a törvényesség védelme is. Cicero pedig rugalmatlansággal vádolta Catót, aki a rendkívüli vészhelyzetre sincs tekintettel és a törvényességhez ragaszkodik. (Drogula 2019. 61.; Jacobs 2018. 409.; [65.](#) oldal)

⁵¹¹ Dio XXXIX.23.; Plut. Cat.Min.45.: Plutarchos szerint egy tartományt ajánlottak fel neki.

teljesítették, aki így önkéntesnek tűnő elutasítással nyilvánult meg a tisztséggel kapcsolatban. A vádak szerint ezzel egyszerre leplezhette, hogy akarata ellenére esett el a *praeturatól*, illetve azt a hamis – akár Cincinnatuséhoz hasonló – képet is építhette, miszerint nem törekszik tisztségek betöltésére, csupán az állam érdekét szem előtt tartva hajlandó részt venni a közéletben.⁵¹² A források itt pontatlanok lehetnek, valójában csak a tisztséggel járó kiváltságokról és a *praetorsággal* kapcsolatos jelvények (*ornamenta*) viseléséről lehetett szó,⁵¹³ de Caesar minden bizonnyal ekkor is lecsapott, és megkísérelte a törvényességhez ragaszkodó Cato-képet rombolni, a visszautasítás őszinteségét kétségbe vonni. Lehetséges, hogy Cato valóban nem törekedett a kiváltságok megszerzésére, és csupán Caesar vádaskodásáról van szó, ugyanakkor látható, hogy már a kortársak is egyértelműen felismerték ezt a taktikát, miszerint Cato a kitüntetések, tisztségek visszautasításával nagyobb dicsőséget szerez, mint a viselésükkel. Ez a látszólagos tartózkodás is a Cato-kép központi eleme lehetett, ennek lényegét Sallustius jól összefoglalta: „...így aztán minél kevésbé hajhászta a dicsőséget, annál inkább szegődött az a nyomába.”⁵¹⁴ Ellenfelei pedig megpróbálták fellépni ez ellen, többek között a törvényesség kikezdését is hangoztatva, Cato szándékainak őszinteségét kétségbe vonva.

Caesar érvei között 63-ban is nagy szerepet kapott a törvényesség kérdése, szónoklatában ellenezte a bűnösök tárgyalás nélküli kivégzését a római törvényekre hivatkozva.⁵¹⁵ Ezzel egy veszélyes precedens kialakulását szerette volna megakadályozni, így a száműzetést és vagyonelkobzást vetette fel a halálbüntetés alternatívájaként.⁵¹⁶ Érvelésében Catóhoz hasonlóan megidézte a múltat, több történelmi példát is hozott arra, hogy a törvényesség felülírása katasztrófához vezetett.⁵¹⁷ Az ősök példája ebben az esetben is alapvető viszonyítási pont:⁵¹⁸ „Mert bizonyára több erkölcsi érték és bölcsesség volt azokban, akik a szerény erőforrásokból ekkora birodalmat hoztak létre, mint bennünk...”⁵¹⁹ Sallustius leírásában így akár Caesar tűnhetett Cato hagyományos elveinek képviselőjeként, aki rugalmatlan politikusként a törvények szigorú betartása mellett érvelt, még a krízishelyzet közepén is, minden kivételt következetesen elutasítva, hiszen a különleges büntetést a rómaiak

⁵¹² Drogula 2019. 57.: Drogula szerint is valószínűtlen ez a fajta kép, hiszen Cato a lehető legkorábbi években (*suo anno*) törekedett a tisztségek betöltésére.

⁵¹³ Drogula 2019. 169.

⁵¹⁴ Sall. Cat.54.; Egy katonai kitüntetés visszautasítására már fiatalkorában találunk példát. (Plut. Cat.Min.8.)

⁵¹⁵ Caesar itt konkrétan római polgárok kivégzését megtiltó *lex Semproniára* gondolhatott. (Nótári 2021a. 87.)

⁵¹⁶ A kérdés bizonyára komplexebb, lásd: [521.](#) jegyzet Caesar motivációiról.

⁵¹⁷ Sall. Cat.51.; Levene 2000. 186.

⁵¹⁸ Goldsworthy 2006. 137.

⁵¹⁹ Sall. Cat.51.

alkotmányával összeférhetetlennek látta.⁵²⁰ A kutatás eltérően értékelte ennek motivációit,⁵²¹ mindenesetre így Cato önellentmondására is rávilágíthatott, aki javaslatával részben szembement a törvényesség korábban hangoztatott elvével, és más gondolatok (*libertas* féltése, a *res publica* védelme, a *mos maiorum* követése) kerültek előtérbe beszédében.

A Catilina-összeesküvés kapcsán mintha Cato valódi alakja is megcsillanna, aki vészhelyzetben a törvényességet felülírva, az elveihez történő ragaszkodás helyett egy hatékony aktuálpolitikusként cselekszik.⁵²² Ezt Syme paradox helyzetnek nevezi, illetve Albrecht véleménye is hasonló, aki szerint „*Caesar és Cato beszéde csupa meglepetés...*”⁵²³ Mindketten a szerepek felfordulására utalnak valamilyen módon: Cato doktriner helyett egy „*gyakorlati, tetterős államférfi*”, Caesar pedig Cato Maiorhoz hűen a törvényességhez ragaszkodik.⁵²⁴ A paradoxnak tűnő szituáció mögött azonban meglepetés helyett inkább tudatosságot fedezhetünk fel, véleményem szerint itt Cato „igazi”,⁵²⁵ alkalmazkodó politizálásának példáját láthatjuk, amire Caesar is reagálhatott a hagyományos catói elvek kritikus felemlítésével. Caesar valószínűleg a rigorózus törvénykövetés és a törvénytelen halálbüntetés ellentmondását használta volna ki szónoklatában (amit talán Sallustius is hangsúlyozott),⁵²⁶ erre rávilágítva kívánta hitelteleníteni és lebontani Cato alakját, taktikáját, melynek egyébként integráns része volt a törvényesség képviselése.⁵²⁷ Caesar is felidézte a *maiores nostri* példáját, ezzel ellenfele ösére, Cato Maiorra tett finom utalást:

„...a hatalmas és tekintélyes rhodosi állam, amely a római nép segítségével nőtt nagyra, hűtlenül és ellenségesen viselkedett velünk szemben; mégis, mikor a háború befejeztével a rhodosiak ügye a senatus elé került, őseink büntetlenül bocsátották el őket...”⁵²⁸

⁵²⁰ Sall. Cat.51.

⁵²¹ Esetleg már ennél a példánál a *clementia* megjelenését láthatjuk, ugyanakkor ebben az esetben inkább Sallustius utólagos értelmezéséhez közelítenénk. Egyszerű tanácsként és szemtelen javaslatként is jellemezték a felvetést (lásd Syme 2002. 112.), de valószínű, hogy a Cato elleni hatékony fellépés is cél lehetett a beszéd megformálásakor.

⁵²² Syme 2002. 115.

⁵²³ Albrecht 2003. 339.

⁵²⁴ Albrecht 2003. 339.

⁵²⁵ Azaz a Cato által szándékosan alakított kép mögé is beláthatunk, ahol az egyértelműen idealizált képen túl a valós politikai motivációk is megjelennek.

⁵²⁶ Syme 2002. 112.

⁵²⁷ Hiába kerülhetett sor előbb Caesar beszédére, ettől függetlenül reagálhatott ilyen módon, hiszen Cato halálbüntetés melletti álláspontja nem lehetett kérdés Caesar számára. Erre a tényre pedig már alapozhatta a Cato-kép lebontására irányuló taktikáját.

⁵²⁸ Sall. Cat.51.

Az ősök (*maiores*) mögött Cato Maior alakját azonosíthatjuk, aki a korábban a *senatus*ban szólalt fel a megfontolt döntéshozatal érdekében.⁵²⁹ Caesar és Cato Maior érvei így gyakorlatilag egybeesnek az ifjabb Catóéval szemben, hiszen az emlegetett rhodosiak ügyében a *ensor* is önmérsékletre intett, Caesarhoz hasonlóan. Ez a példa pedig különösen éles fegyver lehetett Caesar kezében,⁵³⁰ hiszen Cato számos esetben támaszkodott felmenőjének karakterére.⁵³¹ Illetve ezáltal Cato ősökre tett utalásait is relativizálhatta, mondván, aki még a saját elődjét sem követi (ami pedig fontosabb lehetett az általában vett *maiores* másolásánál is),⁵³² az aligha hivatkozhat hitelesen Róma közös őseire.

A *vita* végül Cato javára dőlt el, így taktikájának sikeres elemeit is azonosíthatjuk, hiszen álláspontja győzelmével nagyot lépett előre a politikában, sőt imázsa is érintetlen maradt, annak ellenére, hogy elveinek egy részét felülírta a rendkívüli helyzet. Cato ugyanis az imázsához illeszkedő további elveket hangsúlyozott az érvelés során. A *lex* helyett a *mos*ra és történelmi példákra hivatkozva követelt halált, a híres *severitas*ának megfelelően, ezáltal Caesar próbálkozásai ellenére is egységes maradhatott a róla kialakult kép. S bár az általa képviselt elvek között ellentét feszülhetett (törvényesség vagy kivégzés), Cato mindezt semlegesíteni tudta, taktikájának kulcsa, hogy ezt az ellentmondást is képes volt feloldani a megfelelő elemek előtérbe helyezésével. A 63-as esetben részben ezt láthatjuk, ekkor a törvényesség kevésbé kiaknázható elvét megpróbálta elfedni a Cato-kép többi elemének hangsúlyozásával, például Caesar racionálisnak tűnő érvelésével szemben itt is a radikálisabb, érzelmektől vezérelt oldalát mutathatta meg.⁵³³ Más esetekben a törvények rigorózus képviselője kitűnő eszköz lehetett, többször is alkalmazta ezt sikeresen,⁵³⁴ de 63-ban ez nyilvánvalóan nem volt járható út, hiszen tárgyalás nélkül döntöttek a halálos ítéletről. Catilina esetében így a *mos maiorum*ra tett utalás illeszkedhetett jobban Cato alakjához és politikai céljához. Rendkívüli esetekben a *mos* valóban lehetett az irányadó, akár a törvényekkel szemben is,⁵³⁵ ugyanakkor itt a Cato-kép rugalmasságára hívnám fel a figyelmet, ami követte a *lex* és a *mos* említett viszonyát. Tehát

⁵²⁹ Gellius VI.3.: „Cato [...] a fölötti félelmének ad kifejezést, hogy az atyák vállalatuk sikerülte fölötti örömben és elragadtatásukban, elméjükben megzavarodva, nincsenek egészen eszüknél s nem ismerhetik fel helyesen a tényállást, s nem hozhatnak határozatot.”; Livius XLV.25.: „S ügyüket elsősorban M. Porcius Cato vette védelmébe, aki - noha egyébként kemény jellemű ember volt - most engedékeny és szelíd senatorként viselkedett.”; Lásd még: Havas 1998. 71–72.

⁵³⁰ Lásd Syme 2002. 112.

⁵³¹ Első nyilvános fellépését például őséhez kapcsolják, hiszen a Cato Maior által állított Basilica Porcia oszlopának lebontását akadályozhatta meg felszólalásával. (Plut. Cat.Min.5.) Murena elleni vádbeszédében is hivatkozott dédapjára egyértelműen követendő példaként. (Cicero Mur.66.) Lásd még: Levene 2000. 191.; Conte 1994. 237.

⁵³² Rawson 1973. 165.; Cicero fejti ki a saját ősök követésének fontosságát: (Cicero *De Officiis* I.116.)

⁵³³ Sklenář 1998. 211.

⁵³⁴ A példákhoz lásd: 510. jegyzet

⁵³⁵ Hegyi 2018. 24.

korántsem az elvont catói elvek rigorózus, valóságot figyelmen kívül hagyó érvényesítéséről volt itt szó, ahogy sokan Cato politizálását jellemezték, érvelése a rendkívüli helyzethez alkalmazkodott.

Cato taktikája pedig a *mos* értelmezésének képlékenységevel érthető meg, hiszen ennek kihasználására is törekedett imázsának felépítésével. A beszédpár akár a *mos* és *lex* fogalmainak ütköztetéseként is értelmezhető lehetne, ahol Caesar képviseli a törvényességet, ezáltal az enyhébb büntetést, míg Cato a *mos maiorum*ot, ami a halálbüntetés alapjául szolgálhat.⁵³⁶ Ugyanakkor nem ilyen egyszerű a helyzet, hiszen Caesar a törvények mellett ugyanúgy kulcsfogalomként hivatkozik a *mos maiorum*ra és számos *exemplum*ot is említ érvként Catóhoz hasonlóan.⁵³⁷ Látható, hogy a száműzetés és a halálbüntetés alapjaként a *mos* mindkét politikusnál ugyanúgy megjelenik érvként, teljesen ellentétes álláspontok alátámasztására. Így a büntetéssel kapcsolatos határozatnál az értelmezés kulcsszerepet kap: melyik politikus érveléséből következhet helyes döntés?⁵³⁸

Cato taktikája a *mos maiorum* rugalmasságához, informalitásához, definiálatlanságához alkalmazkodott, ami többféle értelmezési lehetőséget is kínált, hiszen a szokások, *exemplum*ok interpretációs lehetőségei korántsem voltak kőbe vésve.⁵³⁹ Cato megemlítette beszédében, hogy saját korában, a köztársaság válságjelenségeként ez különösen igaz lehetett, az egykori fogalmak ugyanis kiürültek és elvesztették eredeti tartalmukat: „*Bizony már réges-régen elfelejtettük a fogalmak valódi nevét.*”⁵⁴⁰ Ennél a gondolatnál egyértelműen thukydidési mintáról van szó, aki egy polgárháborús helyzetben fogalmazott hasonlóan: „*S önkényesen megváltoztatták az egyes dolgokat jelölő szavak megszokott jelentését is.*”⁵⁴¹ A két idézet hasonlósága mellett azonban egy eltérés is említendő, ami kulcsfontosságú a catói taktika sallustiusi leírásának szempontjából. Míg Thukydidés a fogalmak megszokott (*εἰωθῶν*) jelentésének megváltozását említi, addig Cato a fogalmak igazi (*vera*) jelentésének elvesztésére utal.⁵⁴² Tehát míg Thukydidésnél a konszenzus (*εἰωθός*) és az aktuális helyzet határozza meg

⁵³⁶ Cicero szerint az állam normális működése esetén a *mos* érvényesülne és Catilina sem élne a törvényes lehetőségektől függetlenül. (Cicero Cat.1.1.; Hegyi 2018. 24.)

⁵³⁷ „*Őseinkből, atyák és összeírottak, sohasem hiányzott sem a megfontolás, sem a bátorság, büszkeségük mégsem akadályozta meg őket, hogy idegen intézményeket utánozzanak, ha helyesnek bizonyultak. [...] Mert bizonyára több erkölcsi érték és bölcsesség volt azokban, akik a szerény erőforrásokból ekkora birodalmat hoztak létre, mint bennünk, akik nagyszerű hódításaikat alig vagyunk képesek megtartani.*” (Sall. Cat.51.)

⁵³⁸ Az erre adott válasz pedig korántsem lehetett egyértelmű, ezt Caesar ellenvéleménye mellett jól mutatja a kérdés későbbi története is, hiszen Clodius ezt a halálbüntetésről szóló döntést elevenítette fel 58-ban Cicero elleni támadásainál.

⁵³⁹ Drogula 2019. 15–16.; Hegyi 2018. 24–25.

⁵⁴⁰ Sall. Cat.52.: „*Vera vocabula rerum amissimus...*”

⁵⁴¹ Thukydidés III.82.

⁵⁴² Sklenář 1998. 216–217.; Thukydidés III.82.

a jelentést a Saussure-féle elképzelésnek megfelelően, addig Cato rendszerében a fogalmaknak abszolút, örökös, eredeti és igazi (*vera*) jelentésük van.⁵⁴³ Cato szerint korának válságjelensége, hogy az eredeti fogalmakat már nem a megfelelő jelentéssel használják (lásd Caesar), ugyanakkor ez nem járhat a fogalmak mögötti igaz tartalom eltűnésével, Cato érvelése alapján egy esetlegesen kialakuló újabb konszenzus sem írhatná felül a fogalmak igazi jelentését, szemben Thukidydés elképzelésével.⁵⁴⁴ Ugyanis a *mos maiorum* az az egyetlen keretrendszer, ahol a fogalmak még az igazi jelentésüket hordozzák, így diskurzus is kizárólag a *mos* helyreállításával képzelhető el.⁵⁴⁵

És mit érthetünk *mos maiorum* és igazi jelentés alatt? Erre a kérdésre Cato kívánt döntő választ adni, hiszen ezt az eredeti tartalmat olyan politikusok lehettek képesek felidézni, meghatározni, vagy visszaállítani, akik még az ősi római politika letéteményesei és képviselői voltak.⁵⁴⁶ Cato mindenképpen ilyen volt, legalábbis tudatosan erre törekedett és így határozta meg önmagát, ezzel szemben Caesar csupán a régi fogalmak kiforgatója lehetett. Ezt a negatív folyamatot és hanyatlást pedig Cato – még Sallustiussal szemben is⁵⁴⁷ – megoldhatónak vélte, természetesen saját politikájának megvalósításával. Így az összeesküvéshez hasonló vitás, rendkívüli esetek a Catóhoz hasonló személyeknek jelenthettek mozgásteret az értelmezésben, akik egyébként is a régi római elvek letéteményeseiként nyilvánultak meg a közéletben. Cato tehát az értelmezés terén próbált előnyösebb helyzetbe kerülni a radikális és ősi értékeket védelmező, konzervatív karakter tudatos kialakításával (majd kisajátításával), hogy így a politikai színtéren is előnyhöz juthasson.⁵⁴⁸

Az értelmezés tehát döntő szerepet játszhatott (ebben a precedens nélküli esetben különösen),⁵⁴⁹ hiszen Rómában nem volt ritka, hogy politikusok hasonlóan érveltek egymással teljesen ellentétes álláspontok alátámasztására. Itt is erről volt szó, a két politikus saját céljainak megfelelően ragadott ki példákat a múltból: Cato például dédapja *clementiája* helyett az aktuális célnak megfelelően Manlius Torquatus esetét választotta ki a történelem példatárából, Caesar

⁵⁴³ Sklenář 1998. 216–217: Cato szerint a *mos maiorum* része volt a fogalmakat illető konszenzus is, amikor az igazi jelentés és az arról kialakult konszenzus még egybeesett.

⁵⁴⁴ Sklenář 1998. 216–217.

⁵⁴⁵ Sklenář 1998. 216–217.

⁵⁴⁶ Ezt Sklenář is jól összefoglalta: „...such a morality is possible for him alone, since he is, or at least postures as, the last man alive for whom these truths are still indisputable.” (Sklenář 1998. 218.); Ezzel Cato Maior taktikáját emelhette magasabb szintre, hiszen már dédapja is a legautentikusabb római szerepébe bújva politizált, ezáltal a véleménye is nagyobb súllyal eshetett latba. (Drogula 2019. 30.)

⁵⁴⁷ Sklenář 1998. 215.

⁵⁴⁸ Sklenář is kiemeli a *mos maiorum* felhasználásának egyenlő lehetőségét, ugyanakkor véleményem szerint a Cato esetében említett imázsépítés és önmeghatározás (erre Sklenář is utal: „Cato, the last representative of atavistic probity”) mégis előnyt jelenthetett. (Sklenář 1998. 206.)

⁵⁴⁹ Sall.Cat.4.: „...annyira újszerű volt a bűn és a veszedelem.”

pedig ezt kihasználva utalhatott Cato Maior példájára, utalva ellenfele önellentmondásaira.⁵⁵⁰ De a hasonló érvek között mégis Cato felé billenhetett a mérleg nyelve, a gondosan kialakított imázs biztosíthatta az előnyt az ingadozó optimáták között.⁵⁵¹ Ez az ősi értékeket védő kép pedig sértetlen maradt, annak ellenére, hogy saját ősével és a törvényesség elvével is szembement, hiszen a rugalmas *mos maiorum* képviselőjeként tüntette fel magát, ami szélsőséges helyzetekben akár a törvénytelen gyilkosságot is legitimálhatta.⁵⁵²

Sallustius hatása és a hitelesség kérdése

Ebben a kérdésben nem hagyható figyelmen kívül Sallustius szándéka és befolyása sem, hiszen elfogultsága, stílusa is nyomot hagyhatott az események leírásán. Ez a két elemzett beszéd nyelvi megformálásán is látszik, hiszen a felszólalók jellemző stílusuk helyett mindketten Sallustius latinját beszélik.⁵⁵³ Ebből azonban nem feltétlen következik egyértelmű tartalmi változtatás, az eredeti és a sallustiusi beszédek viszonyát, a tartalmi elemek hitelességét mindenképpen érdemes vizsgálni.⁵⁵⁴

Caesar eredeti beszéde nem maradt fenn, sőt Cato beszédét illetően is főként Sallustiusra vagyunk utalva, de utóbbi Cicero írnokainak köszönhetően fennmaradhatott a kortársak számára, amit nyilvánvalóan Sallustius is felhasznált.⁵⁵⁵ Más forrásokból is következtethetünk az eredeti beszédek tartalmi elemeire, például Cicero tett utalást Caesar felszólalására a Catilina elleni 4. beszédben. Itt is megjelentek a főbb elemek: Caesar a halálbüntetés helyett az összeesküvők száműzetését és a vagyonelkobzást támogatta, hiszen a halál csupán felmentés lehetne számukra.⁵⁵⁶ A kivégzés törvényessége is mindenképpen központi kérdés lehetett, hiszen Cicero is utalt a *lex Sempronia* körüli értelmezési vitára, ami csak népgyűlési jóváhagyással tette lehetővé római polgárok kivégzését.⁵⁵⁷ Appianos is tett utalást a szabályos tárgyalás és igazságszolgáltatás szükségességére Caesar érvei között, de ő leírásában néhány

⁵⁵⁰ Drogula 2019. 82.

⁵⁵¹ Természetesen a halálbüntetés melletti végső döntés nem csupán a *mos* értelmezésének részletkérdésén múltott, ugyanakkor Cato érvelésének részeként mindenképpen szerepe lehetett.

⁵⁵² Lásd Cicero Catilina elleni első beszédét: véleménye szerint Scipio Nasica a *boni mores* szerint cselekedett Gracchus meggyilkolásakor, hiszen a megfelelően működő államban a törvény helyett a *mos* szabályoz ilyen súlyos esetekben. (Cicero Cat.1.; Hegyi 2018. 24.) Valószínűleg Clodius vagy Caesar meggyilkolásánál is hasonlóan vélekedhetett a *res publica* érdekeit szem előtt tartva. (Arena 2007. 159.; Nótári 2021a. 31., 40., Caesarról és a zsarnokölés kötelezettségéről: 101–104.)

⁵⁵³ Lásd: Sklenář 1998.

⁵⁵⁴ Sklenář 1998. 206.

⁵⁵⁵ Goldsworthy 2006. 136., 140.; Ramsey 2007. 9.

⁵⁵⁶ Cicero Cat.IV.7–8.

⁵⁵⁷ Cicero Cat.IV.10.

eltéréstől eltekintve Sallustiust követte.⁵⁵⁸ A Catilina elleni 1. beszédből szintén erre következtethetünk, Cicero dilemmájánál többek között a *mos maiorum* és a törvénytisztelet gátolhatta Catilina kivégzését.⁵⁵⁹ Plutarchos foglalta még össze a beszédek tartalmát Cicero, Cato és Caesar életrajzaiban, a Cicerónál látott elemekhez képest Caesar bűnrészességének kérdése is egyértelműen felmerül.⁵⁶⁰

A thukydidési mintához hasonlóan fiktív részletek a beszédpár esetében sem mehettek az ismert tények rovására, a gondolatmenet, valamint a közismert tartalmi elemek visszáadására Sallustius is törekedhetett.⁵⁶¹ Nyilvánvaló, hogy bizonyos mértékben a szereplők jellemábrázolásának is alá lehetnek rendelve a beszédek,⁵⁶² de ez nem zárja ki a hiteles elemek beemeléseinek lehetőségét. A beszédpár aligha lehetett Sallustius korábban kifejezett gondolatainak, érveinek önkényes katalógusa, inkább azok valódi tartalma sarkallhatta saját gondolatvilágának, érveinek megjelenítésére. Caesar Cato Maiorra tett hatásos utalása például az eredeti beszéd részét képezhette, az ősök (*maiores*) példája az eredeti érvrendszer fontos eleme lehetett, ebben pedig Sallustius felfedezhette a számára központi hanyatlás irányát is, amit nyelvileg nyilvánvalóan a saját bevezetéséhez hasonlóan fogalmazott meg.⁵⁶³ Lehetséges persze, hogy a hanyatlás és a *maiores* példáira való caesari hivatkozás túlságosan kidomborított és a valódinál gyakoribb Sallustiusnál, ugyanakkor valamilyen mértékben mindenképpen az eredeti érvelés része lehetett.⁵⁶⁴ Hasonló lehet a helyzet a *luxuria* és *avaritia* catói elítélésnél is: ennek bemutatása szintén idomul a sallustiusi elvekhez és nyelvezethez, ugyanakkor ez sem csak Sallustius vesszőparipája volt, Cato politizálásában (és a római politikai kultúrában általában) is hangsúlyos szerepet kapott a luxus elleni fellépés.⁵⁶⁵

⁵⁵⁸ App. BC.II.6.; Eltérés lehet Caesar bűnrészességének nyílt felvetése, lásd a részlethez tartozó jegyzeteket. A Caesart ért vádakról Suetonius is tudósít: Suet. Caes.17.

⁵⁵⁹ Cicero Cat.I.28.: „*Mi akadályoz hát? Őseink szokásjoga? [...] Vagy a törvények, amelyeket a rómaiakra kiszabható halálbüntetés kapcsán fogadtak el?*” (Nótári Tamás fordítása)

⁵⁶⁰ Plut. Cic.20–21.; Cat.Min.22–23.; Caes.7–8.

⁵⁶¹ Conte 1994. 237–238.; Thukydidést mindenképpen mintának tekintette, az előképek kérdéshez lásd: Albrecht 2003. 328–331. Thukydidés a híres részletben így vélekedik a kérdésről: „*Ami pedig azokat a beszédeket illeti, [...] lehetetlen feladat lett volna szóról szóra visszaadnom, így aztán ezeket úgy adtam elő, ahogy véleményem szerint egy adott helyzetben kinek-kinek a legvalószínűbben beszélnie kellett, s közben igyekeztem a legszigorúbban ragaszkodni a valóban elhangzott beszéd gondolatmenetéhez.*” (Thukydidés I.21–22. – Muraközy Gyula fordítása) A mű megjelenésekor (42-ben) pedig a még emlékező közönség is észlelhette volna a valóságtól teljesen elütő elemeket.

⁵⁶² Albrecht 2003. 333.

⁵⁶³ Sklenář 1998. 208.

⁵⁶⁴ Sall. Cat.51.42.; Sklenář 1998. 209–210.; Conte 1994. 237–238.

⁵⁶⁵ Hegyi 2018. 69–72.; Sklenář 1998. 212–213.; Earl 1969. 97.; Egyrészt a Cato-képhez szorosan hozzátartozott a mértékletesség, ősi egyszerűség, ezáltal a fényűzés és *luxuria* fő ellensége is lett a korban: „*Mikor látta, hogy a rikító vörös biborszövetek divatja terjedt el, ő sötét színű ruhát hordott.*” (Plut. Cat.Min.6.)

Ugyanakkor nem csak nyilvánvalóan fiktív elemekre kell gondolnunk, az érvek megválogatásának és elhelyezésének finomabb eszközével is lehetőség nyílt bizonyos vélemény közvetítésére.⁵⁶⁶ A két beszédet általában összekapcsolják Caesar és Cato összehasonlításával (*synkrisis*),⁵⁶⁷ bár abban nincs egyetértés, hogy a két beszéd már az összehasonlítás igényeinek megfelelően született vagy attól függetlenül.⁵⁶⁸ A két politikus végső összevetésével, egy szinten kezelésével például Caesar tevékenységét is a köztársaság megmentéséért tett erőfeszítések keretein belül helyezhette el, aki Catóval egymást kiegészítve adhatott ki egy ideális jellemet, ami akár a *res publica* megmentésére is képes lehetett volna.⁵⁶⁹ Ezzel finoman leválaszthatta Caesart az egyeduralkodó korszakáról, így a *res publicát* megdöntő zsarnok helyett a köztársaság válságkorszakának egyetlen pozitív és kiemelkedő alakja lesz Cato mellett.⁵⁷⁰

Az elhelyezés és válogatás eszköze mellett azonban egyes elemek háttérbe szorítása is befolyásoló tényező lehet, erre is találunk példát Sallustiusnál. A beszédpár kapcsán ugyanis egy tényezőről alig hallhatunk, ami nagyban befolyásolhatta a döntést az említett érvek mellett. Ez pedig a nép szerepe, ami Cicerónál, de más forrásokban is fontos szempont az összeesküvés kapcsán.⁵⁷¹ Cicero például Catilina elleni beszédeit a nép előtt is elmondta tájékoztatásul, illetve megindokolta a döntések jogosságát. Joggal tarthatott attól (mint azt 58-as száműzetése is bizonyította), hogy a *popularis* politikusok kihasználhatják a rendkívüli helyzetben végrehajtott kivégzést. Ennek ellenére a nép(pártiság) szerepére nem találunk utalást Sallustius beszédpárjánál.⁵⁷² Cicero 4. beszédében viszont konkrétan a *popularis*oknak nyújtott támadási felület miatt aggódik, a halálbüntetéssel kapcsolatban emiatt vacillál: „*Ha C. Caesar véleményéhez csatlakoztok, talán kevesebb néppárti támadástól kell tartanom, [...] Ha viszont azt a másik álláspontot fogadjátok el, valószínűleg nagyobb zavar támad körülöttem.*”⁵⁷³ Plutarchosnál pedig kifejezetten központi elem a néppártiság, Cato beszédében is: „*[Cato] Caesar ellen fordult, s azt mondta, hogy népszerűségahajászó és emberienséget színlelő beszédével felforgatja a várost, és megfélemlíti a senatust, amelytől neki magának kellene félnie*

⁵⁶⁶ Becker 1973. 772.

⁵⁶⁷ Sall. Cat. 54.

⁵⁶⁸ McGushin 1977. 309.

⁵⁶⁹ Albrecht 2003. 333., 340.; Syme értelmezésében a két személy közösen képes lehetett volna erre, Batstone elemzése alapján ezt nem tartja valószínűnek. (Batstone 1988. 1–2.)

⁵⁷⁰ Sall. Cat. 53.

⁵⁷¹ Lásd például Cassius Dió beszámolóját, ahol Ciceroval szemben álló és Caesart támogató néptömegről hallunk. (Dio XXXVII.38.);

⁵⁷² Lehetséges, hogy itt is csupán Cicero háttérbe szorulásának egy példáját láthatjuk, ezért nem kerül említésre.

⁵⁷³ Cicero Cat. IV.9.; Igaz Cicero sem konkrétan Caesartól tart, különbséget tesz a felelőtlen szónokok és a valódi néppártiak között, Caesart utóbbi oldalon helyezi el.

és örülnie, ha ép bőrrel és gyanúsítás nélkül megússza a dolgot...”⁵⁷⁴ A dolgozat korábbi pontján is tettem már említést a nép befolyásának szerepére Cato és Caesar ellentétének kialakulása kapcsán. Ezt a tényezőt az összeesküvés esetében is érdemes figyelembe venni, hiszen befolyásolhatta a döntést, nem csak Cicero, hanem a többi *senator* esetében is. Lehetséges, hogy Sallustius itt is Caesar irányába tett lépést ennek a fontos tényezőnek a háttérbe szorításával. Esetében kerüli a *popularis*ok közötti vezető szerepre tett utalást,⁵⁷⁵ a nép körében élvezett befolyását sem említi, annak ellenére, hogy egy korábbi exkurzusában nyilvánvalóan negatívan vélekedik mind a *popularis*, mind az *optimata* oldal politizálásáról: „...egyesek látszólag a népjogokat védelmezték, mások állítólag a *senatus* tekintélyét akarták minél magasabbra emelni - de a közjó álarcában ki-ki a saját hatalmáért versengett. S ebben a versengésben nem ismertek sem mértéket, sem határt; mindkét párt kegyetlenül kihasználta a győzelmet.”⁵⁷⁶ Így Caesar néppártiságának elhallgatása talán az összeesküvésben való részvétel gyanújától távolíthatta személyét, hiszen Catilina is *popularis* politikusként lépett fel a 60-as években.⁵⁷⁷ Ugyanakkor Sallustius lesújtó véleménye alól nem csak Caesar, hanem Cato is kivétel lehetett, a végső összehasonlítással őt is kivonta a pártpolitizálás egyébként negatív ítélete alól. Így ebben az esetben sem lehet szó egyoldalú Caesar iránti elfogultságról.

Sallustius szándéka és álláspontja tehát távolról sem egyértelmű, ezt az előbbieken is láthattuk: az invektívákra jellemző fekete-fehér sémánál jóval összetettebb, korántsem egyoldalú képet fest művében.⁵⁷⁸ Ezt a kutatók eltérő véleménye is jelzi: egyesek szerint Sallustius Cato érveivel érthetett egyet inkább, erre az erkölcsi hanyatlást ostromozó sallustiusi *praefatió*ból következtetnek, melynek gondolatvilága meglehetősen hasonlít Cato beszédéhez.⁵⁷⁹ Becker szerint is Cato tűnhet fel kedvezőbb szerepben,⁵⁸⁰ ugyanakkor mint láthattuk, Caesar beszéde is visszhangozni látszik Sallustius elveit.⁵⁸¹ Egyesek akár Caesar kritizálásának lehetőségét is emlegetik, míg mások szerint Caesar lehetett az összehasonlítás „hőse”, Cato magasztalása is az ő dicsőségének emelését szolgálhatta.⁵⁸² Természetesen a caesari beszéd esetében felmerülhet az elfogultság kérdése, Sallustius akár a Caesarra tapadt, a bűnrészességgel

⁵⁷⁴ Plut. Cat.Min.23.

⁵⁷⁵ Conte 1994. 237.

⁵⁷⁶ Sall. Cat.38.

⁵⁷⁷ Havas 2010. 90.

⁵⁷⁸ Albrecht 2003. 333.

⁵⁷⁹ Syme 2002. 116.;

⁵⁸⁰ Cato kedvezőbb megítélését feltételezik: Becker 1973. 736.; Earl 1961. 101.; Katz 1981. 75–76.; Goodyear 1982. 274–275.

⁵⁸¹ A különböző álláspontok képviselőihez lásd: Batstone 1988. 1. 1. jegyzet; Earl 1961. 99.; Becker 1973. 733.

⁵⁸² McGushin 1977. 309–310.; Ugyanakkor Sallustius sem formálhatta át végletesen a történeteket, valószínűleg nem írt volna le hamisnak gondolt részleteket. (Syme 2002. 104–105.) Cato beszéde például fennmaradt, amit nyilvánvalóan ő is felhasznált. (Ramsey 2007. 9.)

kapcsolatos vádak lemosására is törekedhetett a halálbüntetés elleni érvek sorolásával.⁵⁸³ Valószínűbb azonban, hogy a *synkrisis* összehasonlító jellege ellenére sem kell teljesen ellentétes és egymást kizáró elfogultságot feltételeznünk, sem Caesar, sem Cato irányában.⁵⁸⁴ Továbbá azt is figyelembe kell venni, hogy a beszédek és jellemrajzok kissé anakronisztikusak is lehetnek, hiszen Sallustius a két szereplő halála után már egyértelműen nem 63 szemszögéből ábrázolta és ítélte meg a résztvevőket. Az utólag történt események, az időközben kialakuló hagyományok és személyes jellemvonások is befolyásolhatták, a stílusának és elkötelezettségének megfelelő válogatásról nem is beszélve.⁵⁸⁵

A két politikus ellentétének és Cato beszédének fényében a történetírói érvekkel megtámogatott beszéd helyett inkább Caesar valódi, Cato elleni taktikájának magját láthatjuk szónoklatában. A két beszéd önmagában valóban furcsa, és a politikusoktól elütő lehet (és akár Sallustius felmentési kísérletére is gyanakodhatnánk), de párban vizsgálva más a helyzet: ebben az esetben a Caesart mosdatni látszó érvek a Cato elleni fellépéshez hatékonyan illeszkednek (lásd fentebb), így ilyen szempontból nincs okunk a részlet hitelességét vitatni. Ha Caesar ártatlanságának hangsúlyozása lett volna a cél, akkor nem értékelte volna így Caesar bűnrészességének lehetőségét: „...*a dolog nem is látszott alaptalannak...*”.⁵⁸⁶ S bár Sallustius törekedhetett a harag és részrehajlás elkerülésére,⁵⁸⁷ de ez a kijelentés súlyosnak tűnik ahhoz, hogy egy a pártatlanság látszatát fenntartó mesterséges gondolatnak tartsuk. A legfőbb ellenfél, a cinkosság lehetőségét is felvető Cato pedig meglehetősen pozitív – akár Caesarnál is kedvezőbb – fényben tűnik fel a műben.⁵⁸⁸ Ha pedig a Cato halálát (46) követő élénk irodalmi polemizálás terén próbáljuk meg elhelyezni Sallustius 42-es véleményét, Cato jellemzése alapján akár Caesar ellenfeleinek oldalán is elképzelhetjük, hiszen például Caesar *Anticatojához* képest⁵⁸⁹ meglehetősen pozitív szerepben tűnik fel Cato alakja. Így Sallustius korántsem tekinthetjük egyoldalúan elfogultnak Caesar irányában, inkább ő tehetett először kísérlet a két személy kiegyensúlyozottabb megítélésére, a Cato halálát követő szélsőséges értelmezési küzdelem után.⁵⁹⁰

⁵⁸³ Albrecht 2013. 339.; Goodyear 1982. 274.

⁵⁸⁴ Batstone 1988. 1–3.

⁵⁸⁵ McGushin 1977. 310–311.; Syme 2002. 114–115.; Albrecht 2003. 333.

⁵⁸⁶ Sall. Cat.49.

⁵⁸⁷ Sallustius pártatlanságra is törekedhetett, lásd: Adamik 2009. 281–282.; Albrecht 2003. 337.; Sall. Cat.4.

⁵⁸⁸ Albrecht 2003. 339.; Becker 1973. 731–742.

⁵⁸⁹ Lásd [A kritikus, Cato-ellenes álláspont nyomai a forrásokban](#) c. fejezet.

⁵⁹⁰ Conte 1994. 238.

Cato az optimata oldal élén

Az összeesküvés kapcsán még egy részletet érdemes elemeznünk, mégpedig Cato felszólalásának körülményeit, az ezzel kapcsolatban kialakult többféle hagyományt, hogy sikerének további tényezőit is megérthessük. Sallustius szerint ugyanis a quaestori tisztséget betöltött Cato olyan nagy hatást tudott tenni a *senatus*ra a Catilina-összeesküvés tárgyalása kapcsán, hogy a korábbi *consulok* is felsorakoztak a javaslata mögött: „*Mikor Cato leült, valamennyi volt consul, továbbá a senatus nagy többsége lelkesen üdvözölte javaslatát...*”⁵⁹¹ A tekintély és a senatusi hierarchia fontos szerepét figyelembe véve ez kivételes lehet, a consularisok nem gyakran sorakozhattak fel egy volt quaestor javaslata mellett.

A beszédek sorrendjét illetően is érdekesek a vélemények: Velleius Paterculus szerint Cato volt az első, aki Caesar beszédével szembeszállt, ugyanakkor Plutarchos alapján Q. Catulus *consularis* már Cato előtt felszólalhatott Caesarral szemben.⁵⁹² Cicero is megörökített olyan véleményt, miszerint Cato volt az első felszólaló: Brutus *Cato* című dicsőítő művében írta azt, hogy Cato volt az első, aki az összeesküvők halálbüntetéséért szót emelt.⁵⁹³ Cicero szerint ezen a ponton Brutus „*súlyosan tudatlan*”, hiszen a valóságban már Cato beszéde előtt többen a halálbüntetésre szavaztak.⁵⁹⁴

Felszólalók sorrendje	Javaslat
D. Junius Silanus kijelölt <i>consul</i>	Halálbüntetés
C. Caesar kijelölt <i>praetor</i>	Börtönbüntetés
Q. Cicero	Caesar javaslatát támogatja
Ti. Nero	Új tanácskozási időpont
M. Tullius Cicero (<i>In Catilinam</i> 4.)	A halasztás elkerülése, a döntés sürgetése
D. Junius Silanus kijelölt <i>consul</i>	Visszakozik, börtönbüntetés
Q. Lutatius Catulus	Caesar javaslata ellen
M. Porcius Cato, kijelölt néptribunus	Halálbüntetés

⁵⁹¹ Sall. Cat.53.1.: „*Postquam Cato adsedit, consulares omnes itemque senatus magna pars sententiam eius laudant...*”

⁵⁹² Velleius II.35.; Plut. Cic.21.; A beszédek sorrendjéhez lásd: Gelzer 1968. 51–53.; Catulus 78-ben volt *consul*, az optimata oldal vezéralakja. (Cicero Pis.6., Sest.121; Nótári 2021b. 1444. 44. jegyzet)

⁵⁹³ Cicero Att.XII.23.; Itt Marcus Iunius Brutusról van szó, aki Cato lányát, Porciát vette el feleségül.

⁵⁹⁴ Cicero Att.XII.23.; Caesar és Cato beszédei előtt már mindkét álláspont elhangozhatott, lásd Ti. Nero és Silanus példáját. (Sall. Cat.50.; App. BC II.5.)

A Catilina-összeesküvés vitája Kr.e. 63. december 5-én⁵⁹⁵

Cicero pedig sérelmezi, hogy saját szerepe háttérbe szorul a Brutus által írt műben.⁵⁹⁶ Fel is teszi a kérdést, hogy miért Cato javaslata kerül később előtérbe a *senatusi* vita kapcsán. Véleménye szerint Cato foglalta össze legkiválóbban az elhangzottakat: „*Mert ugyanazon kérdést részletesebben és világosabban tárta eléjük.*”⁵⁹⁷ Ugyanakkor nem csak a szónoki képességekről van szó, hanem a már említett tudatos és átgondolt taktikáról, politikai imázsépítésről is: beszédében a radikális, hagyományokat képviselő szerep hatásos volt a senatorok között, sőt ennek sikere Cato halála után a hagyomány szintjén is jelentkezett. Öngyilkossága után egyfajta értelmezési küzdelem támadt alakjával kapcsolatban, hívei dicsőítő, ellenfelei lejárató művekben értékelték tevékenységét.⁵⁹⁸ Így bizonyos szerzők (például az említett Brutus) megpróbálták Cato alakját kiemelni és előnyösebben ábrázolni, akár Cicero szerepének rovására is, alkalmazkodva a Cato által tudatosan alakított képhez.

Illetve Cato volt képes arra, amire talán Cicero vagy Catulus beszéde sem: a *consularisok* ingadozó csoportját is sikerült meggyőznie, akik mind létszám, mind befolyás tekintetében meggyengültek voltak ekkoriban. A szövetséges háború és a polgárháború is megtizedelhette őket, így nehezebb lehetett egy konszenzus létrehozása, illetve a *senatus* többi tagjának befolyásolása.⁵⁹⁹ Silanus ingadozása, illetve Caesar javaslatának támogatása is jelezheti a *consularisok* bizonytalanabb helyzetét. Catónak ebben a helyzetben is sikerülhetett a konszenzus létrehozása, ami politikájának többször is kulcsa lehetett.⁶⁰⁰ A taktika bevált, az ügy hatalmas előrelépést jelentett számára a politikai életben, az optimaták vezérévé válhatott, beszédét pedig megőrizték és később is olvashatták, így siker Cato halála után is jelentkezett.⁶⁰¹

⁵⁹⁵ Sall. Cat.50.: „*Most D. Junius Silanus, akinek véleményét mint a következő év kijelölt consulját legelőször kérdezték meg, halálbüntetést kért a foglyokra és rajtuk kívül L. Cassiusra, P. Furiusra, P. Umbrenusra, Q. Anniusra, ha vétkesnek bizonyulnak. Később azonban C. Caesar beszédének hatására Ti. Nero javaslatához csatlakozott, amely szerint meg kell erősíteni a foglyok őrségét, s azután megvitatni a kérdést.*”; Plut. Cic.20–21.: „*Elsőnek Silanus véleményét kérdezték meg: ő kijelentette, vigyék az összeesküvőket tömlöcbe, és ott hajtsák végre rajtuk a legszigorúbb ítéletet. Véleményéhez csatlakoztak az utána felszólaló senatorok is, míg végül Caius Caesarra, a későbbi dictatorra került a sor. [...] Caesar javaslata ellen elsőnek Lutatius Catulus szólalt fel. Utána következett Cato...*”

⁵⁹⁶ Cicero Att.XII.23.

⁵⁹⁷ Cicero Att.XII.23.: „*Quia verbis luculentioribus et pluribus rem eandem comprehenderat.*”

⁵⁹⁸ Lásd: [A kritikus, Cato-ellenes álláspont nyomai a forrásokban](#) c. fejezet

⁵⁹⁹ Drogula 2019. 69–70.

⁶⁰⁰ A *senatus* meggyőzését, a véleményváltozás előidézését, a senatorok támogatását más esetekben is kiemelik a források. A gondosan kialakított *senatusi* pozíciók jelentették Cato taktikájának egyik kulcsát, ezt kerülhette meg Caesar a népgyűlés bevonásával.

⁶⁰¹ Drogula 2019.71.; Cicero írnokainak köszönhetően az eredeti is fennmaradhatott, lásd [83.](#) oldal

A hagyományos Cato-kép tehát nem állhatja meg a helyét, egy reálpolitikától távol bolyongó karakter⁶⁰² aligha válhatott volna véletlenül az optimata oldal vezetőjévé.

S hogy mennyire tudatos és átgondolt taktikáról, politikai imázsépítésről van itt szó, azt a következő példa is mutathatja, hiszen a *pater patriae* cím adományozásával kapcsolatban is hasonló jelenséget figyelhetünk meg. Cicero szerint Catulus volt az első, aki használta, illetve javasolta számára ezt a címet; ugyanakkor mások már Cato elsőbbségét említették.⁶⁰³ A két személy esetében megfigyelhető tehát egyfajta versengés, mind a Caesar-ellenes beszéd elsőségét illetően, mind a *pater patriae* cím odaítélésének kapcsán párhuzamosan jelennek meg a hagyományban. A kitüntetés címzettje, Cicero nem Catónak tulajdonította a javaslatot, mégis ő kerekedhetett felül,⁶⁰⁴ hiszen egyes források a valóság ellenére Catóra emlékeznek első javaslattevőként, Catulust már nem is említve. Appianosnál pedig Cato *pater patriae* megszólítása egyenesen a császárok megtisztelő címének előzményeként szerepel. Így itt az utókort is befolyásoló tudatos kép alakítását láthatjuk, amit talán maga Cicero is átláthatott.

Q. Lutatius Catulus alakját érdekesebb vizsgálni, hiszen példája jól mutatja azt is, hogy Cato miként tudott kiemelkedni a hozzá nagyon hasonló optimata politikusok között. Catulus, az optimata oldal vezéralakja már régóta hasonló politikát folytathatott, nem véletlenül tisztelhetette a feltörekvő Catót is: „...igazságszeretetével és józanságával kimagaslott valamennyi római között, de nagy tisztelője és híve volt Catónak is életmódja miatt.”⁶⁰⁵ A Caesar iránti ellenszenv is közös pont lehetett közöttük, hiszen 63-ban Caesar elorozta az idős és esélyes Catulus elől a *pontifex maximus*i címet.⁶⁰⁶ A 63-as év azonban Cato Minor felemelkedéséhez vezetett: Catulus Caesartól elszenvedett veresége egy megsemmisüléssel érhetett fel, Cato pedig ezzel párhuzamosan sikeres *senatusi* fellépésének köszönhetően a vezető szerepet vehette át az idős senatortól az optimata oldalon.⁶⁰⁷ Más politikusokat is találunk, akik Catóhoz hasonló karakterrel próbáltak sikereket elérni, de végül érvényesülni kevésbé tudtak, háttérbe szorultak árnyékában. Metellus Celer és Marcus Favonius például mindenben utánozta Catót, például nem voltak hajlandók megszavazni Caesar *lex agrariáját*.⁶⁰⁸ Sőt Favonius még Catónál is

⁶⁰² Mommsen 1877. 201.

⁶⁰³ Catulus elsőségét említik: Cicero Pis.6., Sest.121.; Nótári 2021b. 1419. 154. jegyzet; Cato javaslatának elsőségéről és szerepéről: Plut. Cic.23.6.; App. BC II.7.; Drogula 2019. 70.; Valószínűleg Catulus nevéhez a *pater patriae* cím első használata köthető, majd Cato javasolhatta a népgyűlésen a cím Cicerónak ítélését, így kerülhetett előtérbe személye a hagyományban is. (lásd: Nótári 2021b. 20.)

⁶⁰⁴ Bár az optimata oldal két vezető politikusáról van szó, surlódásokról is tanúskodnak a források Cato *quaestorsága* idején. (Plut. Cat.Min.16.; Drogula 2019. 46.)

⁶⁰⁵ Plut. Cat.Min.16.

⁶⁰⁶ Taylor 1949. 93.; Drogula 2019. 77.

⁶⁰⁷ Taylor 1949. 119., 122., 127.

⁶⁰⁸ Dio XXXVIII.7.

tovább kitartott az elutasítás mellett, de a köztársaság hátralévő éveiben már senki sem tudta átvenni szerepét.⁶⁰⁹

Cato taktikáját és beszédét tehát sikeresnek tekinthetjük a Catilina-összeesküvés esetében, hiszen javaslatát megszavazták, a politikai élet meghatározó alakjává vált, imázsának kialakításával a viselt tisztségeihez képest aránytalanul nagy befolyásra tett szert,⁶¹⁰ ezzel pedig sokszor ellenfelei ellen tudta irányítani az egyébként családi érdekek, *factiók*, szövetségek mentén politizáló *senatorok* nagy részét.⁶¹¹ Végeredményben pedig a sallustiusi beszédek elemzése alapján is ennek a taktikának a működését fedezhetjük fel, melynek elemeit nem csak 63-ban, hanem 55-ben is alkalmazta Cato. Tehát véleményem szerint a sallustiusi történetírás befolyásánál, nyelvi egységesítő szerepénél többről van szó a beszédpárban: a Sallustius-Cato-Caesar hármas által használt fogalmak és elvek között felfedezhető „*frequent resonance*” valamilyen mértékben biztosan megjeleníti a köztársaság tradicionális fogalmai feletti kortárs értelemzési küzdelmet is.⁶¹² Ebben a változó környezetben Cato pedig sajátosan radikális taktika és imázs kialakításával próbált előnyre szert tenni, olykor talán túl is hangsúlyozva az ősi fogalmak kiürülését, a jelen elkeserítő helyzetét a múlttal szemben. Ennek hangoztatása tökéletesen illett a Cato-képbe, miközben ezzel saját személyének, a konzervatív, régi hagyományokhoz visszatérő politikájának teremthetett (így részben mesterségesen) terepet.⁶¹³ Ezt a módszert pedig a legkülönbébb – akár a hagyományos elveivel szembemenő – célok mentén is használhatta, hiszen imázsa a korábban is jellemzett rugalmasságának köszönhetően sértetlen maradhatott. A 63-as felszólalási sorrendről és a *pater patriae* cím adományozásáról szóló eltérő beszámolók pedig rávilágíthatnak a Cato-kép hamis, vagy túlzó elemeinek kialakulási mechanizmusára is. Ezeken az apró – de dokumentált – példákon keresztül működésben láthatjuk Cato tudatos taktikáját, ami a jövő emlékezetében a valóságosnál is kiemelkedőbb pozícióba juttathatta alakját. Így a forrásokban – és számos tudományos munkában is, olykor csak sugallva – megjelenő hagyományos Cato-kép mindenképp felülvizsgálatra szorul, miszerint sztoikus elveitől vezérelve makacs doktrinerként és rugalmatlan politikusként lépett fel ellenzéki szerepben. A kortársak számára is feltűnő hajlíthatatlanság és rugalmatlanság valóban jellemezte fellépéseit, ugyanakkor ez politizálásának és taktikájának tudatos része volt, amit az aktuális érdekek és célok felülírhattak.

⁶⁰⁹ Taylor 1949. 134.

⁶¹⁰ Blom 2012. 41.; A kérdéssel kapcsolatban lásd: [60.](#) oldal

⁶¹¹ Drogula 2019. 4.

⁶¹² Batstone 1988. 28.

⁶¹³ Lásd beszédének híres részletét, ahol ő vetette fel a fogalmak kiüresedését, ahol Caesar jelenik meg a régi tartalom kiforgatójaként. (Lásd: [81.](#) oldal; Sall. Cat.52.)

Cato 55-ös támadásának párhuzamai

A Catilina-összeesküvés példáján kívül érdemes lehet az 55-ös támadással párhuzamba állítható további eseteket is megvizsgálni, melyek Cato akcióját a római politika kontextusába helyezhetik. A kiszolgáltatási esetek közül inkább azokra tekinthetett vissza lehetséges példaként, ahol a követek megsértésére került sor. Caesart is legfeljebb a *ius gentium* és a *fides* megsértésével vádolhatta meg, hiszen nem kötött kedvezőtlen szerződést (ami a kiszolgáltatás másik fontos oka lehetett), sőt vereséget sem szenvedett. A korábban elemzett *deditiók* között is találhatunk párhuzamokat, ugyanakkor ebben a fejezetben az említett példák már nem feltétlen szoros értelemben vett kiszolgáltatási esetek. Az összehasonlítások azonban Cato követelésének értelmezését szolgálják, hiszen a hasonló példák valamilyen formában az 55-ös esethez kapcsolódhatnak, vagy azzal jól összevethető szempontokat kínálnak, melyeket talán maga Cato is figyelembe vehetett Caesar elleni beszédének megfogalmazásakor.

A példák között elsőként Cato Maiort kell említenünk, hiszen az ő karaktere és öröksége nagyban befolyásolhatta az ifjabb Cato politikáját is.⁶¹⁴ Servius Galba esete példát jelenthetett Cato Minor számára is, hiszen egy a *fidest* megsértő római hadvezér felelősségre vonásáról tárgyaltak Rómában 149-ben, ahol 85 évesen dédapja is részt vett, ezzel elmondva utolsó beszédét a nyilvánosság előtt.⁶¹⁵ Ezt később nyilvánosságra hozta, illetve az *Origines* utolsó könyvében is szerepelt a beszéd.⁶¹⁶ Ez mára elveszett, így csak nagyvonalakban rekonstruálható Cato Maior beszédének tartalma. Galba valószínűleg olyan lusitaniaiakat adott el rabszolgának Galliában, akik korábban már feltétel nélkül megadták magukat.⁶¹⁷ Cato Servius Galbát bevádolva a lusitaniaiak érdekében szólalt fel, valamint a rabszolgák felszabadítását javasolta.⁶¹⁸ Galba pedig beismerte, hogy ígérete ellenére lusitaniaiakat mészárolt le, mivel azt hitte, hogy a fegyverszünet megszegésére készültek.⁶¹⁹ Ez Caesar germániai esetéhez hasonlóan a fegyverszünet és a *fides* megsértésének számíthatott, melynek mészárlás lett a vége, de Galbát végül felmentették.

Legrészletesebben Caesar *consultársának*, Bibulusnak az 59-es fellépésére térnék ki, ami nem feltétlen a támadás jogalapja miatt, hanem inkább az alkalmazott módszer hasonlósága és a vallás megjelenése miatt rokonítható az 55-ös támadással. Caesar és Cato ellentétének

⁶¹⁴ A kérdéshez lásd: [531.](#) jegyzet

⁶¹⁵ Fehrle 1983. 178.

⁶¹⁶ Livius XLIX.; Gellius XIII.25.15; Cicero *Brutus* 80.; Nepos *Cato* III.4.; Cicero *De oratore* I.227.; Val.Max. VIII.1.2.

⁶¹⁷ Livius XLIX.

⁶¹⁸ Gellius. I.12.; Livius XLIX.

⁶¹⁹ Livius XLIX.; Drogula 2019. 14.

vázolásakor már kitértem az eset leírására egy korábbi fejezetben, ugyanis Bibulus Cato közeli szövetségeseként, vele szoros összhangban cselekedett ebben az esetben is Caesarral szemben. 59-ben Cato körének pozíciói jelentősen meggyengültek a politikai életben, ezt Suetonius által közölt vers is jól kifejezheti, miszerint 59-ben „*Nem Bibulus, Caesar volt minden tettnek a lelke: Semmit nem tett az consuli éve alatt.*”⁶²⁰

59-ben az egyik kulcskérdés a Caesar által javasolt ún. *lex agraria* és a földosztás volt, Cato ezt hevesen ellenezte a *senatusban*, a törvény tartalmára vonatkozó valódi ellenérvek hiányában is,⁶²¹ elsősorban Caesar növekvő népszerűségétől tartva. Caesar így a népgyűlés elé vitte az ügyet, ahol a vita erőszakba fulladt.⁶²² Az eset Cato vereségével és végződött, hiszen a javaslatot megszavazták; a senatorok pedig – Catót is ideértve – esküt tettek a törvényjavaslat érvényességének elfogadására. Bibulus ezt követően (Catótól aligha függetlenül) az obstrukció eszközéhez nyúlt és az ómenekre hivatkozva próbálta akadályozni Caesar *consuli* tevékenységét és a *comitia* működését, hiszen az adott évben Caesar politikai pozíciójával nem vehették fel a versenyt.⁶²³ Ez a módszer részben precedens nélküli volt, hiszen Bibulus nem személyesen, hanem írásban tiltakozott az ómenekre hivatkozva.⁶²⁴ S mivel a római vallás gyakorlatilag a *mos maiorum*on és a szokásos gyakorlaton alapult, a hasonló vitatott kérdések értelmezésnél a *maiores* hitelesebbnek tűnő képviselőjeként Cato kerülhetett az előny birtokába, ahogy azt a Catilina-összeesküvés kapcsán is láthattuk.⁶²⁵

A vallás politikai célú alkalmazásának számos lehetséges eszköze volt, például a korszakban jelentősen megnövekedett hosszúságú (lásd [4. melléklet](#)) *supplicatio* megszavazásával is lehetett a törvényhozást késleltetni. A római naptár szerint ugyanis csak az úgynevezett *comitialis* napokon volt lehetőség a népgyűlés összehívására, az ünnepnapokon a működés szünetelt. A *comitialis* napok a számát így az ünnepek és játékok meghosszabbításával, a

⁶²⁰ Suet. Caes.20., lásd még: „*Attól fogva Caesar minden államügyet egyedül, a maga feje szerint intézett, és némely tréfacsínáló, ha játékos kedvében tanúként aláírt valamit, az időpontot nem Caesar és Bibulus consulságának évével jelölte, hanem úgy, hogy »kelt Julius és Caesar consulsága alatt«, vagyis kétszeresen, melléknevén és családi nevén is, egyedül őt nevezték meg.*”

⁶²¹ Wiseman 2008. 369.; Az eset részletesebb tárgyalását lásd a [54.](#) oldalon.

⁶²² Az erőszak szerepéhez lásd: Plut. Caes.14.

⁶²³ Taylor 1949. 133–135.: Caesar ekkoriban a nép mellett Crassus és Pompeius támogatását is élvezhette, valószínűleg ez az év lehetett a triumvirátus megalakulásának időpontja. Az optimaták pedig háttérbe szorultak, Bibulus otthonából figyelte az égi jeleket, majd később már Cato is távolmaradt a *senatusi* ülésektől. Az ekkoriban hozott törvényeket (például *lex Iulia de repetundis*) pedig érvénytelennek tekintették, Cato később sem volt hajlandó ezekre iuliusi törvényekként hivatkozni (Drogula 2019. 139.). Bibulus *obnuntiatio*jának forrásaihoz és szakirodalmához lásd: Drogula 2019. 140. 136. jegyzet

⁶²⁴ Az eljárás érvényessége mindeképpen vitatható volt, lásd: Linderski 1965. 425–426.; Beard–North–Price 1998. 126–129.

⁶²⁵ Lásd: Drogula 2019. 141.: „*This gave Cato and his conservative circle some leverage in their struggle against the triumvirs, since they would claim to understand the mos maiorum best.*”

*supplicatio*ók megszavazásával, az időközi hónapok önkényes beszúrásával is lehetett befolyásolni vagy korlátozni a pontifexek személyén keresztül.⁶²⁶ A *consul* pedig hatásköre szerint bizonyos mozgó ünnepek időpontját is kitűzhetette, ezt szintén lehetett aktuális érdekeknek megfelelően alkalmazni.⁶²⁷ A törvényhozás és választás akadályozására a legkézenfekvőbb eszközök az ómenek vagy előjelek (*auspicia*) voltak. Ennek alapvetően két fajtája volt: egyrészt bizonyos cselekmények előtt a *magistratus*oknak meg kellett figyelniük az égi jeleket (*auspicia imperativa*), mintegy kikérve az istenek véleményét; kedvező előjelek esetén másnap sor kerülhetett az eseményre, például egy népgyűlésre.⁶²⁸ Másrészt az istenek saját akaratukból is kifejezhették nemtetszésüket (*auspicia oblativa*), így például mennydörgésre, villámlásra vagy eljárásbeli hibára (*vitium*) hivatkozva akár menet közben, vagy utólag is lehetőség nyílt egy népgyűlés vagy választás érvénytelenítésére.⁶²⁹ Bibulus részben az előbbi eljárás szerint cselekedett: visszavonult a házába, kijelentette, hogy az égi jeleket figyeli, így minden nap kedvezőtlen előjeleket kihirdetve (*obnuntiatio*) akadályozta volna a caesari törvényhozást.⁶³⁰ Bibulus tevékenységét Caesar figyelmen kívül hagyta és folytatta a törvényhozást, ugyanakkor ez lehetőséget is jelentett Cato köre számára, hiszen ha a törvényhozást nem is sikerült megakadályozniuk, később erre hivatkozva kérdőjelezhették meg az ilyen módon elfogadott rendelkezések legitimitását, kedvezőbb politikai erőviszonyok között akár nagyobb sikerrel mint 59-ben. A Caesar által hozott törvényeket ennek megfelelően az *optimaták* érvénytelennek tekintették.

Mindezt azért érdemes kiemelni, mert az 55-ös támadáshoz is hasonló mintát fedezhetünk fel. A vallási szabályok és kifogások felvetése 59-ben arra lehet alkalmas, hogy a kedvezőtlen politikai helyzetben megakadályozhatatlan intézkedések szabályosságát és legitimitását kérdőjelezzék meg az *obnuntiatio* alkalmazásával. S bár Caesar a *senatus*ban és a népgyűlésen is keresztülvitte akaratát, intézkedéseinek érvényessége vallásos értelemben továbbra is bármikor megkérdőjelezhető volt. Ennek a támadási felületnek a kihasználását pedig egy év múlva már láthatjuk is: L. Ahenobarbus⁶³¹ és C. Memmius *praetorok* már 58-ban törvénytelennek nyilvánították volna Caesar intézkedéseit, melyeket a kedvezőtlen vallási előjelek ellenére fogadtak el.⁶³² A taktikát Caesar is felismerhette, valószínűleg szerette volna

⁶²⁶ Taylor 1949. 78–80.: A szökőhónapok a lunaris és a szoláris év közötti eltérés kiegyenlítésére szolgáltak.

⁶²⁷ Taylor 1949. 80.; További példákért lásd a *Manipulating the State Religion* c. fejezetet.

⁶²⁸ Taylor 1949. 81–82.

⁶²⁹ Taylor 1949. 81–84.

⁶³⁰ Taylor 1949. 82.; 134.

⁶³¹ Cato sógoráról van szó, akinek 58-as *praetor*rá választását nem tudták megakadályozni a triumvirek. (Taylor 1949. 137.)

⁶³² Taylor 1949. 137.; Drogula 2019. 152–153.

elkerülni az ehhez hasonló támadásokat, nem véletlen kényszeríthette a senatorokat arra, hogy esküvel megerősítve fogadják el a törvényjavaslat érvényességét.⁶³³ A vallási szabályok megsértése hasonló támadási felületként funkcionálhatott 55-ben is, ennek hangsúlyozásával és a kiszolgáltatás követelésével Cato későbbi támadások számára teremtett jogalapot. A befolyásukat veszített optimáták közvélemény felé fordulása is közös pont lehet a két esetben, akár a vallási szabályok megszegését is kihasználva kezdtek hatásos propagandába, *tyrannosnak*, királynak, zsarnoknak beállítva ellenfeleiket.⁶³⁴

Harmadik példaként pedig Cicero Piso elleni beszédét elemzem röviden, ami jó példa lehet arra, hogy a kiszolgáltatás (és annak logikája) nem csak Cato múltbéli szokásokra támaszkodó politikájának lehetett része, hanem a kortársak példatárába ugyanúgy beletartozhatott. Ez főként Cicero műveiben figyelhető meg, ezek közül Piso elleni beszédét emelném ki, mivel itt a jogsértés egy tárgya, illetve a javasolt büntetés is egészen hasonló Cato felvetéséhez.

L. Calpurnius Piso⁶³⁵ (és *consult*ársá Aulus Gabinius) azzal válhatott Cicero ellenségévé, hogy 58-as *consul*sága idején együttműködött Clodiussal a szónok száműzésének érdekében.⁶³⁶ Cicero visszatérve számos támadást indított Piso ellen, ennek legfontosabb lenyomata a *senatus*ban elmondott beszéde volt 55-ben.⁶³⁷ Piso *consuli* éve után Macedonia provincia kizsákmányoló helytartója lett, Cicero a visszahívásáról szóló vita részeként fogalmazta meg ezt a beszédét 55-ben.⁶³⁸ Itt az invektívairodalomra jellemző vádak sora hangzik el Piso ellen,⁶³⁹ ezek közül a Cato támadásához is hasonlítható elemeket emelném ki, amelyek vallási szempontból is aggályos kegyetlenségeket ecsetelnek. Egy ilyen beszéd úgy lehetett hatásos, ha a hallgatóság (jelen esetben a senatorok) közös értékrendjére épített, és ennek a közösségnek a képviselőjeként lépett fel.⁶⁴⁰ Valószínűleg a *ius gentium* sérthetetlensége is ilyen alapelv lehetett, hiszen Cicero vádjai szerint Piso követeket gyilkolt meg. Ez természetesen a *ius gentium* megsértésének számított, a büntetés súlyát pedig növelhette, hogy saját vendégbarátjának, Platornak oltotta ki az életét.⁶⁴¹ Az invektívák hasonlóságai, visszatérő

⁶³³ Drogula 2019. 135–136.

⁶³⁴ Drogula 2019. 141–142.; Taylor 1949. 136.

⁶³⁵ Caesar és Calpurnia házasságával Piso lett Caesar apósa, 58-ban pedig *consul*ként képviselte Caesar érdekeit. (Kamm 2006. 54.; Billows 2009. 211.)

⁶³⁶ Nótári 2021b. 173.; Beard 2012. 34–35.

⁶³⁷ DeLacy 1941. 49.

⁶³⁸ Pap 2015. 22–24.; A beszéd valószínűleg átdolgozáson és utólagos kiegészítésen esett át, az eredeti bizonyosan eltért az általunk ismerttől. (Nótári 2021b 173.)

⁶³⁹ Az invektíva lehetséges kategóriáihoz (*loci*) lásd: *Rhet. Her.* III.10–15.; Cicero *Inv. Rhet.* I.34–36.; Pap 2015. 12–20.; Arena 2007. 149–150.; Craig 2004.; Piso itt elemzett tettei a *crudalitas* vagy *facta* csoportjába tartozhatnak. Piso esetében azonban nem egyszerű kegyetlenségről van szó, hiszen egy követ megölésével még nagyobb (vallási) vétséget követett el, ami a katonáira is kihatással volt.

⁶⁴⁰ Arena 2007. 155–157.

⁶⁴¹ Morrell 2015. 79–80.; Cicero *Pis.* 84–85.

elemei miatt a konkrét vádak valóságtartalma megkérdőjelezhető lehet; jelen esetben azonban fontosabb, hogy ezek a vádak a közösség – és nem csak Cato – alapelveit körvonalazzák, hiszen ezáltal lehetnek alkalmasak az ellenfél lejáratására.⁶⁴²

Piso – többek között vallási – jogsértéseinek következményeként a katonákat sújtotta betegség, Cato is hasonló jelenség miatt „aggódott”, amikor a várost féltette Caesar jogsértésének következményeitől.⁶⁴³

*„Gaztetteidért a halhatatlan istenek katonáinkat büntették: amikor egy ismeretlen kórság súlytotta őket, amelyből senki, aki egyszer beleesett, nem gyógyult fel, senki előtt nem volt kétséges, hogy e rettenetes megpróbáltatást a vendégbarátok megcsalása, a követek meggyilkolása, a békés szövetséges népek szörnyű háborúba keverése és a szentélyek kifosztása hozta rájuk. Ezen apró példa tükrözi gaztetteid és kegyetlenkedéseid minden fajtáját.”*⁶⁴⁴

A bűnökhöz Cicero hozzáteszi Iuppiter Urius templomának kifosztását, egyes békés és szövetséges törzsek megtámadását is. Cato támadásában a templomok kifosztásáról nem hallunk, de Suetoniusnál található részlet alapján valószínűsíthető, hogy Caesart is vádolták hasonló tettekkel.⁶⁴⁵ Mindez Piso esetében a katonák betegségének okaként szerepel, akik az istenek bosszúja miatt szenvedték el mindezt és nem is gyógyultak fel.

Morrell az 56 nyarán elmondott *De haruspicum responsis* című beszédet is ezzel a támadással együtt elemzi, ahol szintén találhatunk utalást Piso bűneire.⁶⁴⁶ 57-ben a városon kívül furcsa, dörgő zajokat hallottak, *haruspexek responsumát* pedig Clodius és Cicero is a saját politikai céljainak megfelelően aknáztatta volna ki a másik kárára.⁶⁴⁷ Az általános jellegű és többféle olvasatra is nyitott *haruspexi* értelmezést így mindketten a saját céljaiknak megfelelően használták fel, a prodigium egyedüli helyes értelmezőjeként léptek fel a másik interpretációjával szemben.⁶⁴⁸ Clodius fő okként a Libertas templom megsértését jelölte meg, hiszen Cicero száműzetéséből visszatérve újjáépítette a szent helyen a házát,⁶⁴⁹ míg Cicero beszédében Clodiusra helyezte a *pax deorum* felrúgásának felelősségét, Tellus templomának

⁶⁴² Arena 2007. 157–158.; Craig 2004. 194.

⁶⁴³ Lásd fentebb: Plut. Caes.22., Cat.Min.51.

⁶⁴⁴ Cicero Pis. 85.: „...tua scelera di immortales in nostros milites expiaverunt; qui cum novo genere morbi adfligerentur neque se recreare quisquam posset, qui semel incidisset, dubitabat nemo quin violati hospites, legati necati, pacati atque socii nefario bello lacessiti, fana vexata hanc tantam efficerent vastitatem. cognoscis ex particula parva scelerum et crudelitatis tuae genus universum.” Lásd még: Pis.38.; Prov.Cons.4–6.

⁶⁴⁵ Suet. Caes.54.; Zecchini 2001. 42.

⁶⁴⁶ Morrell 2015. 79.

⁶⁴⁷ Beard 2012. 20.

⁶⁴⁸ Beard 2012. 31.

⁶⁴⁹ Taylor 1949. 88–89.; Nótári 2021b. 167.

megsértésére hivatkozva.⁶⁵⁰ Cicero ebben a szituációban vonta be beszédébe másik ellenfelét, Clodius társát, Calpurnius Pisót is, aki a Diana templom lerombolásával sértette meg az isteneket.⁶⁵¹ Bűneihez hozzáfűzi a már említett, követ státuszú Plator meggyilkolását. A *ius gentium* megsértésével így beszennyezte a rómaiak nevét, amit csak az elkövető megbüntetésével lehetett helyrehozni: „...a római nép nevét azonban olyan bűntettel mocskolta be, amelyet kizárólag kivégzésével lehetne jóvátenni.”⁶⁵² A *responsumban* is említett hangok pedig az isteni büntetés előjelei lehettek Cicero szerint, figyelmeztetve mindenkit, többek között Piso megbüntetésének szükségességére.⁶⁵³ Igaz Cicero nem javasolta konkrétan a *deditiót*, de a *supplicium* szóval ő is az istenek kiengesztelését és az elkövető büntetését javasolta, amit halálbüntetés helyett akár kiszolgáltatásként is értelmezhetünk.⁶⁵⁴ Ennek fényében lehetséges, hogy nem kell Cato egyedüli és példátlan kirohanására gondolnunk, a *deditio* intézménye és szerepe ekkor is köztudatban lehetett. Ezt Cicero további művei konkrétan alátámasztják, ugyanis többször feltűnik nála a *deditio* példaként. Már a Verres elleni 2. beszédben is felmerült a kiszolgáltatás egy szövetségi szerződés megszegése kapcsán.⁶⁵⁵ A 321-es és a 137-es vereségeket követő kiszolgáltatási esetek is visszatérő példák nála: *De oratore* című művében (amit Cato javaslatával egyazon évben írt) Mancinus esetére tett utalást, illetve a *De re publica*-ban ugyanúgy megemlítette Mancinus kiszolgáltatását, a nem túl messzi múltból hozta példaként.⁶⁵⁶

A két 55-ös támadás (Piso és Caesar ellen) kronológiai helyét illetően bizonytalanságok vannak, de esetünkben nem is ez a legfontosabb, hanem az, hogy a korszakban nem egyedül Catónál merült fel vallás és a *ius gentium* megsértésének politikai célú felhasználása. Ha pedig elfogadjuk a valószínűbb lehetőséget, miszerint Cicero támadására került sor előbb,⁶⁵⁷ akkor Cato konkrét kiszolgáltatási követelését is tekinthetjük Ciceróra való licitálásként, a saját (fentebb is említett) politikai taktikájának elemeként, miszerint tudatosan építette magáról a

⁶⁵⁰ Beard 2012. 21–23.; Taylor 1949. 89.

⁶⁵¹ Cicero Har.resp.32.

⁶⁵² Cicero Har.resp. 35.: „*nomen quidem populi Romani tanto scelere contaminavit ut id nulla re possit nisi ipsius supplicio expiari.*”

⁶⁵³ Az eset leírásához lásd: Morrell 2015. 79–80.

⁶⁵⁴ Cicero Har.resp.35.; A kiszolgáltatással olykor más források is összefüggésbe hozzák a halál lehetőségét (Velleius II.1.; Val.Max.VI.3.3.; App. Sam.4.), de ez a következmény nem tűnik valószínűnek az ismert példák alapján.

⁶⁵⁵ Cicero Verr. II.5.49–50.; Broughton 1987. 61.

⁶⁵⁶ Morrell 2015. 78–79.; Cicero *De oratore* I.181.; *De re publica* III.28.; A további említésekhez lásd: [2. melléklet](#)

⁶⁵⁷ Morrell 2015. 79. 44. jegyzet; A Piso elleni beszéd dátumának kérdéséhez lásd: Pap 2015. 7–9.; Nisbet 1987.; A *De haruspium responsis* című beszéd pedig biztosan Cato támadása elé, 56-ra datálható, ami a kiszolgáltatáshoz hasonló javaslatot is tartalmazta. Cato támadásának időpontjához lásd: [434.](#) jegyzet

legkonzervatívabb, a hagyományokat a végletekig képviselő *senator* képét.⁶⁵⁸ Ferenczi megjegyzi, hogy a Cato halála után keletkezett források meglehetősen egységes képet festenek alakjáról, hiszen rendelkezésre állt egy viszonylag „*letisztult reprezentációval*” rendelkező irodalom az alakjával kapcsolatban.⁶⁵⁹ Talán még egy lépéssel visszább mehetünk, és már a személyéhez kötődő irodalom előtt, Cato tudatos politikájában is kereshetjük a történeti emlékezetben kialakult – viszonylag egységes – kép okát. Ez a politikai megfontoltság és tudatosság pedig jelentősen eltér a Catóról kialakult hagyományos képtől, értem ez alatt mind a források, mind a történettudomány által kialakított képet.⁶⁶⁰

Negyedik – és egyben utolsó – példaként Caesar kommentárjaiból emelnék ki egy részletet, Cicero és Cato korábban említett gondolatai mellett. Ez a fajta kiengesztelés logika – miszerint a hadvezérnek kell a felelősséget vállalni, „*hogy a hadvezérek örültségéért és eszeveszett cselekedeteiért (az istenek) ne sújtsák a katonákat*”⁶⁶¹ – Caesarnál is megjelent egy galliai vereség esetében. 54-ben egy lázadás során két *legatusa*, Sabinus és Cotta súlyos vereséget szenvedett téli táborában, több mint egy *legio* vesztett oda, a túlélők pedig öngyilkosok lettek.⁶⁶² Később a helyzet értékelésénél Caesar *legatusaira* hárította a felelősséget:

„*Másnap gyűlést tartott, beszámolt a velük történekről, de vigasztalásul, bátorításul elmondta a katonáknak, hogy a vereséget egyedül a legatus bűnös könnyelműsége idézte elő, nyugodjanak meg, ne vegyék a lelkükre; annál is kevésbé - magyarázta -, mert a halhatatlan istenek jóindulata és az ő bátorságuk már kiköszörülte a csorbát.*”⁶⁶³

Caesar tehát a kudarc felelősségét praktikus módon kizárólag az addigra már halott *legatusokra* helyezte, így a megrendült katonákat már az isteni támogatással és a bátorságuk dicséretével biztathatta. Természetesen lehetséges, hogy Caesar itt csupán a katonák vallásosságához alkalmazkodva próbálta a morált helyreállítani, miközben a saját hozzáállása kérdéses

⁶⁵⁸ A kérdés igazából Cicero vádjának és a *supplicio* szó értelmezésén múlik. Ha csupán (ki)engesztelésként, elégtételként, büntetésként értelmezzük, akkor valóban Cato javaslata lehetett a radikálisabb, a *deditio* konkrét felvetésével. Viszont ha halálbüntetésként vagy kivégzésként fordítjuk, akkor már Cicero felvetése is meglehetősen radikális. Cicero általában a *dedere* igét használja a kiszolgáltatás kifejezésére, így talán jelentőséggel bírhat a különbség. Appianosnál található egy utalás, ahol a kiszolgáltatott felelősök kivégzéséről van szó. (App. Sam.4.)

⁶⁵⁹ Ferenczi 2011. 29.

⁶⁶⁰ Lásd: [A hagyományos kép elemei](#) c. fejezet

⁶⁶¹ Plut. Cat.Min.51.

⁶⁶² BG V.37.

⁶⁶³ BG. V.52.: „*Postero die contione habita rem gestam proponit, milites consolatur et confirmat: quod detrimentum culpa et temeritate legati sit acceptum, hoc aequiore animo ferendum docet, quod beneficio deorum immortalium et virtute eorum expiato incommodo neque hostibus diutina laetatio neque ipsis longior dolor relinquatur.*”

marad,⁶⁶⁴ de látható, hogy mind Caesar, mind Cato esetében fontos lehetett az istenek jóindulata és a kiengesztelés. Caesar ugyanis ritkán említ a vallással kapcsolatos elemeket a kommentároiban, egyszer sem tulajdonít döntő szerepet az isteni tevékenységnek.⁶⁶⁵ A britanniai helyzetnél egy legiós szájából hallunk fohászt elhangozni,⁶⁶⁶ egyszer a helvétek jogsértésére válaszul hivatkozik az isteni büntetésre,⁶⁶⁷ valamint 58-ban a germánok hiedelmét kihasználva arat győzelmet.⁶⁶⁸ Emellett a gallok utalnak még a rómaiakat támogató isteni erőre, ezzel magyarázzák Caesar seregének kivételes képességeit egy forrás elapasztásának és az ostromgépek gyors mozgatásának kapcsán.⁶⁶⁹ Az idézet alapján feltételezhetjük, hogy a katonák körében jelentőséggel bírhattak a vallásos kötelezettségek,⁶⁷⁰ Cato talán erre is alapozhatta a Caesar elleni támadást.⁶⁷¹

Caesar kiszolgáltatásának kérdése, Cato támadásának lehetséges okai

A korábbi kiszolgáltatási esetek és párhuzamok tükrében érdemes átgondolni, hogy mi lehetett Cato valódi célja ezzel a támadással, hiszen kiszolgáltatási eljárásra valószínűleg sosem kerülhetett volna sor Caesarral szemben.⁶⁷² A támadó beszéd realitását illetően a történészi vélemények között jelentős eltérések vannak. Mommsen Caesar csodálójaként is elismerte Cato vádjainak jogosságát,⁶⁷³ míg néhányan ezen túllépve a valóságtól teljesen elrugaszkodónak mutatták be a támadást. Balsdon például „*idiotic speech*”-nek nevezte, amit a *senatus* nyilvánvalóan figyelmen kívül hagyott.⁶⁷⁴ Felmerült a kutatásban az a szempont is, hogy 55-

⁶⁶⁴ Ez a kissé modern felvetés Caesar gondolatait, illetve cinikusságát, racionalitását, hitét illetően régóta kutatás témája, az adott korban azonban mindez irreleváns lehetett. Sokkal fontosabbak voltak a valódi tettek, a kortársaknak és *mos maiorum*nak való megfelelés, miközben a mai értelemben vett hit szükségtelen volt a római vallásban. (Wardle 2009. 100–101.; Rüpke 2006. 215.; Rüpke 2018. 102.) Az alábbi idézet talán jelezheti Caesar felfogását a jogsértések kezelésével kapcsolatban: „*Hiszen ha a rómaiak tudatában lettek volna, hogy valami jogtalanságot követtek el, játszva foganatosíthattak volna megfelelő óvintézkedéseket (non fuisse difficile cavere)...*” (BG I.14.)

⁶⁶⁵ Wardle 2009. 108.

⁶⁶⁶ BG IV.25.

⁶⁶⁷ BG I.14.

⁶⁶⁸ BG I.50–I.53.

⁶⁶⁹ BG VIII.43., II.31.

⁶⁷⁰ A numantiai háború kapcsán Appianos is említi, hogy a katonák folyamatosan tanácsot kértek a kudarcok miatt a különféle jósoktól. (App. Ib.85.)

⁶⁷¹ Annak lehetősége is felmerült, hogy a támadás a hadjárat jogosságát illetően kételkedő *legatus*okat célozhatta meg (Morrell 2015. 81.), ugyanez a közkatonák esetében sem lehetetlen.

⁶⁷² Morstein-Marx 2007. 161.

⁶⁷³ Morrell itt „*Caesar's admirer*”-nek nevezi Mommsent, a *Römische Geschichte* IV. kötetére utalva. (Morrell 2015. 73.)

⁶⁷⁴ Balsdon 1957. 22.

ben Pompeius és Crassus voltak a *consulok*. Ennek fényében különösen reménytelennek tekintették Cato kísérletét,⁶⁷⁵ így legtöbbször nem kapott figyelmet ez a konfliktus.⁶⁷⁶

Azonban Cato széllel szembemenő radikalizmusán kívül más lehetőségeket is említhetünk, amelyek a támadás tényére magyarázatot adhatnak. A Gallia és Róma közötti információáramlást vizsgáló Mensching szerint a gall háborúval kapcsolatban akár kedvezőtlen beszámolók is érkezhettek Rómába, hiszen a hírek terjedését Caesar sem tudta teljesen a befolyása alatt tartani.⁶⁷⁷ Ez a támadás évét megörökítő IV. könyvben is megfigyelhető, hiszen nem tagadhatta le a germán követek lefogatásának tényét,⁶⁷⁸ ezért inkább részletesen beszámolt az esetről tette jogosságát hangoztatva. Így Cato vádak mögötti céljait is láthatjuk reálisabbnak és indokoltabbnak, hiszen Caesart is reakcióra készítette.⁶⁷⁹ Ezt megelőzően is érte Caesart hasonló támadás, 56-ban L. Antistius *tribunus* próbált meg eljárást indítani ellene.⁶⁸⁰ Cato sem feltétlen a siker reményében cselekedett, hanem a közélet „tematizálásának” és Caesar nyomás alá helyezésének szándékával. Ezzel a fellépéssel azt is előkészíthette, hogy a megfelelő időben a hadvezérnek majd törvény elé kelljen állnia.⁶⁸¹ Rómában nem állt példa nélkül a bírósági eljárás politikai célú felhasználása, a perek is a politikusok eszköztárába tartoztak.⁶⁸² Egy ilyen eset nagy publicitást kapott, valójában inkább lehetett a cél Caesar pozíciójának nyílt megkérdőjelezése és a közvélemény befolyásolása, hiszen az ellenfelek is tisztában lehettek a *proconsul* sérthetetlenségével.⁶⁸³ Cato kivitelezhetetlen vagy realitásokat figyelmen kívül hagyó támadása azonban nem lehetett szokatlan korban, ezek a széllel szembemenő támadások a római politikában egyfajta belépőt jelenthettek a fiatal, feltörekvő politikusoknak. Ez alól Caesar sem volt kivétel, pályája kezdetén nála is megfigyelhetünk hasonló a módszert. Valószínűleg ő is figyelmet akart magára irányítani a *triumphus*t is elnyerő Dolabella megvádolásával. Catóhoz hasonlóan egy *proconsuli* méltóságot viselő személy ellen lépett fel, sértett makedóniaiak képviselőjében akarta bíróság elé állítani Dolabellát zsarolási ügyletei ürügyén.⁶⁸⁴ Cato első *senatusi* megszólalása is ebbe a kategóriába sorolható, hiszen a keletről

⁶⁷⁵ Goldsworthy 2006. 276–277.

⁶⁷⁶ Kivétel lehet Morrell tanulmánya, amely már részletesen vizsgálja ezt az epizódot is. (Morrell 2015.)

⁶⁷⁷ Mensching 1984. 53–55., Goldsworthy 2006. 275–276.

⁶⁷⁸ Pelling 2012. 252.

⁶⁷⁹ Az eset kapcsán Plutarchos egy szidalmakkal teli lejárató válaszlevelet is említ, amit Cato támadásaira reagálva olvastatott fel Caesar a *senatusban*. Ez azonban balul sült el a forrás szerint, hiszen Cato pont a levelet felhasználva tudta Caesar ellen hangolni a hallgatóságát. (Plut. Cat.Min.51.) Továbbá a kommentárokból is felfedezhetünk a támadások hatására formált részeket, lásd: [Caesar közvetett „válasza”](#) c. fejezet

⁶⁸⁰ Suet. Caes.23.

⁶⁸¹ Ramsey 2009. 41.

⁶⁸² Ennek megfelelően 58-ban szintén bíróság elé kívánták állítani ellenfelei, a *consulsága* lejártával a korábbi intézkedéseit vonták kétségbe.

⁶⁸³ Gruen 1995. 291–292.

⁶⁸⁴ Suet. Caes.4.; Canfora 2007. 6.; Goldsworthy 2006. 71.

hazatérő, nagy befolyással rendelkező Pompeius kitüntetését ellenezte.⁶⁸⁵ Cicero hírnevét is egy kockázatosnak tűnő ügy alapozta meg: Sulla szabadosával szemben, Roscius védelmében mondott beszédet. Az apagyilkossági vádat Sullának pont az az embere képviselte, aki a *proscriptiók* során rátette a kezét Roscius megölt apjának vagyonára, így az ügyet Cicerón kívül senki sem akarta elvállalni.⁶⁸⁶ Mindhárom életút bizonyítja, hogy ez hatásosnak bizonyult nem csak Cato esetében. Ugyanakkor ő nem hagyott fel a hasonló támadásokkal a későbbiekben sem, gyakran alkalmazta ezt a radikális szembenállást, például Pompeiusszal vagy Caesarral szemben is.

Egy ilyen akciónak inkább a későbbi tárgyalás szempontjából lehetett jelentősége, mivel kritikus figyelmet irányíthatott Caesar sikereire, megkérdőjelezve módszereit, cselekedeteit.⁶⁸⁷ Valószínű, hogy Cato beszédét is ezek közé a hangulatkeltő támadások közé kell sorolnunk, hiszen sejthette, hogy az adott helyzetben nem feltétlen sikerülne véghezvinni egy kiszolgáltatást. Ahogy Caesar sem hagyta ki a kínálkozó lehetőséget a germánok legyőzésére, úgy Cato sem szalaszthatott el egyetlen alkalmat sem a támadásra, hiszen a saját pozíciói elég gyengének bizonyultak az adott évben, főleg Caesarral szemben.⁶⁸⁸ Ezzel szemben Caesar galliai győzelmeivel, hadseregével, szövetségeseivel olyan rendkívüli hatalom birtokába jutott, ami már túlnőhetett a *senatus* és Cato befolyásán, veszélyeztetve a köztársasági államformát is. A heves és vallási jellegű támadásban az elvesztett *praetori* tisztség is szerepet játszhatott, talán ezzel akarta Pompeiust – és ezáltal a triumvirek pozícióját – támadni, aki 55-ben hasonlóan vallási okokra hivatkozva gáncsolta el Cato *praetorrá* választását (lásd fentebb).⁶⁸⁹ Cato azonban nem mondott le a tisztség betöltéséről, így ez a körülmény szintén magyarázatot adhat Cato támadására, hiszen 55 választási évnek tekinthető. Többek között a Caesar elleni fellépése is hozzájárulhatott a választási sikeréhez, hiszen 54-ben végül *praetorrá* választották. 63-ban hasonló helyzetet figyelhetünk meg: a Catilina-összeesküvés kapcsán Caesar ellenében elmondott beszéde is jelentős politikai tőkét jelentett számára, a következő évben el is nyerte a néptribunusi tisztséget.

A támadás hátterében Cato sztoicizmusát és sajátos hozzáállását is érdemes megemlítenünk, hiszen elvei politikai tevékenységére is egyértelműen hatottak. Ennek a filozófiának a hatása Catónál világosan kimutatható, ciprusi tartózkodása alatt a gyakorlatban is próbára tehette ezen

⁶⁸⁵ Drogula 2019. 58.

⁶⁸⁶ Adamik 2009. 188.

⁶⁸⁷ Morrell 2015. 80.

⁶⁸⁸ Goldsworthy 2006. 277.

⁶⁸⁹ Plut. Cat.Min.42.1–4.; Dio XXXIX.32.; Cato több éven át a triumvireket egy emberként támadta, ezen a taktikán éppen 55-ben változtatott, megkísérelve ellentéteket szítani közöttük. (Drogula 2019. 186–187.)

elveit.⁶⁹⁰ A sztoikus filozófia központi eleme volt az erény (bölcsség, igazságosság, bátorság, mértékletesség), aminek minden emberi lény számára irányadónak kellett lennie, hiszen a természetjog alatt mindenki egyenlőnek számított.⁶⁹¹ Mindez az ellenfelek és szövetségesek esetében is kötelezettségeket jelentett, ami a hagyományos *mores* fogalmon is túlmutatott.⁶⁹² Az erények pedig fontosabbak a katonai eredményeknél, az becsülendő, ha katonai erő nélkül sikerül elérni célokat; így a provinciabelieknek ellenszenv helyett elkötelezettséget kell érezniük a birodalom iránt.⁶⁹³ Talán Pompeius járhatott közel ehhez az elképzeléshez, akire szintén hathatott a sztoicizmus.⁶⁹⁴ Számára egyfajta „etikos imperializmus” volt az ideál, fontos volt a vértelen győzelem, a humánus bánásmód az ellenfelekkel szemben, amit még a kalózokra is kiterjesztett, pedig ez a csoport talán a barbároknál is kedvezőtlenebb megítéléssel bírt.⁶⁹⁵ Caesar hozzáállása ettől eltérő lehetett, számára Gallia meghódítása volt a fő cél, akár kegyetlen eszközök alkalmazásával. Az „ideológiai” különbség⁶⁹⁶ is kitűnik tehát az 55-ös eset kapcsán, akár Cato sztoicizmusát is láthatjuk a vádak mögött. Valószínűleg tudatosan fogalmazott meg szélsőséges véleményt ellenfelével szemben, akár sztoikus elveivel összhangban. Ugyanakkor inkább Caesar elvei állhattak közelebb az általános római hozzáálláshoz,⁶⁹⁷ miszerint a hódítás érdekében a barbár életék is feláldozhatók. Valószínűleg Cato nézeteit nem lehetett volna számon kérni senkin sem, azok a *mores* keretein túlmutattak. A nép többsége Cato számonkérését tarthatta furcsának és Caesar narratívájával értett egyet, ahogy azt Plutarchos is említi.⁶⁹⁸ Hiába állhat közelebb a mai gondolkodásunkhoz Cato filozófiája, a korszak viszonyaiból kell kiindulnunk, ami radikálisan más lehetett és üdvözölhette az alacsonyabb rendű barbárok megölését és alávetését.⁶⁹⁹ Caesar utalásai is építhettek a barbárokkal szembeni veszélyérzetre, megvetésre, művében nem véletlen hivatkozott a kimberek korábbi támadására az 55-ös megszárlás indoklásánál.⁷⁰⁰ A többség számára ezek az elvi kérdések nem sokat

⁶⁹⁰ Morrell 2017. 98.

⁶⁹¹ Morrell 2017. 98–99.

⁶⁹² Morrell 2017. 19.

⁶⁹³ Morrell 2017. 110–111.

⁶⁹⁴ Morrell 2017. 57–60.

⁶⁹⁵ Morrell 2017. 19., lásd: [491.](#) jegyzet

⁶⁹⁶ Frost 1997. 11.; Lásd Caesar ezzel ellentétes felfogását, aki tetteinek nyilvános megítélését tartotta elsődleges fontosságúnak az elvek helyett: [494.](#) jegyzet

⁶⁹⁷ Morrell 2017. 57.

⁶⁹⁸ Plut. Nic. et Crass.4.

⁶⁹⁹ Drogula 2019. 199.; Eckstein 2006. 3.; Gais 1979. 106. Canfora is ezt a véleményt fogadja el, miszerint a barbárokkal kapcsolatban nem számíthattak a becsület és a hűség fogalmai. (Canfora 2007. 122.)

⁷⁰⁰ BG I.33.

számíthattak, egy római győzelem hallatán kevésbé érdeklődhetek a siker jogosságát, elérésének módját illetően, ezt már önmagában az isteni támogatás jelének tekinthették.⁷⁰¹

Az 55-ös konfliktus során a vallási jellegű érvek voltak túlsúlyban, elsősorban ezek mentén érte támadás Caesart.⁷⁰² Emellett felmerülhetett a felhatalmazás nélkül indított hadjárat vádja is,⁷⁰³ ez korábban a Mancinus elleni érveknél is döntő volt, de jelen esetben a követek jogain és a vallási következményeken volt a hangsúly. A vallási elemek politikai célú felhasználása egyébként sem állt távol Cato politikai körétől.⁷⁰⁴ A kiengesztelő áldozat követelésével itt arra a félelemre építhetett, miszerint az istenek haragja akár elhalasztva, jóval később is lesújthatott. Így Caesar győzelmei sem jelenthettek ellenérvet ezzel szemben, Cato rendszerén belül a büntetés bármikor lesújthatott.⁷⁰⁵ Ez a felfogás Caesarnál is megjelenik, azon kevés helyek egyikén, ahol a valláshoz kapcsolódik, igaz Róma ellenfeleire vonatkozóan: „*De hát a halhatatlan istenek általában nem sietnek a büntetéssel, hagyják, hogy azok, akikre vétkeikért le akarnak sújtani, ideig-óráig büntetlenül, jólétben éljenek, aztán sorsuk hirtelen megváltoztatásával még keményebben sújtanak le rájuk.*”⁷⁰⁶ Itt Caesar 58-ban a helvétekkel való tárgyalásnál L. Cassius Longinus 107-es vereségére utalt,⁷⁰⁷ tehát az isteni beavatkozást akár évtizedekkel később is lehetségesnek tarthatta. 136-ban Mancinus is úgy próbálta meg beállítani saját vereségét egy kései isteni büntetés következményeként, hogy a *fidest* pár évvel korábban megszegő Pompeiusra hárította volna a felelősséget.⁷⁰⁸ Ugyanakkor Caesar szabályszegése egyáltalán nem végződött katasztrófával a gall háború perspektívájában, ha csak nem tekintjük optimata szemszögből katasztrófának Caesar hatalomra jutását és a polgárháború

⁷⁰¹ Rüpke 2006. 216.; Morrell 2015. 90.; Cato ezzel is szembement, az elhalasztott isteni büntetés elvére hivatkozva. 105

⁷⁰² 21. századi szemmel a vallási érvek után felvethető a germán törzsek lemészárlásának morális alapú elítélése is. Ez az eset Catónál is kiválthatott ilyen jellegű ellenérzést, figyelembe véve korábban említett sztoikus elveit, de ez önmagában még nem lehetett elegendő egy ilyen vád alapjaként. Valószínűleg a mészárlás önmagában nem vont volna maga után olyan következményeket, mint a valláson alapuló *ius gentium* és a követek jogainak megsértése, hiszen a barbárokkal szemben a társadalom többségének nem lehettek ellenérzései.

⁷⁰³ Morrell 2015. 76. 21. jegyzet

⁷⁰⁴ Bibulus, Caesar *consult*ása a campaniai földek elosztásának törvényjavaslatát akadályozta volna meg a rossz ómenekre hivatkozva, de ez szintén eredmény nélkül maradt. (Beard 2006. 739–740.) Cato is hasonló eszközökhöz nyúlt, amikor viharra és villámlásra hivatkozott a *lex Trebonia* kapcsán. (Drogula 2019. 185–186.) Itt nem feltétlen kell a vallás kiüresedését látnunk, amit gátlástalanul politikai célokra használtak. Ha így lett volna, valószínűleg a politikában sem alkalmazták volna ezeket az eszközöket, hiszen kiüresedés esetén a politikában is teljesen hatástalannak bizonyultak volna, itt azonban részben hatásos volt Bibulus taktikája. (ld. Gruen 1995. 92.; Taylor 1949. 78.)

⁷⁰⁵ Morrell 2015. 77.; Ilyen elhalasztott isteni büntetésre azonban nem került sor, ezt Lucanus sorai jól érzékeltetik, végül Caesar győzelmét is az istenek támogatásával összefüggésben említi: „*Komoly védők álltak ki ügyükben: a győztesben az istenek és Cato a bukottban.*” – Csorba Győző fordítása, lásd: Adamik 2017. 514.

⁷⁰⁶ BG.I.14.: „...quodque tam diu se impune iniurias tulisse admirarentur, eodem pertinere. Consuesse enim deos immortales, quo gravius homines ex commutatione rerum doleant, quos pro scelere eorum ulcisci velint, his secundiore interdu res et diuturniorem impunitatem concedere.”

⁷⁰⁷ Morrell 2015. 78. 32. jegyzet

⁷⁰⁸ Morrell 2015. 78.

kitörését pár évvel később. Szemben a korábbi példákkal, ahol vereség lett a *fides* megsértésének eredménye, itt Caesar győzelmeket aratott, sőt, kiszolgáltatás helyett *supplicatiót* szavaztak meg neki hazatérése után.

A kiszolgáltatás felvetését felfoghatjuk a (vallási) hagyományok értelmezésért folyó harcként is. Cato a Catilina-összeesküvés kapcsán említett taktikájához hasonlóan igyekezett kisajátítani a konzervatív *senator* szerepét, ezáltal a réginek és követendőnek ítélt szokások képviselői felett is megkísérelt kivételes befolyást szerezni, azt kisajátítani a *populares* irányzatával szemben.⁷⁰⁹ Így amikor a forrásokban ilyen támadásokkal találkozunk, mint például Caesar kiszolgáltatásának és az engesztelő áldozatnak a követelésével, akkor valószínűbb, hogy elsősorban politikai megfontolásból, valamint a személyes ellentétből fakadóan lépett fel Cato a vallási szokások radikális képviselőjeként, az „imázásával” összhangban.⁷¹⁰ A *supplicatio* szertartásának megtagadása szintén a támadás fontos – szintén vallási jellegű – eleme volt, Cato beszédében hevesen ellenezte ennek megszavazását, hiszen a hálaadás helyett követelt engesztelő áldozatot. Ezáltal Caesar győzelmét olyan szabályszegés következményének mutatta be, ami bűnként az ünneplés helyett inkább az istenek kiengesztelését követelheti meg. Ebben az esetben is a vallási szabályok képviselőjeként léphetett fel, szembemenve azzal a tendenciával, hogy az istenek helyett a hadvezérek kerültek ezeknek az ünnepeknek a középpontjába.⁷¹¹ Catónak ezt a fajta politizálását sokszor már a kortársak is radikálisnak és rigorózusnak tekintették, de így az általa réginek és követendőnek ítélt – valójában nem feltétlen konzervatív – intézkedéseket is megvalósíthatott, hiszen az általa kialakított értelmezési kereten belül ezek természetesen ősinek és követendőnek számítottak.

Összegzés

I. A dolgozatban bemutatott példák elemzése után egy átfogóbb összefoglalásra tehetünk kísérletet, meghatározva a *deditio* jellemzőit. A kiszolgáltatás alapvetően bizonyos – szakrális szférában is gyökerező – alapelvek megsértése esetén az isteni büntetés elhárítására alkalmazott gyakorlat volt, például szerződések megszegését, követek megsértését követően. A felelősök kiszolgáltatásával pedig lehetőség nyílt az előnytelen megállapodások megszegésére és a háborúk jogos folytatására is, az istenek (és a *fides*) megsértése nélkül. Dolgozatomban elsősorban a római tisztségviselőkkel kapcsolatos eseteket elemeztem, de Hannibál példáján

⁷⁰⁹ Drogula 2019. 3–4.

⁷¹⁰ A személyes ellentét lehetséges okaihoz lásd: Drogula 2019. 79–80.

⁷¹¹ Az ünnep hosszúságának növekedését is a hadvezérek befolyását túlzottan növelő körülményként értékelhette Cato, lásd: Morrell 2017. 198–199.; [4. melléklet](#)

láthattuk, hogy a kiszolgáltatás követelése akár az ellenfél jogsértése esetén is a római diplomácia eszköztárába tartozhatott. Ha a kiszolgáltatás további jelentőségét és funkcióját kívánjuk meghatározni, fontos leszögezni, hogy valószínűleg egyetlen átadás sem végződött halállal, a jogsértő rómaiak rendszerint épségben visszatérhettek, sőt mindez akár politikai tőkét is jelenthetett számukra. Ez alól talán Claudius Clineas lehetett kivétel, az ő esetében a súlyosabb büntetés lehetőségéről is hallunk a forrásokban. Az ellenfelek általában visszaautasították a kiadott személyeket, ezáltal a rómaiak kiengesztelő logikáját is, hiszen az esküszegést „*egyetlen ember vérével kiengesztelni nem lehet.*”⁷¹² Itt Velleius sanguine szót említette, de valójában aligha végződött erőszakkal egy *deditio*. Mindezek fényében Cato célja sem Caesar barbárok általi kivégeztetése lehetett, bizonyára tisztában volt a korábbi példák alapján a kiszolgáltatások reális következményeivel. Sőt az sem jelenthető ki egyértelműen, hogy egy-egy jogsértő megbüntetése lett volna az egyedüli cél. Livius leírásában például a 321-es *consul* inkább tűnik a kiszolgáltatás tudatos szereplőjének, kezdeményezőjének, mintsem elszenvedőjének. A caudiumi csata után a közvélemény sem várta el a büntetést: a kezdeti harag után inkább a szánalom és a gyász jellemezte a népet. A történet hitelességétől függetlenül Livius a kiszolgáltatás egy fontos funkciójára világíthat rá: ezzel az eszközzel a súlyos vereség után letaglózott római társadalmat újra fel lehetett rázni, és hadsereg morálját is helyre lehetett állítani egy önfeláldozó *exemplum* kiadásával. A caudiumi történetben a szégyenteljes vereség letargikus hangulatát változtatja meg a *consulok* kiadatása, később a katonák már bosszúvágytól fűtve, önként jelentkeznek a sorozásra.⁷¹³ Ezt az értelmezést támaszthatja alá az is, hogy a hadvezérek szinte minden esetben visszajutottak Rómába, sőt akár a kiadások tudatos megszervezése sem zárható ki, például Mancinus esetében, aki talán előre felkészült ellenfelei ilyen jellegű támadásaira.⁷¹⁴

Ha arra keressük a választ, hogy miért valósulhatott meg egy-egy kiszolgáltatás, több elemet is említhetünk, amelyek példaként eltérőek is lehetnek. Egyrészt ilyen tényező lehetett az önkéntes kezdeményezés, például a caudiumi történet esetében, ahol a hadvezér maga javasolta kiszolgáltatását a *senatusban*. Mancinus esetében már hitelesebb példáról lehet szó, ahol a politikai ellenfelek büntető szándékú követelései kiegészülhettek a nép elégedetlenségével és a kedvezőtlen szerződés kötelezettségével is.⁷¹⁵ Mancinus így már csak reagálni tudott kezdeményezésével, a kedvezőtlen politikai helyzet, a nép hangulata, illetve a vereség

⁷¹² Velleius II.1.

⁷¹³ Livius IX.10.

⁷¹⁴ Morrell 2015. 82. 66. jegyzet

⁷¹⁵ Velleius szerint hatalmas viszályt váltott ki az eset Rómában, hangsúlyozza a kedvezőtlen szerződés, a szégyen, és a befolyás tényezőit, amelyek a kiadáshoz elvezethettek. (Velleius II.1–2.)

szégyenletes körülményeinek összessége miatt védtelenné vált és áldozatul esett a politikai támadásoknak.⁷¹⁶ A közvélemény szerepe legtöbbször feltűnik, de nem minden esetben támogatta a *deditiót*: Gracchus, vagy később Saturninus esetében a nép támogatása is szerepet játszhatott a kiszolgáltatás elkerülésében. Ezt Caesar esetében is feltételezhetjük, talán azért is támadhatta sorozatosan Cato, mert egy *popularis* javaslattal és a nép támogatásával egyszerűen megkerülhette a gondosan kialakított *senatusi* pozícióit, így olykor a korábban említett taktika segítségével kialakított befolyását is semmibe vehette.⁷¹⁷ Ennek nyomait többször is láthattuk a forrásokban, amikor a *senatorok* meggyőződésüktől eltérő döntést hoztak a néptől való félelem miatt. Az dolgozatban említett esetek tükrében látszik, hogy jelentős mértékben a politikai erőviszonyok függvénye volt a különféle előírások betartása, értelmezése. A *deditio* megértése tehát lehetetlen a hozzá kapcsolódó érdekek és motivációk feltárása nélkül, ezeket a kortárs tényezők mellett a történetírás és a források szintjén is ugyanúgy vizsgálni kell. Formálisan minden esetben egy vallás által is megerősített szabály megszegésére válaszul alkalmazták, de ezek rugalmas értelmezése mellett a kiszolgáltatás végrehajtására csak speciális esetekben kerülhetett sor.

Az előző gondolatokat kiegészítve a kiszolgáltatási példák szoros kapcsolatára és az együttes elemzés fontosságára hívnám föl a figyelmet, illetve a történetek között feltételezhető kölcsönhatás lehetőségére. Többször megállapíthattuk, hogy csupán fiktív esetekről van szó, a *deditio* pedig ezekhez kapcsolódhat, például római győzelmek, vagy éppen vereségek okaként. A kétes hitelességű korai történetek esetében, ahol már az ókori források is bizonytalanok voltak, ott különösen fontos az együttes elemzés, hiszen az információhiányból adódóan ezek az esetek jóval könnyebben válhattak az utólagos (át)értelmezés alanyaivá, a későbbi (emlékezet)politikai, történetírói szándékoknak megfelelően. Ez jól látható Livius művében, ahol a Mancinus-féle vita nyomai a caudiumi vereségre vonatkozó történetváltozatok formájában is feltűnhetnek. A határozott állásfoglalás ellenére keveredik a kiszolgáltatást és a békekötés elfogadását valószínűsítő két ellentétes hagyomány, hiszen (igaz saját véleményének

⁷¹⁶ Az sem kizárt, hogy már korábban felkészült ilyen jellegű követelésekre, de ebben az esetben is reakcióról beszélhetünk, hiszen először a szerződés elfogadtatásával és a kiszolgáltatás elkerülésével próbálkozott.

⁷¹⁷ Caesar politizálása során új szintre emelte a propaganda alkalmazását és tömegbázis kiépítését, talán az erre adott ellenreakciókat is megfigyelhetjük Cato heves támadásaiban. Ugyanakkor *senatusi* pozíciói sem voltak rendíthetetlenek, a vallás eszközeit akár Cato ellen is lehetett alkalmazni. A korban természetesen elismerően szóltak senatortársai Catóról, de amint a konkrét javaslatokra került sor, nem feltétlen támogatták őt, mint például a választási csalások elleni harcában, ami sok *senatort* fontos bevételtől fosztott volna meg. (Drogula 2019. 5.) Az 55-ös kiszolgáltatási felvetés és a galliai hadjárat akadályozásának esetében sem lehetett ez másképp, a *senatusi* érdekek itt is a Cato-féle értelmezéssel szemben állhattak, például a behurcolt rabszolgák hatalmas száma egyértelműen előnyös volt a politikai elite nézve. (Canfora 2007. 122.) Caesar esetében a 20 napos *supplicatio* megszavazása is mutatja, hogy az 55-ös szituációban melyik politikus oldalán állt a *senatus*.

ellenpontjaként) említést tesz a *foedust* valószínűsítő értelmezésről is a 321-es események kapcsán. A caudiumi vereséget keretező események esetében is hasonló kapcsolatot fedezhettünk fel, a *samnis Brutulus Paipius* kiadása is a későbbi római vereség és kiszolgáltatás fényében értelmezhető fiktív történet, ami a római bosszú megalapozását szolgálja. A hasonló motívumok is a kiszolgáltatások szoros kapcsolatát jelezhetik, ezek közül itt is azonosíthatunk néhányat. Liviusnál a kiszolgáltatás például a római történelem katasztrófáival összefüggésben tűnik fel több esetben fontos tényezőként, annak elmaradása vagy megvalósulása a kritikus pillanatokban szolgál magyarázattal az események menetére (lásd *Allia*, *Caudium*, *Numantia* példáit).⁷¹⁸

Az esetekhez kapcsolódó szöveghelyek elemzésével, a különböző történetváltozatok elkülönítésével így a hagyományt befolyásoló politikai és történetírói szándékot is megkísérelhettük vázolni, ami nem feltétlen egyidejű a konkrét kiszolgáltatás körüli vitával; a római politikai kultúra történetiségbe ágyazottságának megfelelően egy múltbéli példa sem lehet kivétel az utólagos átértelmezés vagy felhasználás alól. Mindez a hasonló kiszolgáltatási esetek elemzésénél is óvatosságra inthet, hiszen láthatjuk, hogy az caudiumi vereség története hogyan vált későbbi, 2. századi viták múltbéli municiójává, hivatkozási alapjává, jelen esetben főként a *Scipio factio* politikai érdekeinek megfelelően. Ugyanakkor ez lehetőséget is jelent, amit a dolgozatomban is igyekeztem megragadni, hiszen az összefüggések azonosításával magáról a *deditió*ról, és az ezt felhasználó mindenkori politikai-történetírói közegről egyszerre kaphatunk pontosabb képet. A dolgozatban végzett összehasonlítás tehát a kiszolgáltatások együttes elemzésének fontosságát támasztja alá, hiszen a kölcsönhatások feltárásával bizonyos eseményekkel kapcsolatban tisztábban láthatunk. Mindezek alapján elképzelhető, hogy akár a kevésbé ismert kiszolgáltatási példák hasonló kölcsönhatására is gondolnunk kell, ugyanakkor a jóval szerényebb forrásadottságokkal rendelkező példák esetében ez nem feltétlen mutathattuk ki ilyen egyértelműen.

II. A dolgozat második részében Cato politizálásának megítéléséhez elsősorban a róla élő képet volt érdemes vizsgálni, hiszen a források nagy részében az általa épített imázs tükröződik vissza. Ezt több szempontból vizsgálva azonban érthetőbbé válhat mind az 50-es évek valós

⁷¹⁸ Az isteni támogatás hiányát egy hang formájában Allianál és Numantiánál is rossz előjel jelezte: „*Miközben C. Hostilius Mancinus consul áldozatot mutatott be, a csirkék kirepültek a ketrecből, majd mikor hajóra szállt, hogy Hispaniába utazzék, egy hangot hallott, mely ezt mondta: »Maradj itt, Mancinus!« - s ezt a gyászos jóslatot a későbbi események igazolták.*” (Livius LV.) Allianál a kiszolgáltatás elmaradása miatt (is) tragikus vereség következik, míg a numantiai kudarc után, talán a kiszolgáltatásnak is köszönhetően győzelem. A caudiumi vereséget is többek között a *samnisok* kiszolgáltatási szertartásának visszaütése okozza, majd a római *consulok deditióját* követően már a sikeres bosszú feltételeként jelenik meg.

politikai közege, mind annak tendenciózus ábrázolása a forrásokban. Ezek áttekintésével talán Cato radikális és sokszor irracionálisnak tűnő politizálását is jobban érthetjük, ami talán a kortársak számára sem tűnt mindig racionálisnak. Ugyanakkor ez politizálásának kulcsa volt, az irracionális viselkedés sokszor a tudatos politikai imázsépítés igenis racionális eleme volt. Természetesen azt sem szeretném állítani, hogy a források teljesen tévednek, amikor ezeket a tényezőket hangsúlyozzák, Cato tevékenysége mögött is szerepet játszhattak nem kontrollált vagy irracionális elemek, ugyanakkor ezek jóval kevesebb esetben lehettek döntő tényezők, mint ahogy azt a források sugallják, sokszor akár Caesar hideg pragmatizmusával szembeállítva. Cato 55-ben az általa tudatosan alakított, szélsőségesen konzervatív képhez igazodva cselekedett, de fő célja a Galliában sikert sikerre halmozó Caesar pozíciójának gyengítése volt. Ennek érdekében Cato minden lehetőséget kihasznált, nem meglepő módon a vallás eszközeihez nyúlt a támadásnál, ahogy sokan mások is tették a korszakban. A *fides* lehetséges megsértéséről érkező galliai hír ezt a szélsőségesnek tűnő, ősi értékeket védelmező politikusi reakciót követelhetette meg, imázsának megfelelően. Elsődleges motivációként a politikai célt határozhatjuk meg, szemben a források elveket és személyes tulajdonságokat előtérbe helyező narratívájával. Természetesen ez nem zárja ki Cato elveinek és tetteinek összhangját, de inkább politikai karakterének tudatos megnyilvánulását kell látnunk a támadás kapcsán.⁷¹⁹ A közvélemény és önreprezentáció fontosságára pedig Caesar közvetett „válaszának” elemzése is rámutatott: a kommentárok megírásával saját verzióját tárhatta nyilvánosság elé, valószínűleg a Cato támadásának hatása is megjelenik a germániai események leírásán. A Catilina-összeesküvés kapcsán is láthattuk a tudatos imázsépítés fontosságát, a Cato-képből fakadó többletbefolyást a politikai színtéren kívánta kamatoztatni, a vallási hagyományok feletti értelmezés letéteményeseként fellépve. A 63-as felszólalási sorrendről és a *pater patriae* cím adományozásáról szóló eltérő beszámolók pedig rávilágíthatnak a Cato-kép hamis, vagy túlzó elemeinek kialakulási mechanizmusára is. Ezeken a dokumentált példákon keresztül működésben láthatjuk Cato tudatos taktikáját, ami a jövő emlékezetében a valóságosnál is kiemelkedőbb pozícióba juttathatta alakját. Tehát a források tendenciózus képétől is hátrébb léphetünk, és már a személyéhez kötődő irodalom előtt, Cato tudatos politikájában is kereshetjük a történeti emlékezetben kialakult – viszonylag egységes – kép okát. Az egységes kép mögött pedig felfedezhetjük a catói politizálás rugalmasságát is (szemben a hagyományos értelmezéssel), ami valójában alkalmazkodott a mindenkori politikai

⁷¹⁹ Elvértve a források is említik a személyes és politikai motivációk elsőbbségét. Lásd a vesztegetés kérdését pont 59-ben, Bibulus megválasztásának kapcsán: Suet. Caes.19.

viszonyokhoz, eközben természetesen ügyelve az önreprezentáció látszólagos egységességére és kikezdetlenségére.

Az 55-ös támadással párhuzamos példák vizsgálata pedig Cato támadásának pontosabb megértéséhez is hozzájárult. Ha a két politikus ellentétét áttekintjük (lásd [1. melléklet](#)), két esetben is megfigyelhetünk vallási elemeket: 59-ben és 55-ben is. Mindkét évre jellemző, hogy Cato pozíciói viszonylag gyengék voltak, így nem tudott hatékonyan fellépni Caesar intézkedéseivel, befolyásával szemben. 59 valószínűleg⁷²⁰ a triumvirátus létrejöttének és Caesar *consulságának* éve volt, Cato és Bibulus pedig szinte egyedül maradt a *lex agraria* javaslatával szemben, így a reménytelennek tűnő helyzetben az ómenekre kezdtek hivatkozni, majd 58-ban ez alapján próbálták eltörölni Caesar törvényeit.⁷²¹ Cato helyzete az 55-ös támadás idején is kedvezőtlen volt, sógora (Domitius Ahenobarbus) helyett Crassus és Pompeius lettek *consulok*, Caesar galliai megbízatását meghosszabbították, míg ő maga a *praetor* választást elvesztette. Ezért ekkor is vallási eszközhöz nyúlt Cato, de Bibulus 59-es taktikájától⁷²² eltérően engesztelő áldozatot és kiszolgáltatást követelt. Ezzel ugyanúgy hivatkozási alapot teremthetett, úgymond elhalasztotta a cselekvés időpontját és egy támadási területet hozott létre, hogy később a *fides* és a *ius gentium* megsértését egy számára kedvezőbb politikai helyzetben „felmelegítve” tudja Caesar pozícióit gyengíteni. Tehát szó sincs Cato széllel szembemenő, realitásokat figyelmen kívül hagyó támadásáról, esetleg makacs és alkalmazkodni képtelen viselkedésről. Sőt, pont a Cato számára kedvezőtlen erőviszonyok magyarázzák ezeket a reménytelennek tűnő támadásokat, hiszen ezek a vallási alapú érvek időn átívelve is érvényesek maradhattak, és egy későbbi, esélyesebb támadás alapjává válhattak. A korábbi kiszolgáltatási példák⁷²³ (vallás)történeti elemzése is a beszéd valódi motivációira világíthat rá, ezek fényében (amelyeket bizonyára Cato is pontosan ismert) szintén a forrásokétól eltérő Cato-képet erősíthetjük meg, egy tudatos taktikába illeszkedő fellépést feltételezve. Az 55-ös támadás is azt látszik alátámasztani, hogy bár a vallás, a *pax deorum* fenntartásának igénye kétségkívül mindegyik eset mögött megtalálható volt, de ez önmagában még nem bizonyult elegendőnek egyetlen kiadatáshoz sem, emellett minden esetben – igaz különböző formában – politikai célok

⁷²⁰ Több időpont is felmerülhet, lásd Marshall–Stanton 1975. 205–206.

⁷²¹ Drogula 2019. 134., 153.; A támadást Domitius és Memmius *praetorok* intézték. (Taylor 1949. 137.)

⁷²² Caesar 59-es *consulsága* alatt is hasonló volt Cato és Bibulus taktikája, akcióikkal a *consuli* tevékenységének legitimitását kérdőjelezték meg, Caesar intézkedéseinek későbbi eltörlését szem előtt tartva. Lásd: [1. melléklet](#), Bibulus és az *obnuntiatio* példája. (Drogula 2019. 152–153.) A *lex Aelia et Fufia* alapján kedvezőtlen előjelek bejelentésével meg lehetett gátolni a közügyek intézését egy időre. (Drogula 2019. 140.; Rüpke 2006. 229.) Ezt a törvényt nem sokkal később Clodius törölte el. (Wiseman 2008. 378.)

⁷²³ Lásd: [2. melléklet](#)

is megjelentek. És ezek közül is csak egy lehetséges cél volt a hadvezérek megbüntetése és felelősségre vonása, ennél legtöbbször komplexebb a magyarázat, amit csak a római vallás és politika együttes elemzésével érthetünk meg.

A felhasznált források jegyzéke

Amm.	Ammianus Marcellinus: <i>History</i> I. (The Loeb Classical Library 300.), Cambridge–London 1935. Ford. J. C. Rolfe.
App.	Appianos: <i>Róma története</i> , Bp. 2008. Ford. Hahn István et al.
BC	Iulius Caesar: <i>A polgárháborúról</i> , In: Iulius Caesar feljegyzései a gall háborúról, a polgárháborúról, Bp. 1974. Ford. Szepessy Tibor.
BG	Iulius Caesar: <i>A gall háborúról</i> , Bp. 1964. Ford. Szepessy Tibor. Caesar: <i>The Gallic War</i> (Loeb Classical Library 72.), London 1958. Ford. H. J. Edwards.
Catullus	<i>The Poems of Catullus, A Bilingual Edition</i> , Berkeley–Los Angeles–London 2005. Ford. Peter Green.
Cicero	
De Officiis	Cicero: <i>De Officiis</i> (Loeb Classical Library 30.), London–New York 1928. Ford. Walter Miller.
Topica	Cicero: <i>On Invention. The Best Kind of Orator. Topics</i> (Loeb Classical Library 386.), 1949. Ford. H. M. Hubbell.
De re publica	Cicero: <i>Az állam</i> , Bp. 1997. Ford. Hamza Gábor–Havas László.
De legibus	Marcus Tullius Cicero: <i>A törvények</i> , Bp. 2008. Ford. Simon Attila.
Pis.	Marcus Tullius Cicero: <i>Piso ellen</i> , Kolozsvár 2015. Ford. Pap Levente.
Att.; Q Fr.; Fam.	<i>Marcus Tullius Cicero összes levelei</i> , Szeged 2021. Ford. Nótári Tamás.
Brutus	Marcus Tullius Cicero: <i>Brutus</i> , In: Adamik Tamás (szerk.): Cicero összes retorikaelméleti művei, Pozsony 2012. 503–608.
De oratore	Marcus Tullius Cicero: <i>A szónokról</i> , In: Adamik Tamás (szerk.): Cicero összes retorikaelméleti művei, Pozsony 2012. 201–452.
Inv. Rhet.	Marcus Tullius Cicero: <i>A feltatlálásról</i> , In: Adamik Tamás (szerk.): Cicero összes retorikaelméleti művei, Pozsony 2012. 79–199.
Topica	Marcus Tullius Cicero: <i>Topica</i> , In: Adamik Tamás (szerk.): Cicero összes retorikaelméleti művei, Pozsony 2012. 689–720.
Caec.; Pis.; Har. resp.; Cat.; Prov. cons.; Verr.; Mur.; Phil.; Mur.	<i>Marcus Tullius Cicero összes beszédei</i> , Szeged 2021. Ford. Nótári Tamás.
Dig.	<i>Digest of Justinian</i> (Vol. 4.), Philadelphia 1998. Ford. Alan Watson.

- Dio / Zonaras Cassius Dio: *Roman History* I. (Loeb Classical Library 32.), London–New York 1914. Ford. Earnest Cary.
- Cassius Dio: *Roman History* II. (Loeb Classical Library 37.), Cambridge–London 1970. Ford. Earnest Cary.
- Cassius Dio: *Roman History* III. (Loeb Classical Library 53.), London–New York 1914. Ford. Earnest Cary.
- Cassius Dio: *Roman History* IV. (Loeb Classical Library 66.), London–New York 1916. Ford. Earnest Cary.
- Diod. Diodorus Siculus: *Library of History* XII. (Loeb Classical Library 423.), Cambridge, MA 1967. Ford. Francis R. Walton.
- Dionysios Dionysius of Halicarnassus: *Roman Antiquities* I. (Loeb Classical Library 319.), Cambridge–London 1960. Ford. Earnest Cary.
- Dionysius of Halicarnassus: *Roman Antiquities* V. (Loeb Classical Library 372.), Cambridge MA–London 1945. Ford. Earnest Cary.
- Dionysius of Halicarnassus: *Roman Antiquities* VI. (Loeb Classical Library 378.), Cambridge MA–London 1963. Ford. Earnest Cary.
- Dionysius of Halicarnassus: *Roman Antiquities* VII. (Loeb Classical Library 388.), Cambridge–London 1950. Ford. Earnest Cary.
- Eutropius Eutropius: *Róma rövid története*, 2003. Ford. Teravágimov Péter.
- Florus Florus: *Róma háborúi*, Bp. 1979. Ford. Havas László.
- Gellius Aulus Gellius: *Attikai éjszakák* I–II. (Görög és latin remekírók), Bp. 1905.
- HRR H. Peter: *Historicorum Romanorum Reliquiae* (I.), 1914. Forrás: <https://archive.org/details/historicorumroma01peteuoft/page/n5/mode/2up> – Letöltés ideje: 2021. 12. 18.
- Livius Livius: *A római nép története a város alapításától* (I–IV. kötet), Bp. 1982. Ford. Muraközy Gyula.
- Titus Livius: *Róma története a Város alapításától* (I–IV. kötet), Bp. 2018. Ford. Kopeczky Rita.
- Livius: *Ab Urbe condita* I. (Oxford Classical Texts), Oxford–New York 1974. Ford. Robert Maxwell Ogilvie.
- Livy: *History of Rome* IV. (Loeb Classical Library 191.), London–New York 1926. Ford. B. O. Foster.
- Livy: *History of Rome* V. (Loeb Classical Library 233.), London–Cambridge MA 1969. Ford. J. C. Yardley.

- Livy: *History of Rome* VIII. (Loeb Classical Library 381.), London–Cambridge MA 1978. Ford. Frank Gardner Moore.
- Livy: *History of Rome* XI. (Loeb Classical Library 313.), London–Cambridge MA 1936. Ford. Evan T. Sage.
- Nepos Cornelius Nepos: *Híres férfiak* (Az ókori irodalom kiskönyvtára), Bp. 1984. Ford. Havas László.
- Peter K. Marshall (szerk.): *Cornelii Nepotis Vitae cum fragmentis* (Bibliotheca scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana), Lipcse 1977.
- Orosius Orosius: *Seven Books of History Against Pagans* (Translated texts for historians. Volume 54.), Liverpool 2010. Ford. A. T. Fear.
- Plinius NH Pliny: *Natural History* IX. (Loeb Classical Library 394.), Cambridge MA–London 1961. Ford. H. Rackham
- Plut. Plutarkhosz: *Párhuzamos életrajzok* (I. kötet), 1978. Ford. Máthé Elek.
- Plutarch's Lives, Demosthenes and Cicero, Alexander and Caesar* VII. (The Loeb Classical Library 99.), London 1967³. Ford. Bernadotte Perrin.
- Plutarch's Lives, Themistocles and Camillus, Aristides and Cato Major, Cimon and Lucullus* II. (The Loeb Classical Library 47.), Cambridge MA–London 1968. Ford. Bernadotte Perrin.
- Plutarch's Lives, Sertorius and Eumenes, Phoicon and Cato the Younger* VIII. (The Loeb Classical Library 100.), London 1959³. Ford. Bernadotte Perrin.
- Plutarch: *Caesar* (Clarendon Ancient History Series), Oxford 2012. Ford. Christopher Pelling.
- Plutarch: *Moralia* III. (Loeb Classical Library 245.), Cambridge MA–London 1961. Ford. Frank Cole Babbitt.
- Polybios *Polübiosz történeti könyvei* I–II., Máriabesnyő–Gödöllő 2002.
- Quintilianus Quintilian: *The Institutio Oratoria* III. (Loeb Classical Library 126.), Cambridge MA–London 1959. Ford. H. E. Butler.
- Rhet.Her. Cornificius: *A C. Herenniusnak ajánlott rétorika: Latinul és magyarul* (Görög és latin írók 18.), Bp. 1987. Ford. Adamik Tamás.
- RRC *Roman Republican Coinage*, Forrás: https://research.britishmuseum.org/research/publications/online_research_catalogues/rrc/preface.aspx – Letöltés ideje: 2021. 12. 18.
- Sall. Sallustius: *A Julius Caesarhoz intézett levelek*, In: Caius Sallustius Crispus összes munkái, Bp. 1910. Ford. Cserép József

- Sallustius: *De coniuratione Catilinae* (Auctores Latini XII.), Bp. 1970.
- C. Sallustius Crispus: *Catilina összeesküvése*, In: C. Sallustius Crispus összes művei, Bp. 1978. Ford. Kurcz Ágnes.
- Seneca Seneca: *Letters on Ethics: To Lucilius* (The Complete Works of Lucius Annaeus Seneca), Chicago–London 2015. Ford. Margaret Graver–A. A. Long.
- Servius Charles E. Murgia–Robert A. Kaster (szerk.): *Maurus Honoratus Servius: Serviani in Vergili Aeneidos libros IX-XII commentarii*, New York 2018.
- Silius Silius Italicus: *Punica* I. (Loeb Classical Library 277.), London–Cambridge MA 1961. Ford. J. D. Duff.
- Suet. Gaius Suetonius Tranquillus: *Julius Caesar*. In: Gaius Suetonius Tranquillus: *A caesarok élete*, 1975. Ford. Kis Ferencné.
- R. A. Kaster (szerk.): *C. Svetoni Tranquilli, De Vita Caesarum Libros VIII* (Oxford Classical Texts), Oxford 2016.
- Strabón Strabón: *Geógraphika*, Bp. 1997. Ford. Dr. Földy József.
- Tacitus Tacitus: *Iulius Agricola élete*, In: Tacitus összes művei (Bibliotheca Classica), Bp. 1980. Ford. Borzsák István.
- Thukydídész Thuküdídész: *A peloponnészoszi háború* (Sapientia Humana), Bp. 2006.
- Val. Max. John Briscoe (szerk.): *Valeri Maximi: Facta et dicta memorabilia* I. (Bibliotheca scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana), Stuttgart–Lipcse 1998.
- Valerius Maximus: *Memorable Doings and Sayings* II. (Loeb Classical Library 493.), Cambridge MA 2000. Ford. D. R. Shackleton Bailey.
- Varro Varro: *On the Latin Language, Volume I: Books 5-7*. (Loeb Classical Library 333.), London 1938. Ford. Roland G. Kent.
- Vegetius M. D. Reeve (szerk.): Vegetius: *Epitoma Rei Militaris* (Scriptorum Classicorum Bibliotheca Oxoniensis), New York 2004.
- Velleius Velleius Paterculus: *Róma története*, Szeged 2007. Ford. Hoffmann Zsuzsanna.
- Velleius Paterculus: *Compendium of Roman History, Res gestae divi Augusti* (The Loeb Classical Library 152.), Cambridge MA–London 1961. Ford. Frederick W. Shipley.

A felhasznált szakirodalom jegyzéke⁷²⁴

- Adamik 2009. Adamik Tamás: *Római irodalom a kezdetektől a Nyugatrómai Birodalom bukásáig*, Pozsony 2009.
- Albrecht 2003. Michael von Albrecht: *A római irodalom története* (I.), Bp. 2003. Ford. Tar Ibolya.
- Alföldi 2009. Alföldi András: *A korai Róma* (Historia Incognita 29.), Máriabesnyő–Gödöllő 2009.
- Ando 2008. Clifford Ando: Aliens, Ambassadors, and the Integrity of the Empire, *Law and History Review* 26. (2008), 3. 491–519.
- Arena 2007. Valentina Arena: *Roman Oratorical Invective*, In: W. J. Dominik–J. Hall (szerk.): *A Companion to Roman Rhetoric*, Oxford–Malden 2007. 149–60.
- Armstrong 2016. Jeremy Armstrong: *War and Society in Early Rome. From Warlords to Generals*, Cambridge 2016.
- Astin 1967. A. E. Astin: *Scipio Aemilianus*, Oxford 1967.
- Aston 1999. Michael Aston: A Legal Interpretation of Livy's Caudine *Sponsio*: Using Roman Law to test the validity of Livy's Caudine Forks Narrative, *Past Imperfect* 8 (1999), 5–32.
- Badian 2006. Ernst Badian: "Deditio", In: Hubert Cancik–Helmuth Schneider (Ed.): *Brill's New Pauly*, 2006. Forrás: <https://referenceworks.brillonline.com/entries/brill-s-new-pauly/deditio-e312610> – Letöltés ideje: 2021. 10. 09.
- Balsdon 1957. J. P. V. D. Balsdon: The Veracity of Caesar, *G&R* 4 (1957), 1. 19–28.
- Batstone 1988. William W. Batstone: The Antithesis of Virtue: Sallust's "Synkrisis" and the Crisis of the Late Republic, *ClAnt* 7 (1988), 1. 1–29.
- Beard–North–Price 1998. Mary Beard–John North–Simon Price: *Religions of Rome* (Volume 1. A History), 1998.
- Beard–North–Price 1998. Mary Beard–John North–Simon Price: *Religions of Rome* (Volume 2. A Sourcebook), 1998.
- Beard 2006. Mary Beard: *Religion*, In: J. A. Crook (szerk.): *The Cambridge Ancient History, The Last Age of the Roman Republic, 146–43 B.C. (IX.)*, Oxford 2006.⁷

⁷²⁴ A folyóiratok rövidítésénél a L'Année Philologique rendszerét használtam.

- Beard 2012. Mary Beard: Cicero's 'Response of the haruspices' and the Voice of the Gods, *JRS* (2012), 102. 20–39.
- Becker 1973. Carl Becker: *Sallust*, In: Hildegard Temporini–Wolfgang Haase (szerk.): *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt* (I. 3. Sprache und Literatur), Berlin–New York 1973. 720–754.
- Beness 1991. J. Beness: The Urban Unpopularity of Lucius Appuleius Saturninus, *Antichthon* 25 (1991), 33–62.
- Billows 2009. Richard A. Billows: *Julius Caesar, The Colossus of Rome*, Abingdon 2009.
- Blom 2012. Henriette van der Blom: Cato and the People, *BICS* 55 (2012), 2. 39–56.
- Broughton 1987. T. R. S. Broughton: Mistreatment of Foreign Legates and the Fetial Priests: Three Roman Cases, *Phoenix* 41 (1987), 1. 50–62.
- Burden-Strevens 2020. Christopher Burden-Strevens: *Cassius Dio's Speeches and the Collapse of the Roman Republic, The Roman History, Books 3–56* (Historiography of Rome and its Empire 7.), Leiden–Boston 2020.
- Butler–Cary 1982. H. E. Butler–M. Cary (szerk.): *Suetonius: Divus Julius*, 1982.
- Canfora 2007. Luciano Canfora: *Julius Caesar, The People's Dictator*, Edinburgh 2007.
- Cary–Scullard 1975. M. Cary–H. H. Scullard: *The Temporary Monarchy of Cornelius Sulla*, In: *A History of Rome*, London 1975.
- Conte 1994. Gian Biagio Conte: *Latin Literature: A History*, Baltimore–London 1994. Ford. Joseph B. Solodow.
- Corbeill 2018. Anthony Corbeill: *Anticato*, In: Luca Grillo (szerk.): *The Cambridge Companion to the Writings of Julius Caesar*, Cambridge 2018. 101–117. (Online kiadás)
- Cornell 1995. Tim Cornell: *The Beginnings of Rome. Italy and Rome from the Bronze Age to the Punic Wars (c. 1000-264 BC)*, London–New York 1995.
- Cornell 2013. Tim J. Cornell: *The Fragments of the Roman Historians* (Vols. I–III.), Oxford 2013².
- Craig 2004. Cristopher Craig: *Audience Expectations, Invective, and Proof*, In: Jonathan Powell–Jeremy Paterson (szerk.): *Cicero the Advocate*, New York 2004. 187–214.
- Crawford 1973. M. H. Crawford: Foedus and Sponsio, *PBSR* 41 (1973), 1–7.
- Crawford 1974. Michael H. Crawford: *Roman Republican Coinage* (Volume I–II.), Cambridge 1974.

- DeLacy 1941. Phillip DeLacy: Cicero's Invective against Piso, *TAPhA* 72 (1941), 49–58.
- Drogula 2019. Fred K. Drogula: *Cato the Younger, Life and Death at the End of the Roman Republic*, New York 2019.
- Duff 2002. Timothy E. Duff: *Plutarch's Lives, Exploring Virtue and Vice*, Oxford 2002.
- Dyck 1996. Andrew R. Dyck: *A Commentary on Cicero, De Officiis*, 1996.
- Earl 1961. D. C. Earl: *The Political Thought of Sallust*, Cambridge 1961.
- Eckstein 2006. Arthur M. Eckstein: *Mediterranean Anarchy, Interstate War, and the Rise of Rome*, London 2006.
- Eden 1962. P. T. Eden: Caesar's Style: Inheritance versus Intelligence, *Glotta* 40 (1962), 1/2. 74–117.
- Ellis 1876. Robinson Ellis: *A Commentary on Catullus* (Clarendon Press Series), Oxford 1876.
- Fantham 2003. Elaine Fantham: *Three Wise Men and the End of the Roman Republic*, In: F. Cairns–E. Fantham (szerk.): *Caesar against Liberty? Perspectives on His Autocracy* (PLLS 11.), Cambridge 2003. 96–117.
- Fehrle 1983. Rudolf Fehrle: *Cato Uticensis* (Impulse der Forschung 43.), Darmstadt 1983.
- Ferenczi 2011. Ferenczi Attila: Ki mihez ragaszkodik? Horatius, Ódák III.3, *Ókor* 10 (2011) 1. 27–33.
- Ferenczi 2015. Ferenczi Attila: „Cato nemes halála”, Egy republikánus idol az augustusi Rómában, *Ókor* 14 (2015), 1. 18–22.
- Forsythe 1999. Gary Forsythe: *Livy and Early Rome: A Study in Historical Method and Judgment* (Historia Einzelschriften 132.), Stuttgart 1999.
- Forsythe 2005. Gary Forsythe: *A Critical History of Early Rome. From Prehistory to the First Punic War*, Berkeley 2005.
- Frost 1997. Bryan-Paul Frost: An Interpretation of Plutarch's „Cato the Younger”, *HPhTh* 18 (1997), 1. 1–23.
- Gais 1979. Ruth Michael Gais: Caesar's Techniques of Persuasion in *De Bello Gallico*, *CO* 56 (1979), 5. 104–06.
- García Riaza 2002. Enrique García Riaza: *Celtiberos y lusitanos frente a Roma: diplomacia y derecho de guerra*, Vitoria 2002.

- Gargola 2006. Daniel J. Gargola: *Mediterranean Empire (264–134)*, In: Nathan Rosenstein–Robert Morstein-Marx (szerk.): *A Companion to the Roman Republic*, 2006. 147–166.
- Geiger 1971. Joseph Geiger: *A Commentary on Plutarch's Cato Minor*, Oxford 1971.
- Gelzer 1968. Mattias Gelzer: *Caesar: Politician and Statesman*, Oxford 1968. Ford. Peter Needham.
- Gill 1983. Christopher Gill: The Question of Character-Development: Plutarch and Tacitus, *The Classical Quarterly* 33 (1983), 2. 469–487.
- Goldsworthy 2003. Adrian Goldsworthy: *The Fall of Carthage: The Punic Wars 265–146 BC*, London 2003.
- Goldsworthy 2006. Adrian Goldsworthy: *Caesar: Life of a Colossus*, London 2006.
- Goodyear 1982. F. R. D. Goodyear: *Sallust*, In: E. J. Kenney–W. V. Clausen (Ed.): *The Cambridge History of Classical Literature* (Vol. 2., Latin Literature), Cambridge 1982.
- Góczon 2019. Góczon Tamás: *A gall háború ára: Julius Caesar pusztítása és megítélése*, In: Rudolf Veronika–Veres Kristóf György (szerk.): *Opuscula Historica III.*, Bp. 2019. 11–62.
- Gruen 1968. Erich S. Gruen: *Roman Politics and the Criminal Courts, 149-78 B.C.*, Cambridge 1968.
- Gruen 1995. Erich S. Gruen: *The Last Generation of the Roman Republic*, Berkeley–Los Angeles–London 1995.
- Gruen 2009. Erich S. Gruen: *Caesar as a Politician*, In: Miriam Griffin (szerk.): *A Companion to Julius Caesar*, 2009.
- Hahn 1975. Hahn István: *Róma istenei*, Bp. 1975.
- Havas 1998. Havas László et al. (szerk.): *Róma, Egy világbirodalom politikai, erkölcsi és történelmi eszméi I.* (Agatha IV.), Debrecen 1998.
- Havas 2010. Havas László: *Jellemrajz és propaganda Cicero Catilina elleni beszédeiben különös tekintettel a Catilinaria primára*, In: Czerovszki Mariann–Nagyillés János (szerk.): *Corollarium: Tanulmányok a hatvanöt éves Tar Ibolya tiszteletére* (Acta Antiqua et Archeologica Supplementum XIII.), Szeged 2010. 89–95.
- Hayne 1981. Léonie Hayne: The Condemnation of Sp. Postumius Albinus (Cos. 110), *AClass* 24 (1981), 61–70.
- Hegyí–Németh 2011. Hegyi W. György–Németh György: *Görög–római történelem*, Bp. 2011.

- Hernández 2017. Enrique Hernández: El derecho de los tratados en la Roma republicana, *Revista de derecho público* 26 (2017), 51. 23–46.
- Hickson-Hahn 2000. Frances Hickson-Hahn: Pompey's "Supplicatio Duplicata": A Novel Form of Thanksgiving, *Phoenix* 54 (2000), 3–4. 244–254.
- Hoffmann 1971. Wilhelm Hoffmann: *Hannibal*, Bp. 1971. Ford. Terényi István.
- Hoffmann 2009. Hoffmann Zsuzsanna: Hannibal diplomáciai tevékenységéhez, *Aetas* 24. (2009), 4. 100–110.
- Hoffmann 2015. Hoffmann Zsuzsanna: Asinius Pollio politikai pályafutása, *Aetas* 30 (2015), 3. 127–139.
- Horsfall 1982. Nicholas Horsfall: The Caudine Forks: Topography and Illusion, *PBSR* 50 (1982), 45–52.
- Hoyos 2012. B. Dexter Hoyos: *Unplanned Wars: The Origins of the First and Second Punic Wars* (Untersuchungen zur antiken Literatur und Geschichte 50), Berlin–New York 2012.
- Jacobs 2018. Susan G. Jacobs: *Plutarch's Pragmatic Biographies, Lessons for Statesmen and Generals in the Parallel Lives* (Columbia Studies in the Classical Tradition Vol. 43.), Leiden–Boston 2018.
- Jármi 2019. Jármi Viktória: *A római nemzetségek emlékezete* (Doktori disszertáció), Bp. 2019. Forrás: <https://edit.elte.hu> – Letöltés ideje: 2021. 03. 25.
- Kamm 2006. Antony Kamm: *Julius Caesar, A life*, Abingdon 2006.
- Katz 1981. B. R. Katz: Dolor, Invidia and Misericordia in Sallust, *AClass* 24 (1981), 71–85.
- Kozák 2015. Kozák Dániel: *Saguntum alapítástörténete és hűségének mítosza Silius Italicus Punicájában*, 2015. Forrás: <http://real.mtak.hu/28349/> – Letöltés ideje: 2021. 12. 13.
- Köves-Zulauf 1995. Thomas Köves-Zulauf: *Bevezetés a római vallás és monda történetébe*, Bp. 1995.
- Lancel 2005. Serge Lancel: *Hannibal*, Bp. 2005. Ford. Kopeczky Rita.
- Lazenby 1978. John Francis Lazenby: *Hannibal's War: A Military History of the Second Punic War*, Warminster 1978.
- Lawrence 2016. Jenn Lawrence: *Surrendering Hannibal: the deditio of culpable persons in Roman diplomatic and military contexts*, [2016.] Forrás: <https://www.academia.edu/25951868/> – Letöltés ideje: 2021. 10. 09.
- Lee 1969. K. H. Lee: Caesar's Encounter with the Usipetes and the Tencteri, *G&R* 16 (1969), 1. 100–103.

- Leraczyk 2018. Izabela Leraczyk: The Consequences of Violating the Immunity of Carthaginian Envoys in the Light of Liv. 38.42.7 and Val. Max. 6.6.3, *Review of European and Comparative Law* 32 (2018), 19–40.
- Levene 1993. D. S. Levene: *Religion in Livy* (Mnemosyne Supplementum 127.), Leiden–New York–Köln 1993.
- Levene 2000. D. S. Levene: Sallust's "Catiline" and Cato the Censor, *CQ* 50 (2000), 1. 170–191.
- Levene 2010. D. S. Levene: *Livy on the Hannibalic War*, New York 2010.
- Libero 2012. Loretana de Libero: *Surrender in Ancient Rome*, In: Holger Afflerbach–Hew Strachan (Ed.): *How Fighting Ends: A History of Surrender*, 2012. 29–38.
- Linderski 1965. Jerzy Linderski: Constitutional Aspects of the Consular Elections in 59 B.C., *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte* 14 (1965), 4. 423–442
- Lintott 2006. Andrew Lintott: *Political History 146–95 BC.*, In: J. A. Crook (szerk.): *The Cambridge Ancient History. The Last Age of the Roman Republic. 146–43 B.C. (IX.)*, Oxford 2006.⁷ 40–103.
- Maróti 1966. Maróti Egon: *Cato és a „De Agri Cultura”*, In: M. Porcius Cato: *A földművelésről*, Bp. 1966. Ford. Kun József
- Malcovati 1955. Henrica Malcovati (szerk.): *Oratorum Romanorum fragmenta liberae rei publicae*, 1955².
- Marshall 1975. B. A. Marshall: The Date of Delivery of Cicero's in Pisonem, *CQ* 25 (1975), 1. 88–93.
- McGushin 1977. Patrick McGushin: *C. Sallustius Crispus, Bellum Catilinae, A Commentary* (Mnemosyne 45.), 1977.
- Mensching 1984. Eckart Mensching: Zu den Auseinandersetzungen um den Gallischen Krieg und der Considius-Episode (BG I 21–22), *Hermes* 112 (1984), 1. 53–65.
- Michel 1980. Jacques-Henri Michel: L'extradition du général en droit romain, *Latomus* 39 (1980), 3. 675–693.
- Mommsen 1877. Theodor Mommsen: *A rómaiak története VII.*, Bp. 1877. Ford. Toldy István.
- Mommsen 1878. Theodor Mommsen: Die Gallische Katastrophe, *Hermes* 13 (1878), 4. 515–555.
- Morrell 2015. Kit Morrel: Cato, Caesar, and the Germani, *Antichthon* 49 (2015), 73–93.

- Morrell 2017. Kit Morrell: *Pompey, Cato, and the governance of the Roman Empire*, New York 2017.
- Morstein-Marx 2007. Robert Morstein-Marx: Caesar's Alleged Fear of Prosecution and His "Ratio Absentis" in the Approach to the Civil War, *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte* 56 (2007), 159–178.
- MRR Thomas Robert Shannon: *The magistrates of the Roman Republic (Volume 1. 509 B.C. – 100 B.C.)*, New York 1951–1952.
- Nisbet 1987. Robin G. M. Nisbet (szerk.): *Cicero: In L. Calpurnium Pisonem Oratio*, 1987.
- Nousek 2018. Debra L. Nousek: *Genres and Generic Contaminations: The Commentarii*, In: Luca Grillo (szerk.): *The Cambridge Companion to the Writings of Julius Caesar*, Cambridge 2018. 163–181. (Online kiadás)
- Nótári 2021a. Nótári Tamás: *Marcus Tullius Cicero összes levelei*, Szeged 2021.
- Nótári 2021b. Nótári Tamás: *Marcus Tullius Cicero összes beszédei*, Szeged 2021.
- Oakley 2005. S. P. Oakley: *A Commentary on Livy, Books VI–X. (Vol. III.)*, Oxford 2005.
- Ogilvie 1965. R. M. Ogilvie: *A Commentary on Livy, Books 1–5.*, Oxford 1965.
- Pap 2015. Cicero: *Piso ellen*, Kolozsvár 2015. Ford. Pap Levente.
- Pelling 1979. C. B. R. Pelling: Plutarch's Method of Work in the Roman Lives, *JHS* 99 (1979), 74–96.
- Pelling 1985. C. B. R. Pelling: Plutarch and Catiline, *Hermes* 113 (1985), 3. 311–329.
- Pelling 2002. Christopher Pelling: *Plutarch and History, Eighteen Studies*, 2002. [e-book]
- Pelling 2012. Plutarch: *Caesar* (Clarendon Ancient History Series), Oxford 2012. Ford. Christopher Pelling.
- Penella 1987. Robert J. Penella: *War, Peace and the Ius Fetiale in Livy 1.*, Forrás: <https://www.scribd.com/document/411132602> – Letöltés ideje: 2021. 12. 18.
- Potter 2010. David Potter: *Caesar and the Helvetians*. In: Garrett G. Fagan–Matthew Trundle (szerk.): *New Perspectives on Ancient Warfare*, Leiden–Boston. 2010. 305–329.
- Prieto 2012. Enrique Hernández Prieto: La crisis diplomática romano-cartagiensa y el estallido de la segunda Guerra Púnica, *SHHA* 30 (2012), 23–50.

- Ramsey 2009. John T. Ramsey: *The Proconsular Years: Politics at a Distance*, In: Miriam Griffin (szerk.): *A Companion to Julius Caesar*, 2009.
- Rawlings 1998. L. Rawlings: *Caesar's portrayal of Gauls as warriors*, In: K. Welch–A. Powell (szerk.): *Julius Caesar as Artful Reporter: The War Commentaries as Political Instruments*, London 1998. 171–191.
- Rawson 1973. Elizabeth Rawson: Scipio, Laelius, Furius and the Ancestral Religion, *JRS* 63 (1973), 161–174.
- Rich 1996. John Rich: The Origins of the Second Punic War, In: T. J. Cornell–B. Rankov–P. Sabine (szerk.): *The Second Punic War: a Reappraisal*, *BICS* 41 (1996), Suppl. 67. <https://onlinelibrary.wiley.com/toc/20415370/1996/41/S67>
- Rich 2011. John Rich: *The Fetiales and Roman International Relations*, In: James H. Richardson–Federico Santangelo: *Priests and State in the Roman World* (PAwB 33.), Stuttgart 2011. 187–242.
- Rich 2013. John Rich: *Roman Rituals of War*, In: Brian Campbell–Lawrence A. Tritle (szerk.): *The Oxford Handbook of Warfare in the Classical World* (Oxford Handbooks), New York 2013. [e-book]
- Richardson 2008. J. H. Richardson: The "Pater Patratus" on a Roman Gold Stater: A Reading of "RRC" Nos. 28/1-2 and 29/1-2, *Hermes* 136. (2008), 4. 415–425.
- Richardson 2012. J. H. Richardson: *The Fabii and the Gauls. Studies in Historical Thought and Historiography in Republican Rome*, Stuttgart 2012.
- Riggsby 2006. Andrew M. Riggsby: *Caesar in Gaul and Rome. War in words*, Austin 2006.
- Rosenberger 2007. Veit Rosenberger: *Republican Nobiles: Controlling the Res Publica*, In: Jörg Rüpke (szerk.): *A Companion to Roman Religion* (Blackwell Companions to the Ancient World), 2007.
- Rosenstein 1986. Nathan Rosenstein: "Imperatores Victi": The Case of C. Hostilius Mancinus, *CLAnt* 5 (1986), 2. 230-252.
- Rosenstein 1990. Nathan S. Rosenstein: *Imperatores Victi: Military Defeat and Aristocratic Competition in the Middle and Late Republic*, Berkeley–Los Angeles–Oxford 1990.
- Rüpke 2006. Jörg Rüpke: *Communicating with the Gods*, In: Nathan Rosenstein–Robert Morstein-Marx (szerk.): *A Companion to the Roman Republic*, 2006.
- Rüpke 2018. Jörg Rüpke: *Priesthoods, gods and stars*, In: Luca Grillo (szerk.): *The Cambridge Companion to the Writings of Julius Caesar*, Cambridge 2018. 101–117. (Online kiadás)

- Salmon 1929. E. T. Salmon: The Pax Caudina, *JRS* 19 (1929), 12–18.
- Salmon 1967. E. T. Salmon: *Samnium and the Samnites*, 1967.
- Sampson 2010. Gareth C. Sampson: *The crisis of Rome, The Jugurthine and Northern Wars and the Rise of Marius*, 2010.
- Santangelo 2008. Federico Santangelo: The Fetials and their „Ius”, *BICS* 51 (2008), 63–93.
- San Vicente 2012a. José Ignacio San Vicente González de Aspuru: La Pax Deorum, la caída de Numancia y la profecía de Clunia, *Arys: Antigüedad: religiones y sociedades* 10 (2012), 215–232.
- San Vicente 2012b. José Ignacio San Vicente: *El Foedus de Mancino, la Pax Caudina y Tito Livio*, In: Javier Martínez García (szerk.): *Mundus vult decipi: estudios interdisciplinares sobre falsificación textual y literaria*, 2012. 319–334.
- San Vicente 2013. José Ignacio San Vicente González de Aspuru: La victoria como justificación del bellum pium y la pax deorum. El caso de Numancia, *Arys: Antigüedad: religiones y sociedades* 11 (2013), 173–192.
- Sastre–Plácido 2005. Inés Sastre–Domingo Plácido Suarez: *Deditio in fidem and peasant forms of dependence in the Roman provincial system: the case of Northwestern Iberia*, In: *La fin du statut servile? Affranchissement, libération, abolition (Volume II.)*, Besançon 2008. 501–509.
- Scheid 2015. John Scheid: *Livy and Religion*, In: Bernard Mineo (szerk.): *A Companion to Livy (Blackwell Companions to the Ancient World)*, 2015.
- Scullard 2006. H. H. Scullard: *The Carthaginians in Spain*, In: J. A. Crook (szerk.): *The Cambridge Ancient History: The Last Age of the Roman Republic, 146–43 B.C. (IX.)*, Oxford 2006.⁷ 17–43.
- Sklenář 1998. R. Sklenář: La République Des Signes: Caesar, Cato, and the Language of Sallustian Morality, *TAPA* 128 (1998), 205–220.
- Syme 1959. Ronald Syme: Livy and Augustus, *HSPh* 64 (1959), 27–87.
- Syme 2002. Ronald Syme: *Sallust*, Berkeley–Los Angeles–London 2002.
- Takács 2013. Takács László: *A római diplomácia*, Bp. 2013.
- Thorne 2018. James Thorne: *Narrating the Gallic and Civil Wars with and beyond Caesar*, In: Luca Grillo (szerk.): *The Cambridge Companion to the Writings of Julius Caesar*, Cambridge 2018. 478–499.

- Tschiedel 1981. Hans Jürgen Tschiedel: *Caesars Anticato: Eine Untersuchung der Testimonien und Fragmente* (Impulse der Forschung 37.), Darmstadt 1981.
- Walbank 1957. F. W. Walbank: *A Historical Commentary on Polybius, Vol. 1. Commentary on Books 1–6.*, Oxford 1957.
- Walbank 1967. F. W. Walbank: The Scipionic Legend, *PCPhS* (1967), 13. 54–69.
- Wardle 2009. David Wardle: *Caesar and Religion*, In: Miriam Griffin (szerk.): *A Companion to Julius Caesar*, 2009.
- Wiedemann 1986. Thomas Wiedemann: The Fetiales: A Reconsideration, *CQ* 36 (1986), 2. 478–490.
- Williams 2001. J. H. C. Williams: *Beyond the Rubicon. Romans and Gauls in Republican Italy*, Oxford 2001.
- Wiseman 2008. T. P. Wiseman: *Caesar, Pompey and Rome*. In: J. A. Crook (szerk.): *The Cambridge Ancient History, The Last Age of the Roman Republic, 146–43 B.C. (IX.)*, Oxford 2008.² 368–423.
- Zadorojnyi 2007. Alexei V. Zadorojnyi: Cato's Suicide in Plutarch, *CQ* 57 (2007), 1. 216–230.
- Zecchini 2001. Giuseppe Zecchini: *Cesare e il mos maiorum* (Historia Einzelschriften 151.), Stuttgart 2001.
- Zollschan 2012. Linda Zollschan: *The Longevity of the Fetial College*, In: Olga Tellegen-Couperus (Ed.): *Law and Religion in the Roman Republic*, Leiden – Boston 2012. 119–144.

Mellékletek

1. MELLÉKLET

Caesar és Cato ellentétének vázlata⁷²⁵

ESEMÉNY (Kr.e.)	HIVATKOZÁSOK
64: A <i>proscriptio</i> gyilkosainak felelősségre vonását Caesar sürgette, háttérbe szorítva Catót, aki vérdíjak visszafizetését érte el.	Drogula 2019. 47–48.
63: Pompeius speciális megtiszteltetését Caesar támogatta (pl. babérkoszorú viselése), Cato pedig ellenezte a <i>senatusi</i> beszédében.	Drogula 2019. 58–59.
63: Caesart támadja Cato a Catilina-összeesküvés kapcsán.	Plut. Cat. Min. 23. Sall. Cat. 48.5–49.4. Plut. Cic. 20.3–4. Plut. Caes. 7–8. App. BC II.6. Suet. Caes. 17.
63/62: Cato ingyengabona-osztással (<i>lex frumentaria</i>) ásná alá a nép körében Caesar támogatottságát.	Plut. Cat. Min. 26.; Drogula 2019. 87.
63/62: Cato törvényjavaslata szerint a hadvezéreknek esküt kellett volna tenni, hogy valós adatokat közölnek a megölt ellenfelek számát illetően. Ez szintén szólhatott Caesarnak, aki provinciai megbízatásra készült.	Drogula 2019. 96–97. Val. Max. II.8.1.
63/62: Cato egy törvénnyel a hadvezérek Rómán kívüli pályázását teszi lehetetlenné → Caesar akadályozása 59-ben	Drogula 2019. 97–98.
60: Caesar kivételt kér a <i>senatustól</i> , hogy egyszerre tarthasson <i>triumphust</i> és pályázhasson a <i>consul</i> ságra, ⁷²⁶ de Cato megghiúsítja ezt → Caesar a pályázást választja	Drogula 119–120. Plut. Cat. Min. 31. Plut. Caes. 13.

⁷²⁵ Drogula 2019. alapján. Azokat a támadásokat, ahol a vallási érvek is központi szerepet játszottak kék színnel jelöltem. Az ellentét nem feltétlen a két személy között jelentkezett, a konfliktusoknak mindkét politikus szövetségi köre is részese lehetett.

⁷²⁶ Cato korábban említett törvénye a hadvezéreket arra kötelezte, hogy a *pomeriumot* átlépve, tehát az *imperiumukról* lemondva kelljen pályáznia a hivatalviselésre. Ezzel a határátlépéssel azonban Caesar elvesztette volna a jogát a *triumphus* megtartására, hiszen a pályázás előtt már nem tudta azt megszervezni, így választania kellett a két lehetőség között.

	App. BC II.8.
60: Cato vejének, M. Calpurnius Bibulusnak a <i>consul</i> á választását támogatja Caesarral szemben.	Drogula 2019. 121. Suet. Caes. 19.
59: Cato Caesar földtörvényeit ellenzi 59-ben (<i>lex agraria</i>) → végül esküvel kényszerül elfogadni	Plut. Cat. Min. 31-33. Drogula 2019. 132–136.
59: Pompeius keleti intézkedéseit, Crassus publicanusokkal kötött szerződéseinek újratárgyalását, valamint a campaniai földek elosztását (<i>lex agraria</i> kibővítése) is támadja Cato.	Drogula 2019. 137.
59: A <i>lex Vatini</i> ában biztosított provinciák mellett Caesar Gallia Transalpina irányítását is megkapta volna, Cato ezt ellenzi 59-ben.	Drogula 2019. 137–138. Plut. Cat. Min. 33.
59: Bibulus és a folyamatos <i>obnuntiatio</i> → Caesar minden intézkedését illegitimé tennék	Drogula 2019. 140–141. Cicero Att. II.16.2., II.19.2., Cicero Har. resp. 48. Cicero Dom. 39–40. Suet. Caes. 20.1. Plut. Pomp. 48.4. Dio 38.6.4–6.
59: Bibulus és Cato lejárató kampánya Caesar ellen: „ <i>Bibulus [...] consultársát nyíltan »Bithynia királynéjának« nevezte, »kinek azelőtt egy király, ma már egész királyság fekszik a szívében.«</i> ”	Drogula 2019. 141–142. Suet. Caes. 49. Cicero Att. II.20.4–6., II.21.3–5.
59: L. Vettius összeesküvéssel vádolja Bibulust, Cicerót és Catót, eszerint Caesar és Pompeius megölését tervezték.	Dio 38.9.1–4. App. BC II.12. Suet. Caes. 20.5. Drogula 2019. 146–149.
59: Bibulus a júliusi <i>consul</i> választás elhalasztását javasolja októberre, hogy addig is csökkenjen a triumvirek támogatottsága.	Drogula 2019. 151–152. Cicero Att. II.21.5.
58: L. Domitius Ahenobarbus (Cato sógora) és C. Memmius <i>praetor</i> ként Caesar 59-es törvényeinek legitimitását kérdőjelezte meg.	Drogula 2019. 152–153. Suetonius Caes. 23.1., Nero 2.2.

56: Pompeius és Crassus helyett Domitiust támogatja <i>consul</i> nak Cato, aki Caesar felelősségre vonását és hazahívását akarta elérni.	Plut. Cat. Min. 41. Drogula 2019. 180–181.
55: A triumvirek által elhalasztott <i>consul</i> választás erőszakba torkollt, Cato is megsérült.	Plut. Cat. Min. 41. Drogula 2019. 182.
55: Cato <i>praetor</i> rá választásának megakadályozása mennydörgésre hivatkozva → Cato vesztegetésre hivatkozva felelősségre vonná a megválasztott Vatiniust	Plut. Cat. Min. 42. Drogula 2019. 183–184.
55: Cato ellenzi Pompeius és Crassus provinciai megbízását (<i>lex Trebonia</i>) → obstrukció és provokáció, ómenekre hivatkozik ⁷²⁷	Plut. Cat. Min. 43.
55: Caesar galliai megbízásának meghosszabbítását is ellenzi (<i>lex Licinia Pompeia</i>), de új taktikával: Pompeius és Caesar közé verne éket.	Drogula 2019. 186–187. Velleius II.46.2. Plut. Crass. 15. Plut. Cat. Min. 43. Plut. Pomp. 52. Plut. Caes. 21. Suet. Caes. 24. App. BC II.18. Dio XXXIX.33.3–4.
55: A parthusok elleni hadjárat jogtalanságára és az ómenekre hivatkozva gátolná meg Cato köre Crassus indulását Syriába.	Drogula 2019. 188. Cicero Div. I.29–30. Velleius II.46.3. Plut. Crass. 16. Dio XXXIX.39.5–7.
55: A kiszolgáltatás és engesztelő áldozat követelése	BG IV. 12–13. Plut. Caes. 22.3. Plut. Cat. Min. 51. Plut. Crass. 37. Suet. Caes. 24.3. App. Celt. 18.

⁷²⁷ Blom 2012. 51.

2. MELLÉKLET

A kiszolgáltatás megjelenése a forrásokban⁷²⁸

ESEMÉNY (Kr.e.)	FORRÁSOK
<i>A rerum repetitio</i> és a kiszolgáltatás leírása	Lívius I.32. Servius IX.52–53., X.14. ⁷²⁹
Romulus a laviniumi területek fosztogatóinak kiszolgáltatása mellett dönt	Dionysios II.51–52. Lívius I.14.
Tullus Hostilius és az albaiak kiszolgáltatási követelése	Diodorus Siculus VIII.25.
487: A hernicusok megtagadják a kiszolgáltatást	Dionysios VIII.64. Lívius II.40.
465: Róma az aequus jogsértők kiszolgáltatását követeli	Dionysios IX.60. Lívius III.2.
391: Az alliai vereség előzményei, a Fabiusok jogsértése	Lívius V.36. Plutarchos Camillus 17–18. Appianos Celt. 3–4.
357: A faliscusok megtagadják a rómaiak által követelt kiszolgáltatást	Lívius VII.16.
353: A caereiek felajánlják a felelősök kiszolgáltatását	Lívius VII.20.
330: A fundibeliek kiszolgáltatása	Lívius VIII.19.
329: A privernumi Vitruvius lehetséges kiszolgáltatása	Lívius VIII.20.
322: A samnis Brutulus Papius holttestének kiszolgáltatása	Lívius VIII.39. Appianos Sam. 4.
321: A caudiumi vereség	Lívius IX.5–11. Velleius Paterculus II.1. Cicero Inv. Rhet. II.91.

⁷²⁸ Külön színnel jelöltem az olyan eseteket, ahol nem rómaiak kiszolgáltatásáról van szó.

⁷²⁹ Takács László magyar fordítást is közöl a kilencedik könyvben található részlethez: „Az ünnepélyes római szertartás szerint így szokott kezdődni a háború: amikor ugyanis háborút akartak indítani, a pater patratu, vagyis a fetialisok vezetője, elment az ellenség határaihoz, és ünnepélyes szavakat szólva fennhangon kijelentette, hogy háborút indít bizonyos okokból, mert vagy megsértették szövetségeseiket, vagy nem adták vissza az elhajtott állatokat, vagy nem szolgáltatták ki a gonosztevőket.” (Takács 2013.78.)

	Cicero De Senectute 41. Cicero De Officiis III.109. Appianos Sam. 4. Gellius Noctes Atticae XVII.21. Florus I.11. Cassius Dio fr. VIII.36.10–26. Zonaras VII.26.10–16. Orosius III.15., V.7.
314: A sorai felelősök átadása	Livius IX.24.
282: A rómaiak a tarentumi jogsértők kiszolgáltatását követelik	Appianos Sam. 7.
266: Q. Fabius és Cn. Apronius	Livius XV.3. (Per.) Valerius Maximus VI.6.5. Cassius Dio fr. X.42. Zonaras VIII.7.3.
236: M. Claudius Clineas	Valerius Maximus VI.3.3. Zonaras VIII.18. Cassius Dio fr. XII.45. Ammianus Marcellinus XIV.11.32.
219/218: Hannibál kiadásának követelése	Polybios III.8., 20. Livius XXI.6, 10., 18. Appianos Iberia 13. Florus I.22. Cicero Philippikák V.10. Cassius Dio XIII.55. Zonaras VIII.21. Silius I.676–678.
205: Mandonius kiszolgáltatásának követelése	Livius XXIX.3.
196: A boiótiaiak kiszolgáltatásának követelése	Livius XXXIII.29.
191: Az elpártolásért felelős személyek kiszolgáltatásának követelése az aitoliai követektől	Livius XXXVI.28.
188: L. Minucius Myrtilus és L. Manlius	Valerius Maximus VI.6.3

	Cassius Dio fr. XIX.61. Livius XXXVIII.42.7.
137/136: C. Hostilius Mancinus	Plutarchos Tiberius Gracchus 7. Appianos Iberia 80., 83. Cicero De officiis III.109. Cicero De re publica. III.28. Cicero De oratore I.181.; II.137. Cicero De haruspicum responsis 43. Cicero Pro Caecina 98. Cicero Topica 37. Livius LV. Cassius Dio fr. XXIII.79. Velleius II.1–2. Florus I.34. Digesta 50.7.18. Aurelius Victor De Viris Illustribus 64. Eutropius IV. 17. 1. Orosius V.7. Quintilianus Inst. VII. 4. 13.
102/101: Saturninus esete Mithridatés követeivel	Diodorus Siculus XXXVI.15.
56/55: L. Calpurnius Piso (?)	Cicero In Pisonem 84–85. Cicero De haruspicum responsis 34–35. Cicero De Provinciis Consularibus 4-5. Cassius Dio XXXIX.12–14.
55: germániai követek esete, Cato támadása Caesar ellen	Caesar Bellum Gallicum IV.12–13. Plutarchos Caesar 22.3. Plutarchos Cato Minor 51. Plutarchos Crassus 37. Suetonius Iulius Caesar 24.3. Appianos Celtica 18. Cassius Dio XXXIX.47.

3. MELLÉKLET

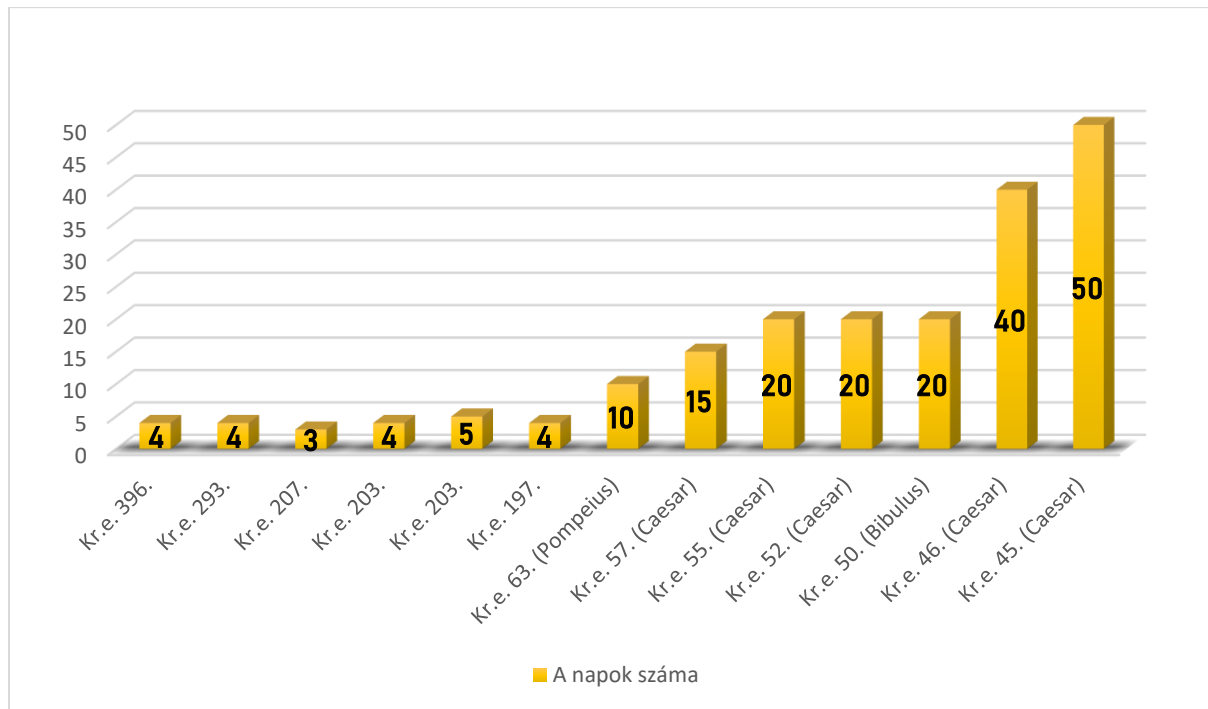
Egy *fetialis* papot (talán egy *pater patratus*) és egy eskütételt ábrázoló aranystatér hátlapja (Kr.e. III. század vége)⁷³⁰

⁷³⁰ Forrás: RRC 28/1. (ld. Crawford 1974. 144–145.; Richardson 2008.: Az alakok azonosítására azonban más elméleteket is találhatunk. A datálás is vitatott, a 209-es évszám mellett a 225–212 közötti időszak is felmerült.)

4. MELLÉKLET

A supplicatio időtartamának növekedése⁷³¹

5. MELLÉKLET

Tiberius Veturius szerződés-kötést ábrázoló érméje⁷³²

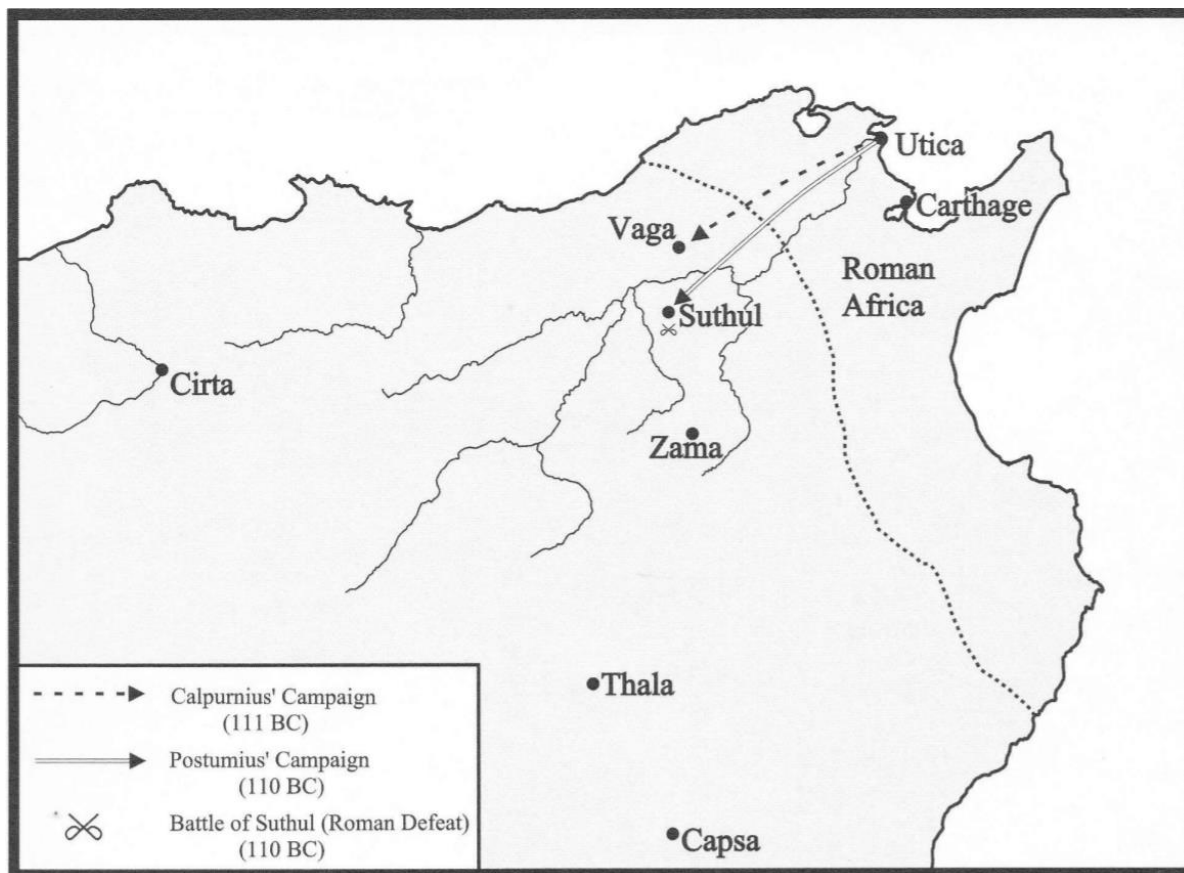

⁷³¹ Pelling 2012. 241. alapján. Továbbá: BG II.35., IV.38., VII.90.; Morrell 2017. 197–200.; 396-ban: Livius V.23.; 293-ban: X.45.; 207-ben: XXVII.51.; 203-ban: XXX.17., 21.; 197-ben: XXXII.31.

⁷³² RRC 234/1. (ld. Crawford 1974. 266.)

6. MELLÉKLET

Iugurtha elleni hadjáratok Kr.e. 111–110 között⁷³³

⁷³³ Sampson 2010.